

KUZEY-BATI (KIPÇAK) GRUBU TÜRK
LEHÇELERİNDE ÇOKLUK ŞEKİLLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İLKER AVCIOĞLU

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI/
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ BİLİM DALI

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

KUZEY-BATI (KIPÇAK) GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDE
ÇOKLUK ŞEKİLLERİ

İLKER AVCIOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ BİLİM DALI

AKADEMİK DANIŞMAN
Yrd. Doç. Dr. Salim KÜÇÜK

ORDU -2012

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

.... / .... / 2012

İlker AVCIOĞLU

İçindekiler

Özet	xii
Abstract.....	xiii
Önsöz	xiv
Özgeçmiş.....	xvi
Kısaltmalar.....	xvii
Giriş	1
I. Bölüm.....	2
1- Kuzey-Batı Grubu Türk Lehçeleri (Kıpçak Grubu).....	2
1.1. Başkurt Türkleri	5
1.1.1. Başkurt Türkçesi	5
1.1.2. Başkurt Türkçesinin Genel Özellikleri.....	6
1.1.3. Başkurt Türkçesi Alfabeti.....	9
1.2. Karaçay-Malkar Türkleri	11
1.2.1 Karaçay-Malkar Türkçesi.....	12
1.2.3. Karaçay-Malkar Türkçesinin Genel Özellikleri	13
1.2.4. Karaçay-Malkar Türkçesi Alfabeti	14
1.3. Karaim Türkleri	16
1.3.1. Karaim Türkçesi.....	17
1.3.2. Karaim Türkçesinin Genel Özellikleri	17
1.3.3 Karaim Türkçesi Alfabeti	19
1.4. Karakalpak Türkleri.....	20
1.4.1. Karakalpak Türkçesi	21
1.4.2. Karakalpak Türkçesinin Genel Özellikleri.....	22
1.4.3. Karakalpak Türkçesi Alfabeti.....	23
1.5. Kazak Türkleri	24
1.5.1. Kazak Türkçesi.....	25

1.5.2. Kazak Türkçesinin Genel Özellikleri.....	26
1.5.3. Kazak Türkçesi Alfabeti	27
1.6. Kırgız Türkleri	29
1.6.1. Kırgız Türkçesi.....	30
1.6.2. Kırgız Türkçesinin Genel Özellikleri.....	31
1.6.3. Kırgız Türkçesi Alfabeti	33
1.7. Kırım-Tatar Türkleri	34
1.7.1. Kırım-Tatar Türkçesinin Genel Özellikleri.....	35
1.7.3. Kırım-Tatar Türkçesi Alfabeti.....	39
1.8. Kırımçak Türkleri	41
1.8.1. Kırımçak Türkçesi.....	43
1.8.2. Kırımçak Türkçesinin Genel Özellikleri.....	44
1.8.3. Kırımçak Türkçesi Alfabeti	46
1.9. Kumuk Türkleri	48
1.9.1. Kumuk Türkçesi.....	48
1.9.2. Kumuk Türkçesinin Genel Özellikleri.....	50
1.9.3. Kumuk Türkçesi Alfabeti	51
1.10. Nogay Türkleri.....	53
1.10.1. Nogay Türkçesi	52
1.10.2. Nogay Türkçesinin Genel Özellikleri	53
1.10.3. Nogay Türkçesi Alfabeti	55
1.11. Tatar Türkleri.....	56
1.11.1. Tatar Türkçesi	57
1.11.2. Tatar Türkçesinin Genel Özellikleri.....	58
1.11.3. Tatar Türkçesi Alfabeti.....	59
II. Bölüm.....	60
2. Çokluk Kavramı	60
2.1. Şekil Bilgisi Yönünden Çokluk	64
2.1.1. Çokluk Eki'nin Kökeni Ve Yapısı	64
2.1.2. Çokluk Eki'nin Kullanılma Biçimi Ve Fonetigi	66
2.1.3. Başkurt Türkçesinde Çokluk Eki	69

2.1.4. Karaçay-Malkar Türkçesinde Çokluk Eki	73
2.1.5. Karaim Türkçesinde Çokluk Eki	75
2.1.6. Karakalpak Türkçesinde Çokluk Eki	76
2.1.7. Kazak Türkçesinde Çokluk Eki	78
2.1.8. Kırgız Türkçesinde Çokluk Eki	80
2.1.9. Kırım - Tatar Türkçesinde Çokluk Eki	83
2.1.10. Kırımçak Türkçesinde Çokluk Eki	85
2.1.11. Kumuk Türkçesinde Çokluk Eki.....	87
2.1.12. Nogay Türkçesinde Çokluk Eki	89
2.1.13. Tatar Türkçesinde Çokluk Eki	91
2.2. Sayılarla Kullanılan Ekler İle Çokluk	94
2.2.1. Başkurt Türkçesi	94
2.2.2. Karaçay-Malkar Türkçesi.....	95
2.2.3. Karaim Türkçesi	95
2.2.4. Karakalpak Türkçesi	96
2.2.5. Kazak Türkçesi	96
2.2.6. Kırgız Türkçesi.....	97
2.2.7. Kırım-Tatar Türkçesi	98
2.2.8. Kırımçak Türkçesi	98
2.2.9. Kumuk Türkçesi.....	99
2.2.10. Nogay Türkçesi	100
2.2.11. Tatar Türkçesi	100
2.3. +Lık İsimden İsim Yapma Eki İle Çokluk	101
2.3.1. Cümlelerle Örnekler.....	102
2.4. İyelik Ekleri İle Yapılan Çokluk Şekilleri	104
2.4.1. Başkurt Türkçesinde İyelik Ekleri	104
2.4.2. Karaçay-Balkar Türkçesinde İyelik Ekleri.....	105
2.4.3. Karaim Türkçesinde İyelik Ekleri.....	106
2.4.4. Karakalpak Türkçesinde İyelik Ekleri	108
2.4.5. Kazak Türkçesinde İyelik Ekleri.....	109
2.4.6. Kırgız Türkçesinde İyelik Ekleri.....	110
2.4.7. Kırım-Tatar Türkçesinde İyelik Ekleri.....	111

2.4.8. Kırımçak Türkçesinde İyelik Ekleri.....	113
2.4.9. Kumuk Türkçesinde İyelik Ekleri.....	113
2.4.10. Nogay Türkçesinde İyelik Ekleri	114
2.4.11. Tatar Türkçesinde İyelik Ekleri	116
2.5. Şahıs Ekleri İle Yapılan Çokluk Şekilleri.....	117
2.5.1. Başkurt Türkçesi	117
2.5.2. Karaçay-Malkar Türkçesi	119
2.5.3. Karaim Türkçesi	122
2.5.4. Karakalpak Türkçesi	124
2.5.5. Kazak Türkçesi.....	125
2.4.6. Kırgız Türkçesi	128
2.4.7. Kırım-Tatar Türkçesi	130
2.4.8. Kırımçak Türkçesi	132
2.4.9. Kumuk Türkçesi.....	134
2.4.10. Nogay Türkçesi.....	135
2.4.11. Tatar Türkçesi	137
III. Bölüm	141
3. Kelime Bilgisi Yönünden Çokluk	141
3.1. Sıfatlar İle Yapılan Çokluk :	141
3.1.1. Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri :	141
3.1.1.1. Başkurt Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri... 141	
3.1.1.2. Karaçay-Malkar Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri	142
3.1.1.3. Karaim Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri ... 143	
3.1.1.4. Karakalpak Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri.....	144
3.1.1.5. Kazak Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri	145
3.1.1.6. Kırgız Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri 146	
3.1.1.7. Kırım-Tatar Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri	147
3.1.1.8. Kırımçak Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri 148	
3.1.1.9. Kumuk Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri ... 149	

3.1.1.10. Nogay Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri...	149
3.1.1.11. Tatar Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri.....	150
3.1.2. Kesir Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri.....	151
3.1.2.1. Başkurt Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları	151
3.1.2.2. Karaçay-Malkar Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları	151
3.1.2.3. Karaim Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları.....	152
3.1.2.4. Karakalpak Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları	152
3.1.2.5. Kazak Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları	152
3.1.2.6. Kırgız Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları	152
3.1.2.7. Kırım-Tatar Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları	153
3.1.2.8. Kırımçak Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları	153
3.1.2.9. Kumuk Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları.....	153
3.1.2.10. Nogay Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları	153
3.1.2.11. Tatar Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları	154
3.1.3. Belirsizlik Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri	154
3.1.3.1. Başkurt Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk	154
3.1.3.2. Karaçay-Malkar Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk	155
3.1.3.3. Karaim Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk.....	155
3.1.3.4. Karakalpak Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk	156
3.1.3.5. Kazak Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk	156
3.1.3.6. Kırgız Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk	156
3.1.3.7. Kırım-Tatar Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk	157
3.1.3.8. Kırımçak Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk.....	158
3.1.3.9. Kumuk Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk.....	158
3.1.3.10. Nogay Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk.....	159
3.1.3.11. Tatar Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk	159
3.2. Zamirler İle Oluşturulan Çokluk Şekilleri	160
3.2.1. Şahıs Zamirleri İle Yapılan Çokluk Şekilleri.....	160
3.2.1.1. Başkurt Türkçesinde Şahıs Zamirleri	160
3.2.1.2. Karaçay-Malkar Türkçesinde Şahıs Zamirleri	161
3.2.1.3. Karaim Türkçesinde Şahıs Zamirleri	162
3.2.1.4. Karakalpak Türkçesinde Şahıs Zamirleri	163

3.2.1.5. Kazak Türkçesinde Şahıs Zamirleri	163
3.2.1.6. Kırgız Türkçesinde Şahıs Zamirleri	164
3.2.1.7. Kırım-Tatar Türkçesinde Şahıs Zamirleri	165
3.2.1.8. Kırımçak Türkçesinde Şahıs Zamirleri	167
3.2.1.9. Kumuk Türkçesinde Şahıs Zamirleri	167
3.2.1.10. Nogay Türkçesinde Şahıs Zamirleri.....	168
3.2.1.11. Tatar Türkçesinde Şahıs Zamirleri	169
3.2.2. Belirsizlik Zamirleri İle Oluşturulan Çokluk Şekilleri	170
3.2.2.1. Başkurt Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri	170
3.2.2.2. Karaçay-Malkar Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri	171
3.2.2.3. Karaim Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri	171
3.2.2.4. Karakalpak Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri	172
3.2.2.5. Kazak Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri	172
3.2.2.6. Kırgız Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri	173
3.2.2.7. Kırım-Tatar Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri	173
3.2.2.8. Kırımçak Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri	174
3.2.2.9. Kumuk Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri	174
3.2.2.10. Nogay Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri.....	175
3.2.2.11. Tatar Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri	175
3.3. İsimler İle Yapılan Çokluk Şekilleri	176
3.3.1. Topluluk Bildiren İsimler İle Çokluk.....	176
3.3.1.1. Başkurt Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler	176
3.3.1.2. Karaçay-Malkar Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler	177
3.3.1.3. Karaim Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler	177
3.3.1.4. Karakalpak Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler	178
3.3.1.5. Kazak Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler	179
3.3.1.6. Kırgız Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler	180
3.3.1.7. Kırım-Tatar Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler	180
3.3.1.8. Kırımçak Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler	181
3.3.1.9. Kumuk Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler	182
3.3.1.10. Nogay Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler	183
3.3.1.11. Tatar Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler	184

3.3.2. Cins İsimler İle Çokluk	185
3.3.2.1. Başkurt Türkçesinde Cins İsimler	185
3.3.2.2. Karaçay-Malkar Türkçesinde Cins İsimler	185
3.3.2.3. Karaim Türkçesinde Cins İsimler	185
3.3.2.4. Karakalpak Türkçesinde Cins İsimler	186
3.3.2.5. Kazak Türkçesinde Cins İsimler	186
3.3.2.6. Kırgız Türkçesinde Cins İsimler	186
3.3.2.7. Kırım-Tatar Türkçesinde Cins İsimler	187
3.3.2.8. Kırımçak Türkçesinde Cins İsimler	187
3.3.2.9. Kumuk Türkçesinde Cins İsimler	188
3.3.2.10. Nogay Türkçesinde Cins İsimler	188
3.3.2.11. Tatar Türkçesinde Cins İsimler	189
3.3.3. Sayılamayan İsimler İle Çokluk.....	189
3.3.3.1. Başkurt Türkçesinde Sayılamayan İsimler	189
3.3.3.2. Karaçay-Malkar Türkçesinde Sayılamayan İsimler	190
3.3.3.3. Karaim Türkçesinde Sayılamayan İsimler	192
3.3.3.4. Karakalpak Türkçesinde Sayılamayan İsimler	192
3.3.3.5. Kazak Türkçesinde Sayılamayan İsimler	193
3.3.3.6. Kırgız Türkçesinde Sayılamayan İsimler	193
3.3.3.7. Kırım-Tatar Türkçesinde Sayılamayan İsimler	194
3.3.3.8. Kırımçak Türkçesinde Sayılamayan İsimler	194
3.3.3.9. Kumuk Türkçesinde Sayılamayan İsimler	195
3.3.3.10. Nogay Türkçesinde Sayılamayan İsimler	195
3.3.3.11. Tatar Türkçesinde Sayılamayan İsimler	196
3.3.4. Organ İsimleri İle Çokluk	197
3.3.4.1. Başkurt Türkçesinde Organ İsimleri	197
3.3.4.2. Karaçay-Malkar Türkçesinde Organ İsimleri	198
3.3.4.3. Karaim Türkçesinde Organ İsimleri	199
3.3.4.4. Karakalpak Türkçesinde Organ İsimleri	199
3.3.4.5. Kazak Türkçesinde Organ İsimleri	199
3.3.4.6. Kırgız Türkçesinde Organ İsimleri	200
3.3.4.7. Kırım-Tatar Türkçesinde Organ İsimleri	201

3.3.4.8. Kırımçak Türkçesinde Organ İsimleri	201
3.3.4.9. Kumuk Türkçesinde Organ İsimleri	202
3.3.4.10. Nogay Türkçesinde Organ İsimleri	202
3.3.4.11. Tatar Türkçesinde Organ İsimleri	202
3. 4. Edatlar İle Yapılan Çokluk Şekilleri.....	203
3.4.1. “Sayın” Edatı	203
IV. Sonuç.....	205
Kaynakça	213

ÖZET

[AVCIOĞLU, İlker]. [Kuzey-Batı (Kıpçak) Grubu Türk Lehçelerinde Çokluk Şekilleri], [Yüksek Lisans Tezi], Ordu, [2012],

Çokluk kavramı, dünya dillerinde ve Türkçede bir kısım ekler, kelimeler, kelime grupları ve cümlelerle karşılanmaktadır. İnsanlar farklı dil ve kültür öğelerine sahip olsalar da yaratılış itibari ile benzerlikler göstermektedirler. İnsanın, yaratılıştan gelen temel özelliklerinden biri de varlık ya da nesnelere tasnif etme, sahip olduğu varlıkları sayma, nesnelere sahiplenme, ortak özellikleri olan bazı nesnelere bir grupta toplama; iş, oluş ve hareketi yapanları ya da bunlardan etkilenenleri bildirme, varlık ya da nesnelere yerini, durumunu belirtme, abartma yoluyla olayın çokluğunu bildirme ve ortak yaratılış özelliklerini çokluk kavramlarıyla bildirmektir.

Türkçenin, hakkında kayıtların bulunduğu en eski tarihlerden beri, iç Asya'dan Tuna boyuna, Kuzey Afrika'dan Doğu Türkistan'a kadar uzanan ve zaman içinde değişmiş bir yayılma alanı vardır. Çalışmamızda bu geniş alana yayılan Türkçenin üç büyük kolundan (Kıpçak, Karluk, Oğuz) biri olan Kıpçak grubu içinde (Başkurt Türkçesi, Karaçay-Malkar Türkçesi, Karaim Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kırım-Tatar Türkçesi, Kırımçak Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Nogay Türkçesi ve Tatar Türkçesi) yer alan Türk Lehçelerinde çokluk şekilleri tespit edilmiş ve örneklerle açıklanmıştır.

ABSTRACT

[AVCIOGLU, Ilker]. [North-West (Kipchak) Turkish Dialects plural forms], [Master's Degree Thesis], Ordu, [2012],

The concept of multitude, adds a number of world languages, and Turkish words, phrases and sentences are met. People with different language and cultural elements of creation, even though they exhibit many similarities with As. Man, being one of the main features from the creation or sorting objects, counting its assets, ownership of objects, group objects in a collection of some of the common features, business, or which those who are affected by the movement of being and reporting, asset or location of objects, Specifying the state, through exaggeration, the multiplicity of incident reporting is to express the concepts of multiplicity and co-creation features.

Turkish, is located on the records since the ancient times, length of inner Asia, the Danube, extending to North Africa, East Turkestan and an expansion area has changed over time. This wide ranging study of three large Turkish arms (Kipchak, Karluk, Oguz) in one of the Kipchak group (Bashkir Turkish, Turkish Karachay-Balkar, Karaim Turkic, Turkic Karakalpak, Kazakh Turkish, Kyrgyz Turkish, Crimean-Tatar Turkish, Kırımçak Turkish, Kumuk Turkish, Turkish and Nogai Tatar Turkish) Turkish Dialects in the plural forms have been detected and explained with examples.

ÖNSÖZ

Başlıca üç grupta (Kıpçak, Karluk, Oğuz) toplanan Türk lehçelerinin gelişmeleri ve tarihî mirasları da dikkâte alındığında, birbirleriyle karşılaştırılması işi, son yıllarda artmış olmasına rağmen henüz istenilen düzeyde değildir.

İşte bu ihtiyaçla, Türkçenin Kıpçak grubundaki lehçelerini araştırma konusu olarak ele almış bulunuyoruz. Bu çalışmada Kıpçak grubundaki Türk Lehçelerinin çokluk şekilleri ele alınmış ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tezin. I. Bölümde Kıpçak Grubu Türk Lehçeleri (Başkurt Türkçesi, Karaçay-Malkar Türkçesi, Karaim (Karay) Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kırım-Tatar Türkçesi, Kırımçak Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Nogay Türkçesi ve Tatar Türkçesi) teker teker ele alınarak her lehçenin tarihî, dil özellikleri ve transkripsiyon alfabeleri verilmiştir.

Tezin II. bölümünde ise çokluk kavramı üzerinde durulmuş, çokluk kavramı şekil bilgisi (Morfolojik) yönünden Kıpçak Grubu Türk Lehçeleri bağlamında değerlendirilmiş ve örnek cümlelerle mesele pekiştirilmeye çalışılmıştır.

Tezin III. bölümünde ise çokluk kavramı kelime bilgisi yönünden Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde şekilleri ile ele alınmış ve örneklerle değerlendirilmiştir.

Tezde transkripsiyon işaretlerinin kullanımı konusunda Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN'un teklif ettiği transkripsiyon sistemi temelinde birleşmeyi uygun gördük.

Bu çalışmada öncelikle bilgi ve birikimi ile bana yol gösteren, kütüphanesini benden esirgemeyen Ordu Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri Bölüm Başkanı Doç. Dr. İsmail DOĞAN'a teşekkür ederim.

Bu çalışmayı yaparken karşılaştığım güçlükleri aşmamda bana yol gösteren her türlü desteği veren, bilgi ve birikimi ile yoluma ışık tutan tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Salim KÜÇÜK'e de teşekkürü bir borç biliyorum.

Benden desteklerini esirgemeyen ilkokul öğretmenim Ordu Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Beyhan TAŞ'a; Giresun Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Yalçın SARIKAYA'ya; Giresun Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Müdürü Doç. Dr. Vasıf HASNOĞLU ve Yüksekokul Sekreteri Kayhan DAMCI başta olmak üzere bütün akademik ve idari personellere teşekkür ederim.

Ayrıca kıymetli eşim Remziye AVCIOĞLU'na; değerli dostum Yrd. Doç. Dr. Nihat SARIALIOĞLU'na ve dualarını eksik etmeyen aileme teşekkür ederim.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da yanlışlar ve eksikler olabilir. Olası yanlışların ve eksiklerin alanında öncü bir çalışma olması göz önüne alınarak bağışlanmasını umuyoruz.

Eserin Türklük âlemine ve Türklük Bilimine faydalı olması dileğiyle.

Ordu, Ağustos 2012

İlker AVCIOĞLU

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	İlker AVCIOĞLU
Doğum Yeri ve Tarihi	Iğdır/ 1985
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ordu Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (2008)
Yüksek Lisans Öğrenimi	Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı (2012)
Yabancı Dil	İngilizce
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurum :	Giresun Üniversitesi Devlet Konservatuvarı Müdürlüğü
İletişim	
E-Posta Adresi	ilker.mellim@hotmail.com
Telefon	
İş:	0454 310 10 00 /13 82
Cep:	0505 606 49 44
Tarih ve İmza	12.08.2012

KISALTMALAR**ÖRNEK METİNLERİN ALINDIĞI ESERLER VE KISALTMALARI**

- AAS** : Abdurahim Abdurahmanov (hzl.), Aytıvlar ve Atalar Sözləri, Maxaçkala, 1991
- ADM** : Orazbay Äbdiraxmanov, Aralım Dertim Menim, Nökis Qaraqalpaqstan, 1990
- BXM** : Kirey Mergen (hzl.), Başgort Xaliq Meqelderé, Öfö, 1960
- DMÇ** : Mikolas Firkovičius (hzl.), David Biynin Maxtav Çozmaxları, Vilnius, 1993
- ET** : Kamal Mämbetov, Edebiyat Teoriyası, Nökis, 1995
- ETM** : Eşref Şemi-zade, Edebiy ve Tenkidiy Makaleler, Simferepol, 2000
- KA** : Cengiz Aytmatov, Kader Ağı (Kıyamət), Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 1993
- KK** : Qabil Maqsetov (hzl.), Qırq Qız, Qaraqalpaq Folklorı, VI Tom, Nökis, 1980
- KKO** : Mikolas Firkovičius (hzl.), Karay Koltxaları, Vilnius, 1993
- KM** : Karl Reichl, Karakalpakische Märchen, Studienverlay Dr. N. Brockmeyer, Bochum, 1958
- KTXY** : İlyas Baxşış-Edem Nalbandov, Qırımtatar Xalq Yırları, Akmescit, 1996
- KXEBC** : Aliylanı Soltan, Qaraçay Xalqını El Bergen Comaqları, Çerkessk, 1984
- KXY** : Abdulhakim Hacıyev (hzl.), Qumuq Xalq Yırları, Maxaçkala, 1990
- KY** : M. İ. Firkoviç (hzl.), Karay Yırları, Vilnius, 1989
- KYX** : C Ş. Hacıyeva- G. B. Musaxanova, Qumuqlanı Yomaqları va Xabarları, Maxaçkala, 1959
- KYY-1** : Mikolas Firkovičius (hzl.), Karay Dinliliniarnin Yalbarmax Yergialiari-1, Lithuania, 1998
- KYY-2** : Mikolas Firkovičius (hzl.), Karay Dinliliniarnin Yalbarmax Yergialiari-2, Lithuania, 1999
- MA** : Ferhat Tamir-Halil Arıcan (hzl.), Muxtar Äwezov, Seçilmiş Hikâyeler, Türksoy Yay., Ankara, 1997
- MKXPÇ** : S. M.Mottayeva, Malqarlılanı Bla Qaraçaylı!anı Xalq Poeziya Çığarmaçılıqları, Nalçik, 1988
- NL** : M. K. Sultanbekova- Ş. A. Kurmangulova, Nogay Literaturası 8, Çerkessk, 1977

- OC** : Bayramuklanı Xalimat, Ontört Cıl, Çerkessk, 1990
- ŞM** : Mikolas Firkovičius (hızl.), Şelomonun Masalları, TDK Yay., Ankara, 2000
- TAX** : Salavat Galin, Təl Asqısı Xalıqta, Öfö, 1993
- TE** : Z. N. Xebibullina- X. G. Ferdiyeva-E. N. Xuciexmetov, Tatar Edebiyeté 8, Kazan "Megarif", 1995
- TEL** : M. K. Sultanbekova, Tuvgan El Literaturası 7, Çerkessk, 1980
- TY** : S. Adcikov (hızl.), Tuvgan Yerim, Maxaçkala, 1989
- XA** : Fatix Urmançiyev, Xalık Avazı, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan, 1974
- XNM** : N. Velitova (hızl.), Xuca Nasrédin Mezekleré, Kazan, 1992
- YY** : S. İ. Kapayev, Yarık Yaylar, Çerkessk, 1978

DİLBİLGİSİ KİTAPLARI

- AKT** : İ. Abduvaliyev-T. Sadıkov, Azırkı Kırgız Tili, Bışkek, 1997
- BKT** : Mustafa Öner, Bugünkü Kıpçak Türkçesi, TDK Yay., Ankara, 1998
- BT** : A. A. Ğellemov-J. F. Kéyékbayev-X. S. Feritov, Başqort Télé 5-6, Öfö, 1988
- GJK** : Henryk Jankowski, Gramatyka Jezuka Krymskotatarskiego, Poznan, 1992
- GKY** : K. M. Musayev, Grammatika Karaimskogo Yazıka, Fonetika i Morfologiya, Moskva, 1964
- GNV** : S. A. Kalmıkova-M. F. Saruyeva, Grammatika Nogayskogo Yazıka, Fonetika i Morfologiya, Çerkessk, 1973
- HKT** : D. S. Nasırov-E. B. Berdimuratov-A. D. Dävletov-A. B. Bekbergenov, Házirgi Qaraqalpaq Tili, Morfologiya, Nökis, 1981
- İKY** : N. Oralbayeva-X. Esenov-S. K. Xayrullina, İzuçayem Kazaxskiy Yazık, Alma-Ata, 1989
- Kkp.T. G.** : Ceyhun Vedat Uygur, Karakalpak Türkçesi Grameri, Denizli, 2001
- KMTG** : A. M. Appayev-A.M. Bayramkulov-A. Y. Boziyev-A. X. Sottayev, Qaraçay-Malqar Tilni Grammatikası, Fonetika, Morfologiya, Sintaksis, Nalçık , 1966
- KT5** : N. E. Haciahmetov-A. A. Sabançiyev, Kumuk Til 5, Maxaçkala, 1991
- KTG** : B. Oruzbayeva-S. Kudaybergenov , Kırgız Tilinin Grammatikası, Frunze, 1964

- KTT** : Hülya Savran, Kırım Tatar Türkçesi, Balıkesir, 2001
- MKÜ** : Mikolas Firkovičius, Mien Karayçe Ürianiam, Vilnius, 1996
- STLY** : X. R. Kubratov-L. T. Maxmutova-L. P. Smolyakova-E. R. Tenişev ,
Sovremenniy Tatarskiy Literaturniy Yazık, Moskva, 1969
- T. Yaz.** : N. A. Baskakov , Yazıkı Narodov SSSR Tyurskiye Yaziki, Moskva, 1966
- TG- II** : M. Z. Zekiyev-F. A. Ganiyev-K. Z. Zinnetullina, Tatarskaya Grammatika-II,
Morfologiya, Kazan, 1993
- XBT** : Z. F. Uraksin-K. G. İşbayev , Xezérgé Başqort Télé, Öfö, 1986
- XTET** : D. G. Tumaşeva, Xezérgé Tatar Edebi Télé, Morfologiya; Kazan, 1978

SÖZLÜKLER

- BTH-I** : İ. M. Ağışev vd., Başqort Téléñeñ Hüzlégé I Meskew, 1993
- BTH-II** : İ. M. Ağışev vd., Başqort Téléñeñ Hiizlégé II, Meskew, 1993
- BRH** : K. Z. Axmerov-T. G. Başıyev-E. M. Bikmurzin-U. M. Keyumova-B. S.
Seyergeliyev-R. N. Teregulova, Başkortsya- Russa Hüzlék, Meskew, 1958
- KRS-1** : D. S. Nasırov-K. U. Ubaydullayev, Qaraqalpaqşa-Ruşşa Sözlük, Moskva, 1958
- KRS-2** : Z. Z. Bammatov, Qumuqça-Ruşça Sözlük, Moskva, 1969
- KTTS-I** : Mamut Qalenderov , Qaraqalpaq TiliniñTüsindirme Sözlüğü I A-V,
Nökis, 1982
- KS-I** : K. K. Yudahin, Kırgız Sözlüğü I (çev. Abdullah Taymas), TDK Yay., Ankara
1994
- KS-II** : K. K. Yudahin, Kırgız Sözlüğü II (çev. Abdullah Taymas), TDK Yay.,
Ankara, 1994
- KMTS** : Ufuk Tavkul, Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü, TDK Yay., Ankara, 2000
- KMOS** : E. R. Tenişev-X. İ. Süyünçev, Karaçay-Malqar-Orus Sözlük, Moskva, 1989
- KMTAS-I** : M. C. Guzelanı , Karaçay-Malqar Tilni Añlatma Sözlüğü I A-C, Naçık, 1996
- KRPS** : N. A. Baskakov-A. Zayonçkovskiy-S. M. Şapşal,Karaimskogo-Russko-
Polskiy Slovar, Moskva, 1974
- TTAS-I** : L. T. Maxmutova-M. G. Möxemmediyev-K. S. Sabirov-Ş. S. Xanbikova ,
Tatar Télénen Añlatmalı Süzlégé I A-Y, Kazan, 1977

TTAS-II : L. T. Maxmutova-M. G. Mxemmediyev-K. S. Sabirov-Ş. S. Xanbikova ,
Tatar Tlnn Añlatmal Szlg II K-S, Kazan, 1979

TTAS-III : L. T. Maxmutova-M. G. Mxemmediyev-K. S. Sabirov-Ş. S. Xanbikova ,
Tatar Telenen Anlatmal Szlg III T- H, Kazan, 1981

YAYIMLANMAMIŞ YKSEK LSANS TEZLER

AG : lk elik, Krgzca Bir Hikye: Astra Gl, Metin-eviri- Dizin, H. .
SBE Trk Dili ve Edebiyat Anabilim, Ankara, 1988

UT : lgi Kvrakdal, pxley Uçma Troxka "Lietuva Karaylarının Yrları",
Karadeniz Teknik ni. SBE, Trabzon, 2000

Kum.Trk. : Sait Bege, Kumuk Trkesi, nn n. SBE Trk Dili ve Edebiyat
Eğitimi Anabilim Dal, Malatya, 1998

NTG-1 : Nesrin Glldağ, Nogay Trkesi Grameri, Frat ni. SBE, Elazğ, 1998

YAYIMLANMAMIŞ DOKTORA TEZLER

BTG : Suzan S. Tokatlı, Başkurt Tiirkesi Grameri, Erciyes ni. SBE, Kayseri, 1994

KTŞB : Murat Ceritoğlu, Krgz Trkesinin Şekil Bilgisi, Çanakkale Onsekiz Mart
ni. SBE Trk Dili ve Edebiyat Anabilim Dal, Çanakkale, 1998

NTG-1 : Ayten Atay, Nogay Tiirkesi Grameri, Erciyes n. SBE, Kayseri, 1998

TDS : Yong-Song L, Trk Dillerinde Sontaklar, H. . SBE Trk Dili ve Edebiyat
Anabilim Dal, Ankara, 1998

DERGLER

Ark. : Arqayim, Roman-Gezit 1,1995

Jel. : Jelmaya, S. 7-8 (Ocak-Nisan 2000), Ankara 2000

MT : Ming Taw, No: 5 (63), Elburs, Nisan 1993

DİĞER KISALTMALAR

agb.	: Adı geçen bildiri
age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
agt.	: Adı geçen tez
bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
ed.	: Edebiyat
Fak.	: Fakültesi
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDAY-B	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten
TDK	: Türk Dil Kurumu
TKA	: Türk Kültürü Araştırmaları
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
ni.	: niversitesi
vb.	: Ve benzeri/benzerleri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve saire
Yay.	: Yayını/Yayınları

GİRİŞ

Bütün ortaklıklarına rağmen insanın mensubiyet özelliği, kendini bir topluluğa, millete tâbî görme duygusu da bulunmakta, bunun sonucu olarak da yaratılış özellikleri aynı olmakla birlikte, yaşayış tarzları başkalaşan farklı insan toplulukları dünya yüzeyinde bulunmaktadır. İşte bu mensup olunan farklı farklı milletlerin de kendilerine özgü geliştirdikleri, kendilerini en iyi ifade edebildikleri iletişim sistemleri vardır. Bu sistemler içerisinde kavramları topluluk olarak ifade eden grup topluluk isimleri her dilde mevcuttur. (İlhan 2009: 18–19)

Türkçenin, hakkında kayıtların bulunduğu en eski tarihlerden beri, iç Asya'dan Tuna boyuna, Kuzey Afrika'dan Doğu Türkistan'a kadar uzanan ve zaman içinde değişmiş bir yayılma alanı olduğu düşünüldüğünde Türkçenin farklı lehçelerinde çokluk kavramlarında da benzerlikler ve farklılıkların olacağı âşikardır.

Bir kategori olarak Türk Dilinde çokluk, Türkçe gramer kitaplarında yapısal / biçimsel anlayışa bağlı olarak sadece şekle dayalı bir açıklamaya indirgenmekte ve bu kategorinin ifadesi için daha çok *-lar*, *-ler* ekine başvurulmaktadır. Hâlbuki Türk dilinde çok değişik çokluk kavramları söz konusudur. Bu çalışmada Kıpçak Grubu Türk Lehçeleri'nin (Başkurt Türkçesi, Karaçay-Malkar Türkçesi, Karaim (Karay) Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kırım-Tatar Türkçesi, Kırımçak Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Nogay Türkçesi ve Tatar Türkçesi) çokluk şekilleri her lehçenin kendi özelliğine göre tespit edilmiş ve bu çokluk şekilleri örneklerle verilmiştir.

I. BÖLÜM

1- KUZEY-BATI GRUBU TÜRK LEHÇELERİ (KIPÇAK GRUBU)

1909 yılında, Moğolistan seyahati sırasında, Selenga Irmağı'nın güneyinde, Mogon Şine Usu vadisinde, G. Ramstedt tarafından bulunan ve onun adlandırmasıyla Şine Usu Kitabesi olarak bilinen taş levhadaki ifade, Kıpçak kavim adının ilk tespiti olarak kabul edilmektedir. Uygur Kağanlığı'nın kurucularından İl-itmiş Bilge Kagan'ın (747-759) mezarının bir parçası olduğu anlaşılan bu kitabede, “türük kıpçak elig yıl olurmuş...” ibaresi yer almaktadır (Öner 1998: 16) .

En azından VII. asırdan beri bilinen, bu *Kıpcak / Kıpçak* adı dışında, aynı Türk topluluğu için, üçü yerli (Türkçe) ve dördü de yabancı olmak üzere toplam yedi ad tespit edilmiştir. 1. Diğer Türk kavimlerinin kullandığı, İslâmî tarih ve coğrafya edebiyatında görülen ve daha sonraki Moğol ve Çin kaynaklarında da rastlanan *Kıpçak*; 2. Genellikle Bizans yazarları tarafından kullanılan ve nadiren Rus, Şark ve Latin kaynaklarında da görülen *Kuman*; 3- Daha çok Macarların benimsediği ve birkaç Arapça coğrafya kitabında da bulunan *Kun* adları, yerli sözle iken; 4- XI. asırdan beri Rus metinlerinde bulunan *Polovets*; 5- Bremenli Adam'ın XI. asra ait Latince eserinde zikrettiği *Palladi*; XI. asır Orta Almanca ve Latince metinlerde görülen *Valwen*; 7- Urfalı Matthaios'un XII. asırda kalmış Ermenice kitabında zikrettiği *Xartesşk'n* adları da, komşuluk temaslarından sonra yapılmış bire bir kelime tercümeleleridir (Pritsak 1988: 153-169) .

Başka bir çalışmada ise *Kıpçak*, *kuman* adları ve bugünkü Kıpçak halklarından birinin adı olan *Kumuk* sözü birleştirilmiştir. Böylece Kıpçakların “sarı, açık renkli, sarışın” gibi sıfatlarla adlandırıldığını görüyoruz. Belki bir asırdır tekrar eden Kıpçak adı hakkında literatür artık tamamen başka bir mecraya girmiş hâldedir (Öner 1998: 16) .

Kıpçaklar, tarih sahnesine IX.-XI. asırlar arasında, İrtiş boylarında Kimeklerle iç içe çıkmışlardır. Bunlar daha VIII.-IX. asır civarında Orta Asya'dan Urallar'a geçmiş ve burada üstünlük kurmuşlardır. Sonra onları Sirderya boylarında, Oğuzlarla yan yana ve Orta Asya'ya dağılmış hâlde görüyoruz. Kıpçaklar, Moğol istilasında önce de Sirderya, İdil ve Don arasında, Kafkas ve Kırım dağlarında, Hazar'ın kuzey düzlüğü ile bugünkü

Kazakistan'ın orta ve kuzey-batı kısmında yaşayıp pek çok Türk Kavmi ile karışmışlar ve İran, Suriye, Rusya, doğu Avrupa ve Bizans ile askerî, ticarî ve iktisadî ilişkiler kurmuşlardır. Önceleri “mafazat al guz” (Oğuz Bozkırı) diye bilinen topraklarda, artık XIII. asırda deşt-i Kıpçak adıyla anılmağa başlanmıştır: Çin'den Don nehrine, Ural'dan Karadeniz'e kadar olan alana yayılan Kıpçaklar bu devirden sonra büyük bir hareketlilik içindedirler (Kırgız Sovyet Entsiklopediyası 1978: 557) .

Bilhassa XIII. asırda, Moğol akınları önünde, Avrasya bozkırlarında çok geniş alana yayılan Kıpçaklar, dinamik bir güç olarak komşu devletlerin bazen korkulu düşmanı ve bazen de güvenilir müttefikleri olmuşlarsa da çok parçalanmışlar ve tarihte, kendi adlarıyla anılan bir devlet bırakamamışlardır (Rasonyi, 1971: 155) .

Kıpçak devleti olarak bir karakter kazanan Altın Ordu'nun yıkılması, aslında Kıpçak Türkçesi'nin yazı dili geleneğini de zayıflatmış oluyordu. Ondan sonra ortaya çıkan ve artık siyasî ve sosyal istikrarın bozulduğu hanlıklar devrinden ve 1552'de Kazan'ın işgali ile başlayan Rus hâkimiyeti devrinden kalan edebî miras, daha ziyade sözlü edebiyat eserleri ile sınırlı kalmıştır. Daha X. asır başında İslamiyet'i kabul eden Bulgar devleti ve onu takip eden, Moğol yayılmasıyla hâkim olan Altın Ordu devleti ile çağının ötesinde bir medeniyeti yaşayan İdil-Ural ve Hazar-Bozkır bölgesi, artık XVI. asırdan itibaren, siyasî yayılmasını, Ortodoks Kilisesini arkasına alarak, ruhanî ve medenî bahanelerle süsleyen Rus devletinin toprağı olma yoluna girmiştir. Yeni başlayan bu tarihte, öncelikle Kıpçak Türkçesinin bitişi ve bu kavim adının, sadece dil tarihine ait bir terim olarak kalması sonucunu getirmiştir (Öner 1998 : 21-22) .

Bugün konuşulan veya XX. asır başından itibaren yazı dili olarak kullanılan Türk lehçelerini sınırlandırmak üzere, genellikle kabul edilmiş üçlü etnik tasnifte (Oğuz; Karluk; Kıpçak) Kıpçak lehçeleri geniş bir grup teşkil eder. Coğrafi tasnifte Kuzey-Batı Türkçesi ve bazen, sadece Batı Türkçesi, fakat çoğunlukla da Kuzey Türkçesi şeklinde adlandırılan bu grup, tarihî ve kavmî adlandırmalarda, hep Kıpçak Grubu olarak kabul edilmiştir. İşte bu Kıpçak grubuna dâhil olan Türk lehçeleri şunlardır (Öner 1998: 22)

I. Karadeniz- Hazar Bölgesi

- 1- Karaim Türkçesi (Karay)
- 2- Kırım-Tatar Türkçesi
- 3- Karaçay-Malkar (Balkar) Türkçesi
- 4- Kumuk Türkçesi

II. İdil-Ural Bölgesi

- 1- Tatar Türkçesi
- 2- Başkurt Türkçesi

III. Aral- Hazar Bölgesi

- 1- Kazak Türkçesi
- 2- Karakalpak Türkçesi
- 3- Nogay Türkçesi
- 4- Kırgız Türkçesi

Yukarıda belirtilen tasnif dışında Kıpçak Grubu Türk Lehçeleri içerisinde Kırımçak *Türkçesinin* de ele alınması gerekmektedir.

Kırımçak dilinin, Kırımçaklar'ın bin yıldan beri Kırım'da komşu olarak yaşadığı Türk ulusları Karayların ve Kırım Tatarlarının dili ile ilgisi nedir? Kırımçak dilinin, müstakil bir dil mi, yoksa Kırım Tatar diline mi dahil olduğu meselesi bilim adamları tarafından da çokça tartışılmıştır (Güllüdağ 2005: 94) .

1994'te, Rus Teknik Akademisi'nin Türkçe Araştırma Bölümü, Kırımçak dilinin derin bir analizini yaparak şu sonuca varır: "Tüm özellikleri göz önünde tutularak (akustik, gramer, kelimeler) Kırımçak Türkçesi, Kırım Tatar ve Karay diline benzeyen, bağımsız bir dil olarak görülmelidir" der. Günümüzde, Kırımçak Türkçesi, 1997'de Rus Teknik Akademisinin (Filoloji Enstitüsü) bastığı "Dünya Dilleri (Türk Dilleri) kitabına dahil edilmiştir (Güllüdağ 2005: 95) .

Bu bağlamda tezimizde yukarıda belirtilen hususları da dikkate alarak Kıpçak Grubu Türk Lehçelerine *Kırımçak Türkçesini* de ilave etmeyi uygun gördük.

1.1. BAŞKURT TÜRKLERİ

Bugün, güney ve orta Urallar ile İşimbay (Belaya) ve Kama nehirleri arasında yaşayan Başkurt Türklerinin 1989 sayımına göre nüfusu 1.449.462'dir ve Başkurdistan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Başkurdistan dışında Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Ukrayna'da da yaşayan Başkurt Türkleri de vardır (Devlet 1992: 121) . Başkurdistan, Avrupa ile Asya arasında ön Ural ve orta Ural dağlarının batı tarafında, İdil ve onun bir kolu olan Ufa Nehrinin oluşturduğu havzada yerleşmiştir. Kuzeybatısında Tataristan ve Udmurtiya Cumhuriyetleri, kuzeyinde Perm ve Sverdlovsk bölgeleri, doğusunda Çelyabinsk bölgesi ile güney ve güneydoğusunda Orenburg bölgesi vardır (Ersoy 2007: 751) .

Başkurt Türkleri İdil (=Edil) yani Volga Bulgarları gibi Batı Türkistan'ın güney kısmında ortaya çıkmışlardır. Miladın ilk yıllarından itibaren bugünkü ülkelerinde yaşadıklarını gösteren kayıtlara Batlamyus'un coğrafyasında rastlanmaktadır. Ayrıca Başkurt Türklerinin vatanının Ural yöresi olduğunu Yenisey Kırgızlarının atalarına ait menkıbeler ve Oğuz destanı tanıklık etmektedir. Başkurt Türklerinin "Türkleşmiş Macarlar" olduklarına dair görüş, Kaşgarlı Mahmud'un Başkurt ve Yemek, yani kuzey Kıpçak şivelerinin birbirine yakın olduklarını söylemesiyle geçerliliğini yitirmektedir (Başkurt oymaklarından Yurmati ve Yeney oymakları, Macarlar üzerinde egemen Türk boyları arasında bulunmuşlardır.) Ebu'l Gazi Bahadır Han da Başkurt Türklerinin çoğunluğunu Kıpçakların oluşturduğunu söylemiştir. Yine Şems'el-din Dimaşki ise Moğollar zamanındaki Başkurt Türklerini, Kıpçak uruğları arasında saymıştır (Başkurt Mad.: 328-332) .

1.1.1. BAŞKURT TÜRKÇESİ

Tatar ve Kazak Türkçelerinin geçiş köprüsü hâlindeki Başkurt Türkçesi, şekil yönünden Tatar Türkçesi ile hemen hemen aynı özellikleri gösterirken ses bakımından ondan farklılaşmıştır (Ersoy 2007: 753) .

1917 Bolşevik İhtilâlinde sonra İdil-Ural ve Türkistan'da yazı dilinin parçalanması hız kazanmıştır. Bilhassa, folklor ve halk edebiyatı bakımından zengin olan Başkurt

Türkçesi, önceleri konuşma dili olarak kullanılmış, daha sonra 23 Mart 1919 tarihinde ilân edilen Başkurdistan Cumhuriyeti'nin yazı dili olarak kabul edilmiştir (Benzing 1959: 421–434) .

Daha sonra bu alfabe esasında, Başkurt Türkçesinin kendine has sesleri eklenerek yeni Başkurt alfabesi düzenlenmiştir. Moskova Komisyonu tarafınca hazırlanan ve Rusya Maarif Komitesi tarafından da kabul edilen plâna göre 1945 yılına kadar Latin alfabesine geçiş süreci tamamlanacaktı. Bu yeni alfabe, 7 Haziran 1928'de Başkurdistan İdare Komitesinin kararıyla Başkurdistan devletinin resmî alfabesi olarak kabul edilmiştir. 1932 yılından itibaren, Arap harfli eserlerin yayımlanması yasaklanmıştır (İşbirzin 1993: 210) .

Başkurt Türkçesi önceden Kazak Türkçesinin etkisi altındayken sonradan giderek Kazan Türkçesinin etkisi altına girmiştir. Dört yüz yıla yakın bir süre Tatar Türkleriyle bir arada yaşayışın bunda büyük rolü olmuştur. Başkurt Türkçesi Sovyet Rusya döneminden sonra yazı dili hâline gelmiştir. 1928 yılına kadar Arap alfabesini kullanan Başkurt Türkleri, 1928 yılında Bakü Türkoloji Kongresinden sonra Latin kaynaklı alfabe, 1939 yılından sonra da Kiril alfabesini kullanmışlardır (Yılmaz 1998: 20) .

Başkurt Türkçesi, Türk dilinin üç büyük kolundan (Karluk, Kıpçak, Oğuz) biri olan Kıpçak grubu içinde yer alır. Yönlere göre yapılan lehçe tasnifleri bakımından ise, Kuzey Türkçesi içerisinde değerlendirilmektedir (Temir 1992: 216) .

1.1.2. BAŞKURT TÜRKÇESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1. Başkurt Türkçesinin en önemli özelliklerinden biri kelime ve ek başında bulunan s- ünsüzünün h- olmasıdır: *harı* (sarı), *hin* (sen), *huv* (su), *bulha* (olsa), *atahi* (atası), *birihi* (birisi), *alhm* (alsın). Ancak seyrek olarak bazı s- ünsüzleri h- olmayarak, sadece peltekleşmiştir: *us'al* (merhametsiz), *is'irik* (esrik, sarhoş), *kas 'tv* (kısmak). Pek az kelimedede ise s korunmuştur: *söyâl* (siğil).

2. Türkiye Türkçesindeki o, Başkurt Türkçesinde u; ö ise ü olmuştur: *un* (on), *yul* (yol), *ul* (ol >o), *hüz'* (söz, z peltek), *küz'* (göz).

3. Türkiye Türkçesindeki u, Başkurt Türkçesinde o (o-u-ı arası kısa ünlü); ü ise ö (ö-ü-i arası kısa ünlü) olmuştur: *koş* (kuş), *tor-* (turmak>durmak), *kön* (gün), *ös* (üç).

4. İlk hecede bulunan e ünlüsü Başkurt Türkçesinde i olur: *timir* (demir), *in* (en), *min* (men>ben), *hin* (sen), *it* (et), *ikmâk* (ekmek).

5. İlk hecede bulunan o, ö ünlülerini takip eden dar ünlüler (i, i, u, ü) Başkurt Türkçesinde dar ve kısa söylenen o, ö ünlülerine dönüşür: *tordo* (durdu), *torop* (durup), *boyoroğoz* (buyurunuz), *dörös'* (dürüst, doğru), *tözöloş* (düzülüş), *ösönö* (üçüncü).

6. Birinci hecede bulunan u, ü ünlülerini takip eden dar ünlüler u,ü değil ı, i, ünlüleridir: *tuğz* (dokuz), *unmsı* (onuncu), *kiriş-* (görüşmek), *üz* (özü, kendisi).

7. Başkurt Türkçesinin en önemli ses özelliklerinden biri de, Türkçe asıllı kelimelerdeki bütün z ünsüzlerinin peltek z olmasıdır: *kız'*, *az'*, *tuğz'*, *kız'ıl*, *az'ık*, *küz* (göz), *A/z'* (siz), *aldığız'* (*aldıvmz*), *biz'*, *kilirbiz'* (*geliriz*), *hüz'* (*söz*).

Arapça ve Farsçadan alıntı kelimelerdeki birçok d ünsüzü ile, bazı z ünsüzleri Başkurt Türkçesinde z' (peltek z)' dir: *âzam* (adam), *âz'âbiyat* (edebiyat), *âz'ip* (edip), *ğaz'il* (adil), *ğâz'il* (gövde), *âz'fir* (hazır), *biz'mât* (hizmet). Pek az Türkçe kelime de d~z' değişmesi olmuştur: *az'im* (adım). Kelime başındaki z ünsüzleri korunmuştur: *zaman*.

8. Başkurt Türkçesinde s ünsüzleri esas itibariyle h ünsüzüne dönüşmüştür. Ancak, yaygın olmamakla birlikte, dişler arasından çıkan bir peltek s' ünsüzü de vardır: *is'irik* (sarhoş), *kas'tv* (kısmak), *bas'tv* (basmak), *namus'* (namus), *dörös'* (dürüst), *is ar* (eser), *is'âp* (hesap).

9. Başkurt Türkçesinin belirgin özelliklerinden biri de ç ünsüzlerinin s ünsüzüne dönüşmesidir. Türkiye Türkçesindeki c ünsüzleri de aslında ç ünsüzü olduğundan, kullandığımız Türkçe kelimelerdeki bütün c ve ç ünsüzleri Başkurt Türkçesinde s ünsüzüdür: *ös* (üç), *M-*(çıkmaq), *sakır-* (çağırmaq), *asık* (açık), *birinsi* (birinci), *kirâsâk* (girecek), *ösön* (için), *astı* (*açtı*) vb.

Buna göre genel Türkçedeki ç ünsüzleri s ünsüzüne, s ünsüzleri de h ünsüzüne dönüşmektedir.

10. Başkurt Türkçesinde Türkçe kelimelerde, birkaç örnek dışında, kelime başında t esastır: *timir* (demir), *tuğız'* (dokuz), *til* (dil), *tor-* (durmak), *tuy-* (doymak), *dingiz* (deniz), *doiğuz* (domuz), *dürt* (dört).

11. Başkurt Türkçesinde kelime başında k ünsüzü korunmuştur: *kür-* (görmek), *küt-* (gitmek), *kil-* (gelmek), *küz'* (göz).

12. Kelime başındaki y- ünsüzleri Başkurt Türkçesinde c- olmaz, korunur. Hatta Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin başında bulunan c- ünsüzleri de y- ünsüzüne dönüşür: *yân* (can), *yavap* (cevap), *yâvât* (cihet, yön).

13. Kelime başında bulunan bazı b- ünsüzleri m- ünsüzüne dönüşür: *miri* (bin), *muym* (boyun).

14. "Varmak, vermek, var" kelimeleri Başkurt Türkçesinde b- iledir: *bar-*, *bir-*, *bar*.

15. İki ünlü arasında kalan -p- ünsüzleri ~b- ünsüzüne dönüşür: *yabiş-* (yapışmak), *tibiş-* (tepişmek).

16. İki ünlü arasında kalan k ünsüzü g ünsüzüne, kaim k ünsüzleri de ğ ünsüzüne dönüşür: *iğın* (ekin), *higiz'* (sekiz), *öydagi* (evdeki), *tuğız'* (dokuz), *sığıp* (çıkıp), *bağır* (bakmak).

17. Önsesinde p- ünsüzü bulunan Türkçe kelimeler Başkurt Türkçesinde b- iledir: *bik* (pek), *barmak* (parmak), *börsâ* (pire).

18. Nazal ñ sesi (ñ) Başkurt Türkçesinde korunmuştur: *tañ* (tan), *yiñ* (kol yeni), *tiñ* *lav* (dinlemek), *iñ* (en), *uniñ* (onun).

19. Arapçadan alıntı kelimelerde bulunan ve Türkiye Türkçesinde kaybolan aynı sesi, Başkurt Türkçesinde ğ olmuştur: *şağir* (şair), *sâğât* (saat), *galim* (âlim), *ğafî* (af), *ğaz'il* (adil).

20. Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde, ortada ve sonda bulunan c ünsüzleri Başkurt Türkçesinde çoğunlukla j ünsüzüne dönüşür: *ğâjâp* (acep), *ijtimaği* (içtimaî), *mâjbür* (mecbur), *baja* (bacanak).

21. Arapça ve Farsça alıntı kelimeler, çoğunlukla inceltirilerek büyük ünlü uyumuna uygun duruma getirilmiştir: *âz abiyât* (edebiyat), *sâğât* (saat), *ğâjâp* (acep), *gaz'il* (adil), *mâjbür* (mecbur), *lâkin* (lakin).

1.1.3. BAŞKURT TÜRKÇESİ ALFABESİ

Baskurt Alfabeti		Çeviri Yazısı	
A	a	A	a
Б	б	B	b
В	в	V	v
Г	г	G	g
Ғ	ғ	Ĝ	ğ
Д	д	D	d
С	с	Z	z
Е	е	Ï(yi)	ï
Ё	ё	Yo	yo
Ж	ж	J	j
З	з	Z	z
И	и	İ	i
Й	й	Y	y
К	к	K	k
Q	q	Q	q
Л	л	L	l

М	м	M	m
Н	н	N	n
Ң	ң	Ḍ	ṅ
О	о	O	o
Ө	ө	Ū	ǔ
П	п	P	p
Р	р	R	r
С	с	S	s
Ҙ	ҙ	Ṣ	ṣ
Т	т	T	t
У	у	U(W)	u(w)
Ү	ү	Ü(W)	ü(w)
Ф	ф	F	f
Х	х	X	x
Һ	һ	H	h
Ц	ц	Ts	ts
Ч	ч	Ç	ç
Ш	ш	Ş	ş
Щ	щ	Şç	şç
Ы	ы	I	ı
Э	э	İ	ı
Ә	ә	Ä	ä
Ю	ю	Yu	yu
Я	я	Ya	ya
Ь	ь	Yumuşatıcı Ünsüz	

1.2. KARAÇAY-MALKAR TÜRKLERİ

Karaçay-Malkar Türkleri, günümüzde Rusya Federasyonu'nun Kafkasya bölgesinde yer alan Karaçay-Çerkes ve Kabardin-Balkar adlı iki cumhuriyetin sınırları içinde yaşamaktadırlar. Kafkasya'nın Orta Kafkaslar olarak adlandırılan merkezî bölümünde, Kafkasların en yüksek dağı olan Elbruz Dağı (Mingi Tav) ve çevresindeki yüksek dağlık arazide, Kuban Irmağı'nın kaynak havzasındaki vadilerde hayatlarını sürdürmekte olan Karaçay-Malkar Türklerinin etnik kökenleri, tarih boyunca bu bölgede hâkimiyet kurmuş olan İskitlere kadar dayandırılmaktadır (Laypanov ve Miziyev 1993 : 59) .

M.S. IV. yüzyılda Kafkasların kuzeyine gelen Hunların, Kuban Irmağı boylarında yaşayan Kafkas kavimlerini boyundurukları altına aldıkları bilinmektedir (Grousset 1980: 88). Hunların bir kabilesini oluşturan Bulgar Türklerinin Kafkasya'da Kuban Irmağı boylarına yerleşerek burada hâkimiyet kurmaları ile birlikte, günümüzdeki Karaçay-Malkar halkının etnik kökeninin temelini Kafkasya'da atılmış olduğu pek çok bilim adamı tarafından kabul edilmektedir (Miller 1985: 42) .

Karaçay Türkleri, önce Kırım Hanlarının egemenliği altında yaşamışlar, XV.yy sonlarında (1478) Kırım'ın Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmasıyla da doğrudan Osmanlılara bağlanmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında Kuban ırmağını sınır kabul eden 1812 anlaşmasıyla Rus bölgesinde kalan Karaçaylar üzerinde Rus baskısı arttı. Bir süre sonra Rus egemenliği altında oldukları açıklandıysa da Karaçay Türkleri, buna karşı ayaklandılar (1822). Bunun üzerine saldırıya geçen Ruslar, bir aylık kuşatmadan soma başkent Kart-Curt'u ele geçirdiler (1828). Ancak; Karaçay Türkleri, XIX.yy'ın ikinci yarısından sonrasına kadar savaştan vazgeçmediler. 1873 yılında Balkar Türkleri ve Çerkezlerle birlikte bir soykırıma maruz kalarak önemli ölçüde servet, toprak ve nüfus kaybına uğramışlardır ve Türkiye'ye göçe zorlanmışlardır. 1917 devriminden sonra 11 Mayıs 1918'de ilan edilen Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti içerisinde yer aldılar ise de bir süre sonra bu Cumhuriyet ortadan kaldırıldı. Karaçay Türkleri, daha sonra Karaçay-Çerkez özerk eyaletinin Karaçay bölümünü oluşturdu, 1928 yılında yayınlanan bir kararnameyle ise Karaçay eyaleti oluşturuldu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Stalin tarafından Almanlarla "işbirliğiyle" suçlanarak 1944 yılında Sibiryaya

sürüldüler. 1957 yılında yapılan düzenlemeyle de Karaçay-Çerkez özerk Bölgesi'ne yerleştirildiler (Yılmaz 1998: 31) .

Balkar Türkleri, hakkındaki "tarihî ve etnoğrafik" bilgilerimiz çok azdır. "Kendilerine Balkar veya Malkar demekle beraber, ayrıca kendi aralarında Taul, yani "Dağlı" kavim adını da kullanmaktadırlar (Yılmaz 1998: 32) .

Balkar Türkleri, Rusya Federasyonu'na bağlı Kabartay-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nde, yoğun olarak Baksam, Çeğem ve Çerek nehirlerinin geçtiği vadilerde oturmaktadırlar. Tarih boyunca birlikte yaşadıkları Karaçay Türkleriyle beraber Kırım Hanlığı'nın egemenliği altında yaşayan Balkar Türkleri, Kırım Hanlığı'nın XV. yy'da Osmanlı egemenliğine girmesiyle (1475) Osmanlı egemenliğini tanımış oldu. 1827 yılında ise Rus egemenliğine girmek zorunda kaldılar. 1917 Ekim ihtilalinden sonra Balkar Türkleri, Karaçay Türkleriyle birlikte, 11 Mayıs 1918 yılında kurulan Bağımsız Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti'ne katıldılar. 1921 yılında Kızıl Ordu bu devlete son verince Balkar Türkleri Kabartay bölgesine yerleştirildiler. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Karaçay Türkleriyle beraber Sovyet işgaline karşı savaşan Balkar Türkleri, savaş sonunda Almanlarla işbirliği yaptıkları suçlamasıyla, Sibiry'a ve Orta Asya'ya sürüldüler. Ancak 1957 yılında yurtlarına dönmelerine izin verilerek Kabartay-Balkar bölgesine yerleştiler (Yılmaz 1998: 32) .

1.2.1 KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİ

Karaçay ve Balkar Türk şiveleri birbirine ayıramayacak kadar yakındırlar ve ortak bir yazı diline sahiptirler. "Yeni Kumanca olarak adlandırılan Kırım Tatarcası, Karayımca ile Kıpçak dil grubunun Karadeniz-Hazar (Ponto-Kapsi) bölümüne girmektedir." Karaçay-Balkar Türklerinin ortak yazı dili, "Karaçay bölgesinde ve Balkar bölgesinin Bashan, Çeğem Vadisi'nde halkın %90'ı tarafından konuşulur. Balkar bölgesinin Çerek Vadisi'nde ise bazı farklılıklar gösteren ayrı bir ağız konuşulur. Türkiye'deki yirmi bin kadar Karaçay-Balkar göçmeni de kendi aralarında bu ağız kullanmaktadır." (Yılmaz 1998: 32-33) .

Son yıllarda Kafkasya'nın Karaçay-Malkar bölgesinde ortaya çıkarılan runik harfli yazıtların dilinin çözülmesi, Karaçay-Malkar halkının etnik kökeni ile ilgili birçok sorunun aydınlatılmasına yardımcı olmuştur. Kuban Bulgar Türkçesi ile yazıldıkları ispatlanan bu yazıtların, Karaçay-Malkar Türklerinin atalarını meydana getiren Hun-Bulgar Türklerine ait olduklarının ortaya konulması, Karaçay-Malkar Türkçesinin kökeni konusuna da açıklık getirmiştir (Takvul 2007: 885) .

Karaçay-Balkar Türkleri XX. yüzyıla kadar yazı diline sahip olamamışlardır, Karaçay-Balkar Türkçesiyle yazılan ilk kitap İsmail Akbay'a ait, 1916 yılında Arap harfleriyle basılan *Ana Til* adlı eserdir (Yılmaz 1998: 33) .

Karaçay-Balkar Türklerinin çok zengin bir sözlü edebiyatları vardır Şamanlık devrinden kaynaklanan ve Şamanizmin tanrılarında yardım dileyen *Döıay* ve *Apsatı* şarkıları ile Karaçay-Balkar Türkçesinin en eski dil özelliklerini taşıyan *Bıynöger Destanı* ve Kafkas kavimlerinin tamamında ortak olan *Nart efsaneleri* oldukça ünlüdür. Ayrıca tarihî şarkılar, *bellav* veya *beşik ar* adı verilen ninniler, *çomak* denilen bilmeceler ile *nart söz* 'ler (atasözleri) halk edebiyatının diğer zengin türleridir. Karaçay-Balkar halk şiirinin önemli isimleri arasında Kasbot Koçhar, Appa Canibek, İsmail Semen ve Kazım Meci sayılabilir (Yılmaz 1998: 33) .

1.2.2. KARAÇAY-BALKAR TÜRKÇESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1. Karaçay-Balkar Türkçesinde a, e, ı, i, o, ö, u, ü olmak üzere sekiz ünlü vardır. Büyük ünlü uyumu tamdır. Küçük ünlü uyumu tam olarak oluşmamıştır. İlk hecede e ünlüsü hakimdir: *men* (ben), *eki* (iki), *eüfr* (idi), *deb* (deyip), *ket-* (gitmek) gibi.

2. Ünsüz uyumu bozulmuştur. Bazı kelimelerde tonsuz -t, -k ünsüzlerinden sonra tonlu ekler gelir: *batmak-ga* (bataklığa), *bit-ge* (bite), *batmak-dan* (bataklıktan), *kork-gan* (korkan), *ket-gen* (giden) gibi.

3. Yönelme durumu (datif) eki, n ünsüzünden sonra -na / -ne şeklindedir: *men-ne* (bana), *kaban-na* (yaban domuzuna). Bunun dışında -ga / -ge, -ha / -he, -a / -e şekilleri de kullanılmaktadır: *tış-ge* (dişe), *kez-ge* (göze) gibi.

4. Çokluk eki -lar/-ler'in sonsesi -r düzenli olarak düşer: *Karaçaylı-la* (Karaçaylılar), *cıldız-la* (yıldızlar), *cav-la* (< yağ-lar, düşmanlar) gibi .

5. Birinci ve ikinci kişi eklerinde -n ünsüzü düşer: -me / -ma, -se / -sa olur: *bar-a-ma* (varıyorum), *et-e-r-me* (ederim), *ber-i-r-me* (veririm), *et-e-r-se* (edersin), *ket-mez-se* (gitmezsin), *kork-a-sa* (korkuyorsun) gibi.

6. Önseste t ünsüzü korunur: *taw* (dağ), *tenlik* (denklik, eşitlik), *tebre-* (yola düşmek), *tentre-* (sersemleşmek) gibi .

7. Önseste k- > h- değişimi görülmektedir: *bum* (kum), *honşu* (komşu) gibi .

8. Önseste k- / -k ünsüzü korunur: *kişdik* (kedi), *küse-* (istemek), *kayt-* (dönmek), *kora-* (gitmek), *küy-* (yanmak), *kayır* (kenar).

1.2.3. KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİ ALFABESİ

	1924-1937
Ses karşılıkları	Harfler
a	A a
b	B b
c	C c
ç	Ç ç
d	D d
e	E e
f	F f
g	G g

ğ	ġ
h	X x
ı	b b
i	İ i
j	Z z
k	K K
q	Q q
l	L I
m	M m
n	N n
ŋ	Ŋ ŋ
o	O o
ö	Ө ө
p	P p
r	R r
s	S s
ş	Š š
t	T t
u	U u
ü	Y y
v	V v
y	J j
z	Z z

1.2.4. KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİ KİRİL ALFABESİ

Aa=a	Бб=b	Bb=v	Гг=g	ГЪгъ=ğ	Дд=d	ДЖдж=c
Ъ ъ=ye	Ёё=ö	Жж=j	Зз=z	Ии=i	Йй=y	Кк=k
К ъ к ь=q	Лл=l	Мм=m	Нн=n	НЪнь=ŋ	Оо=o	Пп=p
Рр=r	Сс=s	Тт=t	Уу=u	Ўў=w	Фф=f	Хх=h
Ц ц=ts	Чч=ç	Шш=ş	Ыы=ı	Ээ=e	Юю=ü/yu	Яя=ya

1.3. KARAİM (KARAY) TÜRKLERİ

Türklerin batıda yaşayan kollarından biri olan Karaim Türklerinin adı, yazılı belgelerde ilk defa 1175 yılında geçmektedir. “Karay” ya da “Karaim” adı İbranî kökenlidir. “Okur” anlamındaki “kârâ” sözüne “-im” çoğul ekinin gelmesinden oluşur. Karayca, Kıpçakların önemli bir koludur. XIII. yüzyıldan kalan Codex Cumanicus bu dilin dedesi durumundadır (Bozkurt 1999: 670) .

Geçmişleri pek eskilere iner. Uzak geçmişte Karadeniz kıyılarında Kumanların egemenliğinde yaşarlar. Kumanlar IX.-X. Yüzyılda Asya’dan batıya doğru ilerlemiş Türk boyudur. Çin’in kuzeyinde yer alan Kıtay Devleti’nin genişlemesi ile Asya’nın bağrında yine bir sarsıntı başlar. Birçok halk yerinden oynar. Kumanların batıya göçlerine de bu olay neden olur. XI. Yüzyılda Rus kaynakları Kumanların Batı’ya ilerlediklerini yazarlar (Bozkurt 1999: 670) .

Kimi bilginler Karayların Hazarlardan geldiklerini savunurlar. Hazarlar Avrupa’nın Kafkaslarla Volga arasındaki bölümünde yönetim kuran Yahudi devletidir. VII. Yüzyıldan X. Yüzyıla değin parlak çağını yaşar. 740 yılında Hazar Han’ı sarayı ve askeri komutanları Yahudi dinini benimserler. Bu din Hazarların resmi dini durumuna gelir. Yahudi Hazarların imparatorluk yıkıldıktan sonra, XII-XIII. yüzyılda hangi inancı sürdürdükleri kesin bilinmez. Yalnızca ortaçağın son dönemlerinde Kırım’da, Ukrayna’da, Macaristan, Polonya ve Litvanya’da Hazar toplulukları yerleşmiştir (Bozkurt 1999: 670) .

Böylece Karayların kökeni kesin olarak bilinmez. XIV. yüzyılda bir bölümü batıya göçerler. Polonya dolaylarına da bu dönemde geldikleri sanılır. Nitekim 1441 yılında Troki’de il kütüğüne geçerler. 1897 sayımına göre tüm Rusya’da toplam 12.894 Karay yaşamaktadır. 1929 yılında ise Batı Ukrayna’da 900 Karay vardır. Son dönemlerde Kırım’dan tümenden silinmişlerdir. XX. Yüzyıl başlarında İstanbul’da Haliç’te 70 Karay aile bulunmaktadır. Karaköy adı (gerçekte Karay-köy) da onların anısına dayanır (Bozkurt 1999: 671) .

Karaylar, günümüzde anılara karışmak üzere olan Türk boylarından biridir. Türk soylu halklar içinde, eski dönemde en batıda oturanlar Karaylar olmuşlardır. Kırım'dan Polonya'ya Litvanya-Rus sınırlarına kadar geniş alanlara yayılmışlardır (Bozkurt 1999: 670).

1.3.1. KARAİM TÜRKÇESİ

Kıpçak grubu Türk şivelerinden olan Karaim Türkçesi, İslâm kültürünün etkisiyle Arapça ve Farsçadan, komşuluk ilişkileri yüzünden de Slav dillerinden çok sayıda kelime almıştır. 1930'lu yıllara kadar İbranî, Latin ve Kiril harfleriyle yazılan ve cümle yapısı, ibadet dili olan İbranice'nin etkisiyle bozulan Karaim Türkçesinin Troki (Trakay), Halicz-Lutsk ve Kırım adıyla bilinen üç ayrı ağzı bulunmaktadır (Yılmaz 1998: 35-36).

Karaim Türkçesinin söz varlığının temeli Türkçeye dayanmaktadır. Ancak, Arapça, Farsça, Moğolca ve Slav dillerinden alıntı kelimeler de bu söz varlığının içerisinde önemli yer tutar (Yılmaz 1998: 36).

1.3.2. KARAİM TÜRKÇESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Karaim Türkçesinin belli bir yazı dili olmadığı için genel özellikler değişik ağız özelliklerine ve ağızlar arasındaki farklılıklara dayanmaktadır.

1. Troki ağzında sekiz ünlü (a, e, ı, i, o, ö, u, ü), Halicz ağzında altı ünlü bulunur (o,ü ünlüleri bulunmaz). "o" ünlüsü yalnızca ilk hecede kullanılır. Ayrıca Karaim Türkçesinde ikili ünlü kullanımları vardır: /ai/, /ia/, /ui/, /ıı/ ünlüleri yanyana kullanılabilir.

2. Güney ağzı, Luck Halicz'de nisbeten daha düzenli olmasına rağmen büyük ve küçük ünlü uyumları bozulmuştur. Uyumların bozulmasında ünlü değişimleri rol oynamıştır: *aliy* (öyle), *yerga* (sıra, tabaka), *abraççu* (koruyucu), *arıv* (temiz, an), *körüm* (görgü, gelenek), *çebar* (güzel) gibi .

3. Halicz ağzında e ünlüsü korunur, Troki ağzında ise a ünlüsüne dönüşür: H. *ketse* = T. *k'eç'a* (gece), H. *kerek* = T. *k'er'ak* (gerek), H. *tere* - T. *t'ora* (töre, yasa) gibi .

4. Troki ağzında ö, ü ünlüleri ö,o ve ü, u olarak korunurken Halicz ağzında sırasıyla e ve i ünlülerine dönüşür: T. *k'ok'* = H. *kek* (mavi), T. *k'orkl'u* = H. *kerkli* (güzel), T. *k'oz-* H. *kez* (göz), T. *öç*-H. *Ets* (öç), T. *öp'ka* =H. *epke* (akciğer), T. *öz* = H. *ez* (öz, kendi), T. *t'ug'al*= H. *tigel* (tam, tamam), T. *Tıw'ul* = H. *tivil, kivil* (değil), T. *yur'ak, yür'ak*= H. H. *yirek* (yürek), T. *yuz*-H. *iz* (yüz) gibi.

5. Kelime başındaki "ti" ses grubu Troki ağzında korunduğu halde Halicz ağzında sıklıkla "ki"ses grubuna dönüşür: T. *tıl*= H. *kil* (dil), T. *tış*- H. *kis* (diş), T. *tız*- H. *kiz* (diz) gibi .

6. Ökseste k- / k-(q) ünsüzü korunur: *kıp* (güç), *kögot* (çimen), *kayır* (yer, ülke), *kayış* (güneş), *kurşa-* (çevirmek, kuşatmak), *kel-* (gelmek), *kökrak* (göğüs), *kurşavçu* (çeviren, etrafi tutan) gibi .

7. Ökseste m- ünsüzü genellikle yabancı kelimelerde kullanılır. Türkçe kelimelerde bir iki örnekte b- > m- değişimi görülür *maya* (bana) gibi.

8. Troki ağzında ş ünsüzü korunur, Halicz ağzındaysa s ünsüzüne dönüşür: T. *taş*-H. *tas*, T. *kışı*- H. *kisi*, T. *yaşırım* = H. *yasım* (gizlice), T. *ülüş*= H. *ilis* (pay, hisse) gibi .

9. Troki ağzında ç ünsüzü korunurken Halicz ağzında ts ikili ünsüzüne dönüşür: T. *üç*—H. *üts* (üç)₅ T. *çaç*(< saç) = H. *tsats* (saç), T. *küç*= H. *kits* (güç) gibi .

10. Halicz ağzında c ünsüzü ikili dz (c > dz) ünsüzüne dönüşür, Troki ağzında korunur: H. *dzan* = T. *cau* (can, yürek), H. *dzms* = T. *cins*, H. *teredze* = T. *terece* (pencere) gibi .

11. Halicz ağzında nazal ñ (n) sesi n sesine, Troki ağzında ise y sesine dönüşür: H. *atañ* - T. *atey* (atan, baban), H. *barñız*- T: *barıyız* (gidiniz), H.*mana* = T. *maya* (bana), H. *saña* = T. *saya* (sana) gibi .

12. Karaim Türkçesinde cümle kuruluşu (sentaks) İbrani yazı dilinin veya Slav dillerinin etkisiyle bozulmuştur, Türkçenin genel yapısına aykırıdır. Bundan dolayı

tamlamalarda "*algışı tenrinin*" (Tanrı'nın alkışı), "*çaçt başının*" (başının saçı) gibi tamlanan tamlayandan önce gelir. Ayrıca birçok edat kelimenin önüne alınarak kullanılır: "*utru tenriga*" (Tanrı'ya karşı), "*alında adonaymn*" (Tanrı'nın önünde) gibi .

1.3.3 KARAİM TÜRKÇESİ ALFABESİ

Karaim Alfabeti		Türkiye Türkçesi	
A	a	A	a
IA	İa	Ä	ä
B	b	B	b
C	c	Ts	ts
CH	ch	X	Hırıltılı h sesi
Č	č	C	ç
D	d	D	d
Dž	dž	C	c
E	e	E	e
IE	ie	E	e
È	è	È	è (Kapalı e sesi)
F	f	F	f
G	g	G	g
H	h	H	h
I	i	İ	i
Y	y	I	ı
J	j	Y	y
K	k	K	k
L	l	L	l
M	m	M	m
N	n	N	n
O	o	O	o
Ö	ö	Ö	ö (Yalnızca kelime başında)

			kullanılır)
IO	io	Ö	ö
P	p	P	p
R	r	R	r
S	s	S	s
Š	š	Ş	ş
T	t	T	t
U	u	U	u
Ü	ü	Ü	ü
IU	iü	Û	ü
V	v	V	v
Z	z	Z	z
Ž	ž	Z	z

1.4. KARAKALPAK TÜRKLERİ

Karakalpaklar, Kıpçak koluna bağlı bir Türk boyudur. Eski Rus yıllıklarında "Çerniyi Klubuki", Arap kaynaklarında "Karabörklü" adlarıyla anılırlar. ("Börk" şapka manasına gelir). Karakalpak (siyah serpuş) ismi, bu Türk kavminin ırk özelliği ile ilgili olmayıp, bunların yaşayış ve giyiniş tarzları ile ilgili daha küçük bir zümrenin ayırt edilmesi için kullanılmış olan ve kıyafetten doğan bir isimdir. Rus yıllıklarına göre, Karakalpaklar; Uzlar, Peçenekler ve Hazarlar ile kardeş bir kavimdir. Karakalpak ismi ve mevcut rivayetler bilim adamlarını, bunları Peçenekler ile bağlamaya sevk etmiştir (Uygur 2007: 545) .

Karakalpaklar 1858 yılına kadar bağımsız kalmışlar, nihayet 1858'de II. Mehmet zamanında Karakalpak Hanlığı Hive'ye iltihak etmiştir. Hive Hanlığı'nın Rusya ile 1873'te yaptığı anlaşmaya göre, Amuderya'nın sağ tarafındaki Hive toprağı Amuderya Şubesi adıyla Sirderya eyaletine ilhak edilmiştir.. Bu anlaşmayla Karakalpaklar doğrudan doğruya Rus uyruğı olmuşlardır (Uygur 2007: 545) .

Bugün Karakalpakistan, Özbekistan'a bağlı özerk cumhuriyet konumunu devam ettirmektedir. Ülke, Aral gölünün güneyinde, Amurderya'nın (Ceyhun) aşağı mecrasının sağ sahili ile deltası ve buna bitişik çölleri içine alan bir sahayı kaplamaktadır. Ülkenin kuzey ve batısında Kazakistan, doğusunda Özbekistan, güneyinde Türkmenistan Cumhuriyetleri bulunmaktadır (Uygur 2007: 546) .

1.4.1. KARAKALPAK TÜRKÇESİ

Kıpçak grubu Türk şivelerinin Kıpçak-Nogay alt grubundan olan Karakalpak Türkçesini, bazı araştırmacılar da Kazak Türkçesinin bir ağzı olarak değerlendirmektedir. Karakalpak Türklerinin XX. yüzyıla kadar devam eden çok zengin bir halk edebiyatları vardır. XVII-XVIII. yüzyılların tarihî ve siyasî olaylarından kaynağını alan *Kırk Kız Destanı* oldukça ünlüdür. Bunun dışında Alpamış, Kublan, Er Kuşay, Sayat Kan, Cengiz, Mest Padşa destanları ile Türkistan'ın diğer Türk toplulukları arasında yaygın olan Âşık Hemra, Tahir ile Zühre hikâyeleri Karakalpak edebiyatında bütün canlılığıyla yaşamaktadır. XIX. yüzyılın sonuna kadar bütün Türkistan'da kullanılan " **Türld** " ortak yazı dili olarak Karakalpak Türkleri tarafından da kullanılmıştır. Sovyet döneminde Karakalpak Türkleri 1924 yılına kadar Arap alfabesini kullanmışlar, 1928 yılında Latin alfabesini, 1940 yılında da Kiril alfabesini kabul etmişlerdir (Yılmaz 1998: 28) .

Karakalpak Türkçesi, Türk dilinin üç büyük kolundan (Karluk, Kıpçak, Oğuz) biri olan Kıpçak grubu içinde yer alır. Bu lehçe çoğunlukla Özbekistan'a bağlı Karakalpak Özerk Cumhuriyetinde yaşayan yaklaşık 900.000 kişi tarafından konuşulmaktadır. Bu lehçeyle ilgili son yıllarda birçok çalışma yapılmıştır (Temir 1992: 216) .

1.4.2. KARAKALPAK TÜRKÇESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1. Karakalpak Türkçesinde dil benzeşmesi tamdır. Dudak benzeşmesi ise tam değildir. Kırgız Türkçesinde olduğu gibi ilerleyici yuvarlaklaşma görülür: *sözgö* (söze), *körgönün* (gördüğün) vb .

2. Kelime başında y-> c- değişimi yaygın olarak görülür: *caw* (< yağ, düşman), *cazdırl-* (çözölmek), *çanağı* (deminki), *ciber-* (yollamak), *cüyrük* (koşan at, yüğrük), *coy-* (kaybetmek), *cawaz* (yavaş, dingin) vb .

3. Önseste sık sık ç- ünsüzü ş- ünsüzüne dönüşür: *şagır-* (çağırarak), *şap-* (koşmak), *şıgu-* (gagalamak), *şbatıl-* (ilişmek), *şege* (çivi) vb. Bazı örneklerde de ç- > s- değişimi görölmektedir: *say* (çay, ırmak) vb .

4. Kelime başında k- ünsüzü korunmuştur: *keme* (gemi), *kiygir-* (giydirmek), *kempir* (yaşlı, kadın) vb.

5. Önseste t- ünsüzü korunmuştur: *tastay* (taş gibi), *tirişilik* (dirilik, hayat), *tün-* (dönmek), *tuwla-* (kızmak, öfkelenmek) vb.

6. Önseste p-, t- ve k- ünsüzlerinin yanında, Oğuz grubu Türk şivelerinin etkisiyle, b-, d-, g- ünsüzleri de görölmektedir: *ber-* (vermek), *barıq* (varış), *boz* (boz), *bürge* (pire), *düz* (düz), *doshq* (dostluk), *dorba* (torba), *güreş* (güreş), *gezek* (gezen), *gizet-* (gözetmek) vb.

7. Nazal n (n) sesi genellikle korunur *qahn* (tuzak), *en işinde* (içinde en iyisi), *tün-* (dönmek), *çanağı* (deminki). Türkçe kelimelerde ç ünsüzü kullanılmaz, önseste ve içsesteki ç-, -ç- ünsüzleri ş-, -ş- ünsüzlerine dönüşür: *agaş* (ağaç), *keş* (geç), *tuşgan* (sıçan) vb.

8. İçsesteki ve sonsesteki -ş-, -ş ünsüzleri -s-, s- ünsüzüne dönüşür: *is* (iş), *kisi* (kişi), *bes* (beş), *iste-* (işlemek), *cosıl-* (coşmak), *pişir-* (pişirmek), *bas* (baş), *atalas* (akraba) vb.

1.4.3. KARAKALPAK TÜRKÇESİ ALFABESİ

<u>Latin</u>	<u>Kiril</u>	<u>Yeni Alfabe Şekli</u>
A, a	А, а	A, a
Ä, ä	ә	A', a'
B, b	Б, б	B(e), b(e)
Ç, ç	Ч	--
D, e	Д	D(e), d(e)
E, e	Е, е	E, e
E, e	Ә	E, e
F, f	Ф	F, f(e)
G, g	Г	G, g(e)
Ğ, ğ	Г	G' g'(a)
H, h(a)	Х	H, h(e)
H, h(i) (X, x)	Х	X, x(a)
I, ı	Ы	I, ı
İ, i	И	İ, i
J, j	Ж	J(e), j(e)
K, k	К	K, k(e)
K, k (Q, q)	Қ	Q, q(a)
L, l	Л	L, l(e)
M, m	М	M, m(e)
N, n	Н	N, n(e)
Ñ, ñ	Ң	N', n'
O, o	О	O, o
Ö, ö	ө	O', o'
P, p	П	P, p(e)
R, r	Р	R, r(e)
S, s	С	S, s(e)

Ş, ş	Ш	Sh, sh(e)
T, t	Т	T, t(e)
U, u	У	U, u
Ü, ü	У	U' , u'
W, w	Ӱ	W, w(e)
V, v	В	V, v(e)
Y, y	ӳ	Y, y(e)
Z, z	З	Z, z(e)
ts	Ц	--
şç	щ	--
ya	Я	--
yu	Ю	--
yo	Ӛ, ӛ	--

1.5. KAZAK TÜRKLERİ

Kazaklar, 15. yüzyılın ikinci yarısında Altınordu Hanlığı'nın parçalanmasından sonra teşekkül etmiş olan bir Türk boyudur. Türkistan bozkırlarını yurt edinmişlerdir. Büyük çoğunluğu 20. yüzyıl başlarına kadar konargöçer olarak yaşamıştır (Tamir 2007: 431) .

Z. V. Togan “Kazak” adının ilkin sultanlara mahsus olduğunu, sonra onlara tâbi kabilelere ve tüzüme istedikleri devlete de itlâk olduğunu, o vakte kadar “Kazak” kelimesinin değil, kabileler heyetine bile ad olduğunun görülmediğini ifade ederek; bu ismin ekseriye siyasi bir maksatla, bir isyan neticesinde ailesiz (boydak) hâlde ve bazen de aile ile cemiyetten uzaklaşarak dağ ve kabilenin himayesinden dışarıda dolaşan sergüzeştçilere bir sıfat olarak verildiğini söylemektedir (Togan 1981: 37) .

Kazak adının aslında “hür, serbest, bekâr, merd, yiğit ve cesur manasına geldiğini, daha sonraları ise “derbeder serser” gibi manalarda kullanıldığını belirten N.

Devlet, Türkiye’de de bu birinci manada olduğu gibi “Kazak Erkeği” tabirinin sertlik ifadesi olarak kullanıldığını hatırlatmaktadır (Devlet 1989: 147) .

Kazaklar esas itibariyle bugün Kazakistan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar. Kazakistan'ın dışında Doğu Türkistan'da bir milyondan fazla ve Moğolistan'da da yüz binin üzerinde Kazak nüfusu vardır. Kazakistan 2.960.000 kilometrelik, zengin yer altı ve yer üstü zenginliklere sahip geniş bir ülkedir (Tamir 2007: 431) .

1.5.1. KAZAK TÜRKÇESİ

Yaşayan Türk lehçelerindendir. Bu lehçe, Türk dil bilginlerince "kıpçak", "kuzey" veya "kuzey-batı" grubu adlarıyla tasnif edilmiştir. Kazak Türkçesi Kazakistan başta olmak üzere Orta Asya'nın birçok yerinde, Rusya'da, Çin Halk Cumhuriyetinin batı bölümünde konuşulur. Kazak Türkçesi XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren edebî dil olarak gelişmeye başlamıştır (Yılmaz 1998: 7) .

Kazak Türkçesi, "Kıpçak grubu içerisinde Karakalpak ve Nogay lehçeleri ile birlikte bir alt grup meydana getirir. Bu alt grubu diğer Türk lehçelerinden ayıran fonetik özelliklerin başında kelime kökenlerinde ç sesinin bulunmaması gelir. Bu lehçelerdeki ç sesi ş sesine dönüşür." Çağdaş Kazak şivesi araştırmacıların büyük çoğunluğu tarafından Kuzey-doğu, Güney ve Batı kolu olmak üzere üç büyük kola ayrılmaktadır. Bunlardan Kuzey-doğu kolu çağdaş yazı dilinin temelini oluşturmaktadır (Yılmaz 1998: 7) .

Kazak Türkleri, Türk boylarının kuzey, yani Kıpçak koluna; Kazak Türkçesi de Kıpçak lehçe grubuna dâhil edilmektedir. Türk Lehçeleri içerisinde en geniş sahada konuşulan Türk lehçesidir. Kazak Türkçesi bugün dağınık olarak Kazakistan, Doğu Türkistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi bölgelerde yaşayan Kazaklar tarafından konuşulmaktadır (Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 1982: 241) .

Kazak Türkçesi Kıpçak lehçelerinden en çok Karakalpak ve Nogay lehçeleriyle benzerlik göstermektedir (Özkan 1997: 71) .

1.5.2. KAZAK TÜRKÇESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1. Türkiye Türkçesindeki bütün ş 'ler Kazak Türkçesinde s' dir: *bas* (baş), *tas* (taş), *as* (aş), *tös* (döş), *tüs-* (düş-) vb.
2. Türkiye Türkçesindeki bütün ç'ler Kazak Türkçesinde ş' dir: *aş-* (aç-), *keş-* (geç-), *iş-* (iç-), *köş-* (göç-) vb.
3. Kelime başındaki bütün y' ler Kazak Türkçesinde j' dir : *jil* (yıl), *yaz-* (yaz-), *jat-* (yat-), *jel* (yel). Ancak bu ses Doğu Türkistan ve Moğolistan Kazaklarıyla Kazakistan Cumhuriyetinin pek çok yerinde c' dir: *çil*, *caz-*, *cat-*, *cel* vb.
4. Türkçe asıllı kelimelerin başındaki bütün g' ler Kazak Türkçesinde k'dır: *köz* (göz), *küres* (güreş), *kir-* (gir-), *kel-* (gel-), *kül-* (gül-) vb.
5. Türkçe asıllı kelimelerin başındaki bütün d' ler Kazak Türkçesinde t'dir: *til* (dil), *tiz* (diz), *tal-* (dal-), *toy-* (doy-) vb.
6. Kaim ünlülü ve tek heceli kelimelerin sonunda bulunan ğ'ler Kazak Türkçesinde v'dir: *tav* {dağ}, *bav* (bağ), *jav-* (yağ-) vb.
7. Var-, ver-, var kelimeleri Kazak Türkçesinde b- ile dir: *bar-*, *ber-*, *bar* vb.
8. Arapça ve Farsçadan giren kelimelerdeki f çoğunlukla p, bazen b olur: *pikt* (fikir), *kâpir* (kâfir), *Batıma* (Fatıma, Fatma), *bata* (fâtıha, dua) vb.
9. Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerin başındaki h-, ya düşer ya da k-'ya döner: *âm* (hem), *ar* (her), *kazır* (hazır, şimdi), *âzir* (hazır), *kasiyet* (haysiyet). Bazı h'ler söylenişte k'ye dönüştüğü hâlde yazıda korunmuştur: *habar* (haber), *hat* (hat, mektup), *halik* (halk). Bazı örneklerde ise h korunmuştur: *ham*, *har*, *hâki* vb.

10. İki ünlü arasında kalan kalın k'lar -ğ- olur: *şıgıw* (çıkuv, çıkmak), *şığanım* (çıkacağım), *turağı, kaJadağı* (şehirdeki), *oğı* (okı).

11. İki ünlü arasında kalan p'ler -b- olur: *sabi* (sapı), *jibi* (ipi), *tebiw* (tepüv, tepmek), *tebesin* (tepeceksin) vb.

12. İki ünlü arasında kalan ince k'lar -g- olur: *eğın* (ekin), *eğemin* (ekeceğim), *keregi* (gereği), *üydegi* (evdeki) vb.

13. Hece sonunda bulunan rk, lk gibi sesler arasında ünlü türer: *berik* (berk), *Türık* (Türk), *kırık* (kırk), *halık* (halk), *barış* (pars) vb.

İlk hecedeki yuvarlak (o, ö, u, ü) ünlülerinden sonra gelen ı ve i ünlüleri söyleyişte u ve ü'dür: *kördi* yazılır *kördü* okunur; *körıp* yazılır, *körüp* okunur; *köldin* yazılır, *köldün* (gölün) okunur; *üzim* yazılır, *üzüm* okunur; *bospın* yazılır, *bospın* (boşum) okunur; *toksin* yazılır, *toksun* okunur; *jüzimiz* yazılır, *jüzümüz* (yüzümüz) okunur. İlk hecedeki yuvarlak (o, ö, u, ü) ünlülerinden sonra gelen a ve e sesleri söyleyişte çok defa o ve ö' biçimindedir: *süyek* yazılır, *süyök* (kemik) okunur; *küey* yazılır, *küyöv* (güveyi) okunur; *üyde* yazılır, *üydö* (evde) okunur, *kölden* yazılır, *köldön* (gölden) okunur; *koldo* yazılır, *koldon* (elden) okunur.

1.5.3. KAZAK TÜRKHESİ ALFABESİ

Büyük Harf	Küçük Harf	Latin Alfabeti	
А	а	A	a
Ә	ә	Ä	ä
Б	б	B	b
В	в	V	v Rusça kelimelerde
Г	г	G(e)	g(e) ince g
Ғ	ғ	Ğ(a)	ğ(a)

Д	д	D	d
Е	е	E	e
Ё	ё	YO	yo
Ж	Ж	J(C)	j(c)
З	з	Z	z
И	и	IY, İY, İ	iy, iy, i
Й	й	Y	y
К	к	K(E)	k(e)
Қ	қ	Q	q
Л	л	L	l
М	м	M	m
Н	н	N	n
Ң	ң	Ñ	ñ
О	о	O	o
Ө	ө	Ö	ö
П	п	P	p
Р	р	R	r
С	с	S	s
Т	т	T	t
У	у	UW, ÜW, W, U	uw, üw, w, u
Ү	ү	U	u
Ү	ү	Ü	ü
Ф	ф	F	f
Х	х	X	x
Һ	һ	H	h

Ц	ц	TS	ts Rusça kelimelerde
Ч	ч	Ç	ç
Ш	ш	Ş	ş
Щ	щ	ŞÇ	şç Rusça kelimelerde
Ъ	ъ	(‘)	Ayırma İşareti
Ы	ı	I	ı
й	ь	İ	i
Ь		İnceltme işareti	
Э	э	e	Rusça kel. Kel. Başl.
Ю	ю	YUW, YÜW, YU	yuw, yüw, yu
Я	я	YA	ya

1.6. KIRGIZ TÜRKLERİ

Kırgızlar, Türk tarihinin bilinen en eski kavimlerinden biridir. VI. yüzyılın sonlarına ait Çin kaynakları; Yunan, Köktürk, Arap, Çağatay, Acem ve Moğol kaynaklarında adı geçen Kırgızları, Hakas adıyla kaydetmiştir (Ligeti 1925: 237) . Bu kaynaklarda Kırgızlar, uzun boylu, sarı saçlı, al yanaklı, mavi gözlü ve oldukça medenî bir kavim olarak vasıflandırılmış ve bu bilgi, İslâm kaynaklarınca da doğrulanmıştır (Arat 1977: 737-739) .

Eski yurtları Yenisey ve Altay Dağları olmakla birlikte Kırgızlar, daha sonraki dönemlerde Aral Gölü ve Hazar Denizinin kuzeyindeki bozkırlar ile Tanrı Dağlarına kadar yayılmışlardır (Arat 1977: 737) .

1918’ de Ruslar, bütün Türkistan’ı Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adı altında birleştirmişlerdir. 1926 yılında Kırgızistan, Kırgızistan Sovyet Sosyalist

Cumhuriyeti adını almıştır (İnan 1987: 41) . Sovyet döneminden sonra Gorbaçev'in 1986'da yönetime gelmesiyle açıklık ve yeniden yapılanma hareketi sonucunda Kırgızistan Cumhuriyeti 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanmıştır (Kasapoğlu 2007: 484) .

Bugünkü Kırgızistan, doğusunda Doğu Türkistan, batısında Özbekistan, kuzeyinde Kazakistan ve güneyinde Tacikistan'ın yer aldığı Orta Asya'nın en küçük ülkelerinden biridir (Kasapoğlu 2005: 32) .

Kırgız Türkçesi, bugün çoğunluğu Kırgızistan'da yaşayan Kırgız Türklerinin konuştuğu bir lehçe olup, Kıpçak grubu lehçeleri içerisinde yer alır. Kırgız Türkçesi, Kıpçak grubu lehçeleri içerisinde en çok Kazak Türkçesine yakındır (Buran 2007: 319) .

1.6.1. KIRGIZ TÜRKÇESİ

Kırgız Türkçesi, bugün Kırgızistan Cumhuriyeti'nde, Özbekistan Cumhuriyeti'nde (Nemengân, Andican ve Fergana bölgelerinde), Tacikistan'da (Bedahşân, Garm ve Pamir bölgelerinde), Kazakistan Cumhuriyeti'nin kuzey Kırgızistan'a komşu bölgelerinde ve Çin'de, Moğolistan'ın batı bölümlerinde, Afganistan'ın ve Pakistan'ın kuzey-doğu bölgelerinde konuşulur. Uzun yıllar konuşma dili olarak sürüp gelen Kırgız Türkçesi, yazı dili olarak XX. yüzyılın başından itibaren gelişmeye başlamıştır. Kırgız Türkçesiyle yazılan ilk eser, Kılıç Mamırkanoğlu'nun 1911 yılında yayınlanan *Zelzele* adlı eseridir. 1924 yılında Kırgız Türkçesiyle yayınlanan ilk gazete olan "*Erkin Tö'* ("*Hür Dağ*") daha sonra "*Kızıl Kırgızistan*" adını almıştır.) nün yayınlanmasıyla birlikte Kırgız Türklerinin edebiyat alanındaki çalışmaları artmış, yazı dili hızla gelişmiştir (Yılmaz 1998: 3) .

Kırgız Türkçesinin yazı dili, Kırgız ağızlarının ortak ses ve söz varlığı göz önüne alınarak oluşturulmuşsa da, Kuzey Kırgız Türkçesinin ağırlığı daha çoktur. Kırgız Türkçesi, tarihî gelişmesi bakımından: 1. Eski Kırgız Türkçesi (En eski çağlardan VIII-IX yy'lara kadar), 2. Orta Kırgız Türkçesi (X-XV.yy'lar), 3. Yeni Kırgız Türkçesi (XV.yy'dan günümüze kadar) olmak üzere üç ana devreye ayrılmaktadır (Yılmaz 1998: 3) .

Son yıllarda yapılan araştırmalara göre Kırgız Türkçesi, Kuzey Kırgız Türkçesi ve Güney Kırgız Türkçesi olmak üzere iki ana kola ayrılmaktadır. Güney kolu da kendi

içerisinde doğu ve batı olmak üzere iki bölüme ayrılmaktadır. Güney Kırgız Türkçesinde, Kuzey Kırgız Türkçesinde kullanılan 8 ünlüye karşılık, 9 ünlü vardır (Yılmaz 1998: 3-4) .

Kırgız Türkleri, 12 Aralık 1927 yılına kadar Arap alfabesine dayanan alfabeyi, bu tarihten 12 Eylül 1941 tarihine kadar Latin alfabesine dayanan bir alfabeyi kullanmışlar, bu tarihten sonra da Rus alfabesine dayanan bir yazı sistemini kabul etmişlerdir (Yılmaz 1998: 3) .

1.6.2. KIRGIZ TÜRKÇESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1. Kırgız Türkçesinin en belirgin özelliği ünlü yuvarlaklaşmasıdır. İlk hecede bulunan yuvarlak ünlüler (o, ö, u, ü), daha sonraki hecelerde bulunan düz ünlüleri yuvarlaklaştırır. İlk hecedeki o ve u ünlüleri, diğer hecelerdeki a ünlülerini o ünlüsüne, ı ünlülerini de u ünlüsüne dönüştürür: *coldordo* (yollarda), *köldördön* (göllerden), *cüröktör* (yüreker), *önör* (hüner), *coldoştorum* (yoldaşlarını), *süylöşmö* (söyleşme) vb.

2. Kelime başında bulunan y- ünsüzü c- ünsüzüne dönüşür: *caş* (yaş, genç), *ıl* (yıl), *caķşı* (yahşi, güzel), *cok* (yok), *ıurt* (yurt), *caşar* (yaşamak), *can* (yön) vb.

3. Türkçe kelimelerde önseste k- esastır: *kelü* (gelmek), *kün* (gün), *köl* (göl), *külü* (gülme), *keçini* (geçirmek), *kös* (göz), *kél-* (gelmek), *kír-* (girmek), *köçmöu* (göçmen) vb.

4. Türkçe kelimelerde önseste t- esastır: *tıl* (dil), *tüşü* (düşmek, inmek), *tört* (dört), *tö* (dağ), *türó* (diri), *toy-* (doymak), *tí-* (demek) vb.

5. Türkçe asıllı kelimelerdeki c ünsüzü Kırgız Türkçesinde ç ünsüzüne çevirilir: *ekinçi* (ikinci), *birinçi* (birinci), *başkaça* (başkaca) vb.

6. Önseste b-, p- ünsüzleri sık, v- ünsüzü seyrek kullanılır: *bar* (*var*), *bar-* (varmak), *bol-* (olmak), *bcr-* (vermek) gibi .

7. Arapça ayın sesi, ğ veya y olur: *muğalim* (muallim), *şariyat* (şeriat), *tabiyğat* (tabiat) vb.

8. Türkiye Türkçesine e ünlüsüyle giren Arapça ve Farsça kelimeler Kırgız Türkçesine a ünlüsüyle girmiştir: *adabiyat* (edebiyat), *tarbiya* (terbiye), *acal* (*ecel*), *daraca* (derece). Bu durum bazı kelimelerde kısmîdir: *mamleket* (memleket), *aibette* (elbette), *adep* (edep), *masele* (mesele) vb.

9. Arapça ve Farsça alıntı kelimelerdeki uzun î ünlüleri Kırgız Türkçesinde iy veya ly olur: *ilmiy* (ilmî), *natiyca* (netîce), *adabiy* (edebî), *madaniy* (medenî) vb.

10. Alıntı kelimelerden r-, l-, v- ünsüzleriyle başlayanlarda önseste ünlü türemesi görülür: *wâzi* (razı), *ırayon* (rayon, bölge), *uruksat* (ruhsat), *ılamba* (lamba), *ubakat* (vakit), *ubada* (vade) vb.

11. Arapça ve Farsçadan alınma kelimelerdeki f sesleri, p sesine dönüşür: *defter* (defter), *seper* (sefer), *payda* (fayda), *arip* (harf), *tarap* (taraf), *pikir* (fikir) vb.

12. Arapça ve Farsça alıntı kelimelerdeki v ünsüzleri b'ye dönüşür: *ubakat* (vakit), *aba* (hava), *ubada* (vade) vb. Kelime başındaki bazı v- ünsüzleri düşer ve yanındaki ünlü yuvarlaklaşır: *ökül* (vekil), *okıva* (vakıa) vb.

13. Alıntı kelimelerin başında bulunan h- ünsüzü düşer: *aba* (hava), *ar* (her), *örör* (hüner), *ukuk* (hukuk), *Asan* (Hasan), *ep* (hiç) vb.

14. Kırgız Türkçesinin en önemli ses özelliklerinden biri g, ğ ünsüzlerinin düşmesi ve erimesi sonucunda uzun ünlülerin ortaya çıkmasıdır: *tö* (dağ, -ağ>ö), *sö* (sağ), *soluk* (sağlık), *örü* (ağrı), *bor* (bağır, -ağı>ö), *ötr* (ağır), *öz* (ağız), *muzö* (buzağı), *bû-* (boğmak, oğ>ü), *tu-* (doğmak), *tura* (doğru), *bûday* (buğday, -uğ>ü), *cön* (yoğun, -oğu>ö), *boz* (boğaz, -oğa>ö), *sük* (soğuk, -oğu>ü), *ül* (oğul), *sam* (sağım, ağı>â) vb.

15. Alıntı kelimelerde iki ünlü arasında bulunan -h- ünsüzü düşerek uzun ünlü meydana getirir: *kov* (kavim), *dör* (devir), *cop* (cevap) vb.

16. Arapça ve Farsçadan geçen hırıltılı h sesi k sesine dönüşür: *kat* (hat, mektup), *kabar* (haber), *kalk* (halk), *uruksat* (ruhsat), *ahret* (ahkct), *ıktıyar* (ihtiyar).

1.6.3. KIRGIZ TÜRKÇESİ ALFABESİ

Kiril		Latin	
Büyük	Küçük	Büyük	Küçük
А	а	A	a
Б	б	B	b
В	в	V	v
Г	г	G	g
Д	д	D	d
Е	е	E	e/ye
Ё	ё	Yo	yo
Ж	ж	J/C	j/c
З	э	Z	z
И	и	İ	i
Й	й	Y	y
К	к	K	k
Л	л	L	l
М	м	M	m
Н	н	N	n
	ң		ŋ
О	о	O	o
Ө	ө	Ö	ö
П	п	P	p
Р	р	R	r
С	с	S	s
Т	т	T	t
У	у	U	u
Ү	ү	Ü	ü
Ф	ф	F	f
Х	х	X	x
Ц	ц	Ts	ts
Ч	ч	Ç	ç
Ш	ш	Ş	ş
Щ	щ	Şç	şç
Ъ	ъ	Kesme İşareti	
Ы	ы	I	ı

Б	ь	Yumuşatma İşareti	
Э	э	E	e
Ю	ю	Yu	yu
Я	я	Ya	ya

1.7. KIRIM-TATAR TÜRKLERİ

Altınorda devleti döneminde de önemli bir merkez olan Kırım, XV. yüzyılın ilk yarısında Altınorda Hanlığının dağılma sürecinde müstakil bir hanlık hâline gelmiştir. XIV. yüzyılda Hacı Giray Han tarafından kurulan Kırım Hanlığı, kısa zaman içinde Kırım yarımadasının dışına taşmış ve I. Mengli Giray Han kendi arzusuyla Fatih Sultan Mehmet zamanında Osmanlı İmparatorluğu'na ilhak etmiştir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla sözde bağımsız kabul edilen Kırım, 1783'te Potemkin komutasındaki Rus ordusu tarafından kanlı bir şekilde işgal edilmiştir. Kırım Türkleri bu tarihten sonra, büyük kitleler hâlinde, "Ak Toprak" dedikleri Osmanlı topraklarına göç ederler. Vatanlarında kalanlar ise, azınlık durumuna düştükleri için, uğradıkları zulüm ve kültürel emperyalizme rağmen, II. Dünya Savaşı'na kadar millî varlıklarını ve kendi dilleri ile kültürel hayatlarını muhafaza etmişlerdir. II. Dünya Savaşı sırasında Beyaz Ruslar, Bolşevikler ve Almanlar tarafından vatanları işgal edilen Kırım Türkleri, savaşın getirdiği maddî-manevî her türlü sıkıntıyı yaşamışlardır. Her gelen ordu, halkın içinden kendine asker olabilecek genç erkekleri toplamış; neticede çocuk denecek yaştaki Kırım Türkleri bile herhangi bir düşman kuvvetinde asker olmak zorunda bırakılmıştır. 1944'te Almanların mağlup olmaları üzerine Kırım, Rusların elinde kalır. Kırım'ın Türkiye sınırlarına çok yakın olması ve Türkiye ile yakın irtibat içinde olmaları gibi stratejik sebepler yüzünden, Kırım Tatarlarının tamamı Almanlarla işbirlikçi ilân edilmiştir. Bundan dolayı da ihanetlerini cezalandırmak üzere 18 Mayıs 1944 tarihinde sabah saat beş sularında askerlerin dipçikleriyle evlerinden çıkarılan Kırım Tatarları hayvan vagonlarıyla Urallar'a, Sibiry'a, Kazakistan'a ve Özbekistan'a sürülmüşlerdir (Yüksel 2007: 813).

Gerek sürgün sırasında, gerekse sürgün yerlerinde çok büyük kayıplar veren Kırım Türkleri, sürgün yerlerinde mecburî ikâmete tâbî tutulurlar. Stalin'in ölümünden sonra 1954'te Kırım Tatarlarına uygulanan yasakların bir kısmı kaldırılır. Bu tarihten sonra

istedikleri yerlere seyahat etme izni verilen Kırım Türkleri, Mustafa Abdülcemil Kırimoğlu'nun önderliğinde millî kültürlerini canlandırmak ve Vatan Kırım'a dönmek için mücadeleye başlarlar. Bugün, ancak 350.000 Kırım Türkü sürgün yerlerinden vatana dönme imkânı bulmuş, bir o kadar Kırım Türkü ise hâlâ sürgün edildikleri topraklarda yaşamak zorunda kalmıştır (Yüksel 2007: 813) .

Kırım lehçesi, aslen Kıpçak Türkçesine dayanmasına rağmen, tarih boyunca olan temaslar neticesinde, kuzey ve güney kolu hâline gelmiş ve bilhassa göçlerle dağılmaları dolayısıyla da bazı ağızlar meydana gelmiştir (Öner 1998: 25) .

1.7.1. KIRIM-TATAR TÜRKÇESİNİN DİL ÖZELLİKLERİ

1- Kırım Türkçesinde /ç/ ve /ş/ seslerinin inceltici tesiri ile kelime başındaki bazı ı sesleri i olur. bış-> piş- "piş-", yaşıl> yeşil "yeşil", bıç-> biç- "biçmek, kesmek". Ayrıca şu kelimelerde, kelime başındaki kısa /i/ sesinin zayıf olması nedeniyle bu değişme görülür: man-> inan- "inanmak", ırmak> ırmaq "akarsu" vb.

2- Türkçede ikinci hecede /o/ olmaması sebebiyle, alınma kelimelerdeki ikinci hecede yer alan bazı /o/ sesleri /a/ olur: horon> qoran "horon", (Jurüs >horoz> qoraz "horoz") vb.

3- Eski Türkçede ilk hecede bulunan /o/ ve /u/ ünlüsünün etkisiyle meydana gelen ilerleyici benzeşme neticesinde, ikinci hecedeki /i/ ünlüsü /u/ olmuştur: konşı> qoilşu / qomşu, koriğ> qoruq "avlanılması, baltalanması yasak kuru", soğık> suvuq "soğuk" gibi. /b/ ve /v/ dudak ünsüzlerinin etkisiyle ilerleyici benzeşme neticesinde ı> u değişmesi görülür: kabilç> qabuq "kabuk", kavır-> gavM/--"kavurmak" vb.

Eski Türkçedeki çok heceli kelimelerin sonundaki -ğ /-g sesleri Kırım Türkçesinde -v olmuştur. Bu tür kelimelerde de /v/ sesinin tesiriyle hl sesleri /u/ olur: azığ> azuv "azı dişi", açığ> açuv "öfke, kızma" vb.

4- Kırım Türkçesinde Türkçe kökenli kelimelerin ilk hecelerinde görülen bir ses değişimidir. *İyi* sesinin daraltıcı etkisiyle meydana gelir: sedrek> *siyrek* "seyrek", teg-> *tiy-* "deymek", eder> *iyer* /eğer "eyer", keyik> *kiyik* "yabanî hayvan".

5- Kırım Türkçesinde ilk hecedeki /k/, /gl, ʌjl, M seslerinin yanındaki o sesleri bazen daralır: koş> *quş* "çift", kovuk> *quvuq* "içi boş, kese, kabarcık", oğlan> *ulan* "oğlan", *oluk* > *uluq* "oluk", *soğık*> *suvuq* "soğuk" vb.

6- Kırım Türkçesinde o> u'ya göre daha az kelimedede görülen bir değişimdir: öd> *öyle* "öğle vakti", böğür> *büyrek* "böbrek", köy-> *küy-* "yanmak", tög-> *tüy-* "döverek ezmek" vb.

7- Kırım Türkçesinde ortada yer alan açık hecedeki ünlüler zaman zaman düşer, *ayrıl-* (<ayır-ı-l-) "ayrılmak", *idda* (<iddia), *benze-* (<beriiz-e-) "benzemek", *yuqla-* (<yuqu-la-) "uyumak", *oma-* (<orun-a-) "yerleşmek", *üyrii* (<üyür-ü) "yığımı" gibi.

8- Kırım Türkçesinde, sonunda çift ünsüz bulunan alınma kelimelerde, bu çift ünsüz arasında ünlü türemesi görülür. 'ayb> *ayıp* "ayıp", meyl> *meyil* "meyil", kabır> *qabir* "kabir, mezar" lutf> *lütf*"lütf" vb.

9- Birincisi ünlüyle biten, ikincisi ünlüyle başlayan ve daima bir arada kullanılan kelimelerde, yan yana gelen ünlüler kaynaşarak tek ünlü hâline gelir: *gavaltı* (<Ar. kahve+T. Altı), *ebanay* (<ebe+anay) "ebe anne", *kelal-* (<kele+ al-) "gelebilmek", *neçün* (<ne için), *aqçağaç* (<aqça+ağaç) "akça ağaç" vb.

10- Kırım Türkçesinde, bu uyum, tonlu ünsüz ve ünlünün yanında tonlu, tonsuz ünsüzün yanında ise, tonsuz veya tonsuz karşılığı olmayan ünsüzün bulunması durumudur. *süz-güç* "süzgeç", *yor-ğün* "yorgun", *ev-iniz-ge* "evinize", *toy-ğanda* "doyunca", *sançı* "çatal", *asqıç* "askı", *qat-tır-* "sertleştirmek", *tış-ler* "dişler", *qayt-tı* "döndü" vb.

11- Kırım Türkçesinde +çIQ, +çAn, +çAQ, +çll gibi yapım ekleri ünsüz uyumunun dışında kalır. *oğlançiq* "çocukçağız, küçük çocuk", *oyçan* "düşünceli, geniş fikirli", *utançaq* "utangaç", *qıvrıçiq - qıvrıçiq* "kıvırcık" vb.

12- Kırım Türkçesinde, Eski Türkçede kelime başında bulunan iki ön damak ünsüzü bazı istisnalar dışında korunur: iki ünlü arasında kalan iki sesi ise, kelime tabanında genellikle korunur: fakat /k/ ünsüzü ile biten isme, ünlü ile başlayan bir çekim eki geldiği zaman iki ünlü arasındaki *İki* sesi genellikle tonlulaşır /g/ olur: *yüreğim* (<yürek-i-m) "yüreğim", *bölügi* (<bölük-i) "bölümü". Gelecek zaman eki ve gelecek zaman ifade eden sıfat-fiil ekinden sonra ünlü ile başlayan bir şahıs eki veya iyelik eki getirildiğinde, ekin sonundaki *iki* sesi tonlulaşır: *bekleyceğim* (<bekle-yecek-im) "bekleyeceğim", *berilecegi* (<beril-ecek-i) "verileceği" vb.

13- Kırım Türkçesinde ön seste ve kelime ortasında bulunan *lql* gırtlak ünsüzü genellikle korunmuştur: ancak /q/ ünsüzü ile biten isimlerden ve *-acaq* sıfat-fiil ekinden sonra, ünlü ile başlayan iyelik eki getirildiğinde tonlulaşma ve ardından sızıcılışma olur. *aytaçağından* (<ayt-acaq-ı-n-dan) "söyleyeceğinden", *ayağına* (<ayaq-ı-n-a) "ayağına", *tamağı* (<tamaq-ı) "boğazı", *yarığı* (<yarıq-ı) "aydınlığı", *qaranlığında* (<qaranlıq-ı-n-da) "karanlığında" vb.

14- Gelecek zaman eki *-acaq*'tan sonra, zaman eki ile şahıs eki arasında ünlü bulunuyorsa, gelecek zaman ekindeki / q/ sesi tonlulaşır ve sızıcılışır: *turacağım* (<tur-acaq-ım) "kalkacağım", *toqtaycağım* (<toqta-yacaq-ım) "duracağım" vb.

15- Kırım Türkçesinde iki ünlü arasındaki /p/ sesi kelime tabanında genellikle korunur. Ancak, alınma kelimelerin sonunda bulunan ve aslı *Ibl* olan /p/ sesi, ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde her zaman tonlulaşmıştır: *kitabınız* (<kitap-ı-nız) "kitabınız", *sevabı Isavabı* (<sevâp-ı) "sevabı" vb.

16- Kırım Türkçesinde kelime başındaki /t/ sesi genellikle korunmakla beraber, tonlulaşarak /d/ olması da oldukça sık görülen bir ses değişmesidir: *teğirmen* > *değirmen*, *temir* > *demir*, *tuy*-> *duy*- "hissetmek", *tügme* > *dögme* "dügme" vb.

17- Kırım Türkçesinde alınma kelimelerin sonunda bulunan /bl/ sesi tonsuzlaşarak /p/ olur: *kinneb*> *qınap* "kınınap", *mektüb*> *mektup* "mektup", *Iakab*> *lağap* "lakap", *mağrib*> *mağrep* *İmağrip* "mağrip", *mekteb*> *mektep* "mektep", *kaşşâb*> *qasap* "kasap", *kalb*> *qalip* "kalp", *tibb*> *tip* "tıp" vb.

18- Alınma kelimelerin sonunda bulunan /d/ sesi Kırım Türkçesinde *lxl* olur: *mak'ad*> *maqat* "oturulacak yer, halı, kilim", *makşad*> *maqşat* "maksat", *mevlid*> *mevlüt* "mevhit", *mezâd*> *mezat* "mezat, açık arttırma", *kaşd*> *qast* "kasıt", *cedd*> *cet* "cet" vb.

19- Eski Türkçedeki tek heceli isimlerin sonunda bulunan /g / sesi, Kırım Türkçesinde bazen *Ik /* olur: *tü*, *tüü*> *tük* "tüy", *beg*> *bey / bek* "bey" vb.

20- Eski Türkçede iki ve ikiden çok heceli kelimelerin sonunda bulunan /ğ/ sesleri, Kırım Türkçesindeki bazı kelimelerde tonsuzlaşarak /q/ olmuştur: *kassığ*> *qasıq* "kasık", *koriğ*> *qoruq* "avlanılması, baltalanması yasak koru", *kışlağ*> *qışlaq* "kışın geçirildiği yer", *kudruğ*> *quyruq* "kuyruk", *tuzlağ*> *tuzlaq* "tuz bulunan mahal" vb.

Farsçadan giren şu kelimedede de aynı ses hadisesi bulunmaktadır: *çerâğ*> *çıraq* "yağ kandili veya mum gibi ışık veren şey" vb.

21- Kelime başında meydana gelen b-> m- hadisesi, sonunda /n/ sesi olan bazı kelimelerde görülür. Bu değişikliğe ilerleyici uzak nazal benzeşme sebep olmuştur: *bin*-> *min*- "binmek", *bunta*> *mında* "burada, buraya", *ben*> *men* "ben" vb.

22- Eski Türkçedeki süreksiz *Igl* ve *Iğl* sesleri, ünlüler ve diğer sürekli ünsüzlerin tesiriyle akıcılaşır. Bu hadise daha çok tek heceli kelimelerin sonunda meydana gelir. Ancak, bazen çok heceli kelimelerde de bu ses hadisesine rastlanır: *teg*-> *tiy*- "değmek", *beg*> *bey* "bey", *yığ*-> *ciy*- "yığmak, toplamak" vb.

23- Kırım Türkçesinin bilhassa çöl ağzında çok fazla görülen bu ses değişmesi, edebî dilde çöl ağzında olduğu kadar yaygın değildir. *yığ*-> *ciy*- "toplamak: cenazeyi kaldırmak", *yigren*-> *ciyren*- "iğrenmek" vb.

24- Alınma kelimelerdeki çift ünsüzler, Kırım Türkçesinde genellikle tek ünlü hâline gelirler: *muhabbet* > *muabbet* / *mabet* "muhabbet", *kuvvet* > *quvet* "kuvvet", *lezzet* > *lezet* "lezzet" vb.

25- Kırım Türkçesinde kelime sonunda düşen bir ünsüzden dolayı, bir önceki hecede bulunan ünsüz bazen ikizleşir: *katıĝ* > *qattı* "katı", *isig* > *issi* / *ıssı* "sıcaq" vb.

26- Alınma kelimelerde bulunan "kelime başındaki, ortasındaki ve sonundaki /h/ sesi, sistemli bir şekilde düşer: *merhem* > *melem* "melhem", *kahramân* > *qaramcın* "kahraman". Ar. *kahve* > *qave* "kahve", *hemân* > *emen* "hemen" vb.

27- Kırım Türkçesinde /q/ ve *İki* sesleri ile biten isimlere -çiq isimden isim yapma eki geldiğinde, kelime sonunda bulunan /q/ ve /k/ sesleri sistemli bir şekilde düşer: *tayaçiq* (<*tayaq-çiq*) "küçük sopa", *ufaçiq* (<*ufağ-çiq*) "ufacık" vb.

28- Kırım Türkçesinde kelime sonundaki uzun ünlüler kısalır ve yanlarında bir /y/ sesi türetirler: *lisânî* > *lisaniy* "lisanla ilgili", *mahallî* > *maalliy* "mahallî" vb.

29- Kırım Türkçesinde: *olan* (<oğul-an) "oğlan", *hatır* (<bağatur) "yiğit, bahadır", *buñcün* (<bunun için), *taşlayım* (<taşla-y-ayım) "bırakayım" gibi örneklerde hece düşmesi görülür.

1.7.3. KIRIM-TATAR TÜRKÇESİ ALFABESİ

KİRİL		LATİN	
Büyük	Küçük	Büyük	Küçük
А	а	A	a
Б	б	B	b
В	в	V	v
Г	г	G	g
Г Ъ	г ъ	Ğ	ğ

Д	д	D	d
Е	е	E	ye/ e
Ё	ё	Yo- /Yö-	yo- /yö-: ö
Ж	Ж	J	j
З	з	Z	z
И	и	İ	i
Й	й	Y	y
К	к	K	K
КЪ	къ	Q	Q
Л	л	L	L
М	м	M	M
Н	н н ь	N	N Ñ
О	о	O, Ö	O, ö
П	п	P	P
Р	р	R	R
С	с	S	S
Т	т	T	T
У	у	U, Ü	U, ü
Ф	ф	F	F
Х	х	X Һ	x, Һ
Ц	ц	Ts	ts
Ч	ч	Ç	Ç
ДЖ	лж	C	C
Ш	ш	Ş	Ş
Щ	щ	Şç	Şç
Ъ	Ъ	Sertleştirici İşaret	
Ы	Ы	I	I
Ь	Ь	Yumuşatıcı İşaret	

Э	э	E	E
Ю	ю	Yu- /Yü	Yu-/-Yü: ü
Я	я	Ya	Ya-:â

1.8. KIRIMÇAK TÜRKLERİ

Kırımçaklar, tarihte Kırım'ı vatan tutmuş olup bugün çoğunluğu Kırimda yaşamaktadır. Kırimlı Museviler olarak da bilinen Kırımçaklar asıl adını Kırim yarımadasından alır. Kırımçak kelimesinin anlamı ve etimolojisi üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Kırımçaklar kelimesinin halk arasında ne zaman kullanılmaya başlandığı tam olarak tespit edilememekle beraber, büyük ihtimalle, 16. yy.'da Kefe'nin dindar toplumundaki mezhep ayırımından sonra başlamıştır. Türk Ansiklopedisinde Kırim kelimesinin, Arapçadaki "uhud" yani hendek kelimesinden türediğı ve "müstahkem mevki" anlamına geldiğı belirtilmektedir (Güllüdağ 2005: s. 31).

Kırımçakların oluşumu 13-14. yy.'da etnik bir grup olarak Kırim yarımadasında başlar ve 19. yy.'ın sonuna kadar geçen süreçte tamamlanır. Kırımçakların, etnik topluluğı, İtalyan (Genoese), Türk, Kuzey Avrupa ve Akdeniz ülkelerinden, gelen Museviliğın Ortodoks yandaşları tarafından asimile edilmiştir. Onları birleştiren güç daima onların dini olmuştur. Kırımçak soyadlarından hareketle, etnik kökenlerine dair iki görüş vardır:

Birinci görüşe göre; bu etnik grup Yahudilerden oluşmaktadır. Bu Yahudiler *Sefardim* ve *Aşkenazi* gruplarından ve özellikle Kırim Yahudilerinden oluşmaktadır. Sefardim Yahudileri İspanya ve Portekiz'den sürgün olarak gelmiştir ve Kırim'a hareket etmeden önce bir çoğı Türkiye'de kaçak olarak bulunmaktaydı. Aşkenazi grubu Yahudileri ise Kırim'a Doğı Avrupanın Litvanya, Ukrayna ve Beyaz Rusya gibi birçok farklı ülkesinden gelmişlerdi. 17. yy.'da bu grup kendisini diğeri Yahudi göçebe gruplardan kesin bir şekilde ayırır.

İkinci görüş ise; Kırımçaklar'ın her yönden Kırım Tatarları ile bütünleşmelerinden ötürü, Kırımçakları Hazarların bakiyeleri olarak değerlendiren gelenektir (Güllüdağ 2005: 40) .

16. yy.'da Kırımçaklar Kırımdaki en büyük Yahudi toplumu olarak boy gösterdi. 17. yy.'a kadar Kefe, Yahudi cemaatinin belli başlı ve en önemli merkezlerindedir. Bununla birlikte Hanlık başkentinin Bahçesaray'a taşınmasından sonra burada da güçlü bir topluluk meydana geldi. Diğer taraftan 17. yy.'da Mangup'u ziyaret eden Fransız mühendis Beauplan, bu kalenin tamamen Yahudilerle meskûn olduğunu belirtir. Cıfıtkale ve İnkerman'da da durum aynıdır (Güllüdağ 2005: 51)

1783'te Rusya, Kırımı ele geçirdiğinde, Kırım yarımadasında 500'den daha az Musevî ailesi vardı. Rusların bölgeyi ele geçirmesinden sonra, Aşkenazi Yahudileri Kırım'a akın ettiler ve 19. yy.'ın sonlarına doğru Kırım'daki Musevî halkın çoğunluğunu oluşturdu (Güllüdağ 2005: 52) .

Musevî etnik topluluğu olan Kırımçaklar, 2. Dünya savaşından önce çoğunlukla Kırım Yarımadasında yaşarlardı. 1783' teki Rus istilasından önce, onlara Yahudi veya İsrail'in oğulları deniliyordu. 19. yy.'ın sonlarından, 20. yy.'ın başlarına doğru kendilerine Rus Kırımçakları demeye başladılar. Kırımçaklar (Kırım Musevîleri) resmi Rus kaynaklarında ilk defa 1859 yılında görüldü. Bu terim Kırım'da yaşayan Rabbani Musevîlerini, aynı bölgede yaşayan Karaylardan ve oraya daha önceden yerleşmiş olan Aşkenazi Musevîlerinden ayırt etmek için kullanıldı. Rusya Kırım Yarımadasını ele geçirmeden önce Kırım yöneticileri tarafından yayınlanan dokümanlarda topluluğun üyeleri "yehudiler" olarak adlandırıldı. Ortaçağda ne Kırımdaki Avrupalı kolonilerin dokümanlarında ne de o bölgeyi ziyaret eden Avrupalı gezginlerin yazılarında bu ikisi arasında bir fark görülemedi. Kırım Tatarları gündelik dilde Kırımçaklara "zülüflü çufutlar", Karaylara da "zülüfsüz çufutlar" (kâfirler) diyorlardı (Güllüdağ 2005: 52) .

1.8.1. KIRIMÇAK TÜRKÇESİ

Kırımçaklar günümüzde Kırım-Tatar, Tatar, Kırımçak, Türkçe, Kırımçak-Tatar, Tatar- Kırımçak, Kırım-Musevî dili gibi farklı adlarla anılan dili konuşmaktadırlar. Hatta Çağatay dili diye adlandırılır. 1913' teki ulusal nüfus sayımında, Kırımçaklar, dillerini farklı farklı isimlendirdiler: "Kırım Tatarı", "Tatar", "Türkçe", ya da "Kırımçak", "Kırımçak-Tatar", "Tatar-Kırımçak", "Kırımlı Yahudilerin dilleri" gibi (Güllüdağ 2005: 93) .

19 ve 20. yy.'ın ilk yarısında yayınlanan tüm resmî ve bilimsel belgelerde, Kırımçak dili, "Kırım Tatar" dili ya da sadece "Tatar" dili olarak açıklanır. Türkiye'deki kaynaklardaki yapılan tasniflerde Kırımçak Türkçesine henüz yer verilmemiştir (Güllüdağ 2005: 94) .

Kırımçak dilinin, Kırımçaklar' ın bin yıldan beri Kırım'da komşu olarak yaşadığı Türk ulusları Karayların ve Kırım Tatarlarının dili ile ilgisi nedir? Kırımçak dilinin, müstakil bir dil mi, yoksa Kırım Tatar diline mi dahil olduğu meselesi bilim adamları tarafından da çokça tartışılmıştır (Güllüdağ 2005: 94) .

Kırımçak Türkçesinin, Kırım Tatar Türkçesinin bir ağzı mı yoksa başlı başına bir yazı dili mi olduğu konusunda farklı görüşler şunlardır:

Kaya, İsak ve Samoyloviç, Kırımçak dilinin, Kırım Tatar Türkçesi ile aynı olduğu fikrini savunmuştur. K. İ. Samoyloviç, Kırım Tatar diline göre bir ders kitabı hazırlamış, ayrıca Kırımçaklar için de bir dil kitabı çıkarmıştır. E. İ. Peysah, Kırım Tatarcası ile çıkan "*Lenin Bayrağı*" gazetesini on yıl boyunca okumuş ve bu dili Kırımçak dili ile karşılaştırmıştır. Peysah'a göre Kırımçakların dili ilmî usullerle incelenmeyip, Kırım Tatar ve Karay dilleriyle mukayese edilmediği için tam ve doğru bir hükme varmanın zor olduğunu, Kırımçakların dili ile Kırım Tatarcası arasında aslında fark bulunmadığını da belirtir (Güllüdağ 2005: 94) .

1994'te, Rus Teknik Akademisi'nin Türkçe Araştırma Bölümü, Kırımçak dilinin derin bir analizini yaparak şu sonuca varır: "Tüm özellikleri göz önünde tutularak (akustik, gramer, kelimeler) Kırımçak Türkçesi, Kırım Tatar ve Karay diline benzeyen, bağımsız bir

dil olarak görülmelidir" der. Günümüzde, Kırımçak Türkçesi, 1997'de Rus Teknik Akademisinin (Filoloji Enstitüsü) bastığı "Dünya Dilleri (Türk Dilleri) kitabına dahil edilmiştir (Güllüdağ 2005: 95) .

S. M. Shapsal, 1911'de Karasubazar'da, Kırımçak diliyle yazılmış "Şehzade Kız" masalını tahlil eder. Dilbilimsel yönden büyük merak toplayan masalın akademik transkripsiyonu ile yazılmış metinde ses hadiseleri, kendine has gramatik şekilleri ve sözlük terkihi (eski Yahudi sözlerine rastlanır) ile Kırımçak Türkçesine, hem Karasubazarın diğer sakinlerinin dillerinden, Kırım'ın başka yerlerindeki Tatar ve Karayların dillerinden keskin şekilde farklılaşan ayrı bir dil gibi bakmak icap ettiğini söyler (Güllüdağ 2005: 95) .

1.8.2. KIRIMÇAK TÜRKÇESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1- Kırımçak Türkçesinde *a, e, é, ı, i, u, ü, o, ö* ünlüleri olmak üzere dokuz ünlü vardır. Bunlardan *é* ünlüsü, Türkiye Türkçesindeki gibi kapalı ve dardır. Kelime başında, ortasında ve sonunda kullanılır. Örneğin *éfendi, étérsıñ, éşkiné* vb.

2- Kırımçak Türkçesinde uzun ünlü yoktur. Yabancı dillerden gelen kelimelerdeki uzun ünlüler de kısalmıştır. Örneğin *fqare* < *fukarâ* Ar. "fukara", *bazar* < *bâzâr* Far. "pazar", *hasir* < *hasîr* Ar. "hasır" vb.

3- Kırımçak Türkçesinde, büyük ünlü uyumu yani kalınlık-incelik uyumu sağlamdır. Örneğin *çoqısı, yılan, çarşı* vb.

4- Kırımçak Türkçesinde ünlü düşmesi olayı yaygın olarak görülür. Kırımçak Türkçesinde ünlüyle başlayan bazı kelimelerde baştaki ünlünün düşmesi kelimenin çift ünsüzle başlamasına sebep olur. Baştaki *-i* sesi, *ş* ve *s* diş ünsüzlerinin etkisiyle düşer. Örneğin "iste-", *st'iyım* vb. Kırımçak Türkçesinde ünlü düşmesi hadisesi orta hecede de görülür. Örneğin *arba* "araba", *tam* < *ta'âm* Ar. "taam, yiyecek", *meşvere* < *muşâvere* Ar. "danışma" vb. Ünlü düşmesi olayının son hecede düştüğü örnekler mevcuttur. Örneğin *çuv* "çivi", *sözkelim* "sözgelimi" vb.

5- Türkçede r, l gibi ünsüzler kelime başında bulunmaz. Bu seslerle başlayan, başka dillerden ödünç olarak alınan kelimelerde -r, -l ünsüzlerinden önce genellikle kelime içinde yer alan ünlünün aynısı ya da ona yakın bir ünlü türer. Kırımçak Türkçesinde buna pek rastlanmaz. Kırımçak Türkçesi, daha çok ünlü düşürme taraftarıdır. Örneğin *Urum "Rum"* vb.

6- Kırımçak Türkçesinde iç seste ünlü türemesi hadisesi görülür. Örneğin *qamuçı* "kamçı" deviren < devrân Ar. "devran" vb.

7- Kırımçak Türkçesinde kelime başı g- tonlu ünsüzü, adetâ kurallı şekilde, yerini tonsuz karşılığı olan k- sesine bırakmıştır. Bu ses olayı yalnızca Türkçe kelimelerde kelime başında görülür. Eski Türkçede kelime başı k ünsüzü, Kırımçak Türkçesinde aynen korunmaktadır. Örneğin *keç-* (geç-)", *keçekten* (gerçekten) vb.

8- Eski Türkçede kelime başında d- sesi yoktur. Batı Türkçesinde kelime başında görülen d'ler Eski Türkçede hep t şeklindeydi. Kırımçak Türkçesinde kelime başı t- Eski Türkçedeki gibi t- olarak korunmuştur. Örneğin *téren* "derin", *tıbiné* (dibine), *t'iken* (diken), *t'il* (dil), *tıqıcı* (dikici, terzi), *tış* (dış) vb.

9- Kırımçak Türkçesinde tonlu -ğ- ünsüzü yerini tonsuz -x- 'ye (h sesine) bırakmıştır. Örneğin *raxbet* < *rağbet* (rağbet), *çaxır-* (çağır-) vb.

10- Eski Türkçede p- sesi yoktu. Eski Türkçedeki kelime başı b- ünsüzü, Kırımçak Türkçesinde p-'ye dönmüştür. Örneğin *pıçaq* (bıçak), *pitax* (budak, dal), *pitir-* (bitir-), *pit-* (bit-), *puta-* (buda-), *pıçax* (bıçak) vb.

11- Kırımçak Türkçesinde bazı kelimelerdeki v sesi yerini f sesine bırakır. Örneğin *fışne* (vişne) vb.

12- Kırımçak Türkçesinde bazı kelimelerde r > y değişimi görülür. Örneğin *yuzgar* (rüzgar) vb.

13- n->l- değişimi Eski Anadolu Türkçesinde sıklıa görülür. Kırımçak Türkçesinde bu değişmenin aykırılaşma sonucu olduğu görülür. Örneğin *cenlet* (cennet) vb.

14- Kırımçak Türkçesinde ř >  değişimi sıklıkla grlmektedir. Örneğin araf (arşaf) vb.

15- k > h değişikliği sözcük içinde, sözcük ve hece sonunda görülen bir değişiklidir. Kırımçak Türkçesinde sıklıkla görülen bir değişiklidir. Örneğin *katın* (hatun), *kalı* (halı), *kansı* (hansı) vb.

16- Eski Türkçedeki kelime başı m'ler Kırımçak Türkçesinde genellikle korunmuştur. Örneğin *men* (ben), *maa* (bana), *mıyık* (bıyık) vb.

17- Kırımçak Türkçesinde nsz düşmesi hadisesi görülür. Bazı ünsüzlerin kelimeyi daha rahat söyleme eğilimine bağlı olarak düşmesi hadisesidir. Örneğin *amam* (hamam), *ava* (hava), *ur-* (vur-), *maa* (bana), *saa* (sana) vb.

18- Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılmayan, ancak ağızlarda canlılığını koruyan ñ sesi, Kırımçak Türkçesinde yazı dilinde kendini göstermektedir. Örneğin *añlat-* (anlat-), *beñ* (yanak beni), *dıñle-* (dinle-), *goñul* (gönül) vb.

1.8.3. KIRIMÇAK TÜRKÇESİ ALFABESİ

Kırımçak Alfabeti		eviri Yazısı	
A	a	a	a
Б	b	B	b
B	v	c	c
Г	g		
Г Ъ	ę	d	d
Д	d	e	e
E	e	f	f

З	z	g	g
И	i	h	h
Й	y	x	x
К	k	b	ɪ
КЪ	q	i	i
Л	l	k	k
ЛЪ	ḷ	q	q
М	m	o	ḡ
Н	n	l	l
НЪ	ñ	m	m
О	o	n	n
Ӧ	ö	n	n
П	p	o	o
Р	r	o	ö
С	s	p	p
Т	t	ɹ	ɹ
У	u	s	s
ӱ	ü	ş	ş
Ф	f	t	t
Х	h	u	u
ЧЪ	c	y	ü
Ч	ç	v	v
Ш	ş	j	y
Ы	ɪ	z	z
Э	é	z	ž

1.9. KUMUK TÜRKLERİ

Kumuk adının geçtiği en eski kaynak, Kaşgarlı Mahmut'un Divânü Lûgati't-Türk adlı eseridir. Kaşgarlı Mahmut, “*Kumuk*” kelimesinin karşılığı olarak "Bir zaman yanında bulunduğum beylerden birinin adı"; kumuk karşılığı olarak "At gübresi. Başka gübreye bu ad verilmez."; kumukla- karşılığında ise "kumukladı: 'at kumukladı= at pisledi, tersledi'. Bir kimseyi 'Kumuk' boyuna nispet edersen yine böyle denir. Bu, bir adamın adıdır." bilgilerini vermektedir. (Divanü Lûgati't Türk Tercümesi 1985: 339-383). Bu kelimelerin "at gübresi" ve "atın terslemesi" gibi sözlük manaları bir yana bırakılacak olursa açıkça anlaşılıyor ki Kumuk Türkleri, daha XI. yüzyılda kendi adlarıyla tarih sahnesindedirler (Pekacar 2007: 941) .

Kumuk Türkleri, büyük çoğunluğu Rusya Federasyonuna bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde, geriye kalan kısmı Çeçen ve Osetya Özerk Cumhuriyetlerinde yaşayan, Azerbaycan Türklerinden sonra Kafkaslardaki en kalabalık Türk kavmidir. Kumukların bir kısmı, Çarlık Rusyasının Kuzey Kafkasya'yı istilâsı yıllarında ve bilhassa Şeyh Şamil'in esir düşmesinden sonra Osmanlı Devletine sığınmışlardır. Bunlar hâlen belli başlı olarak Tokat'ın *Üçgözen* ve *Kuşoturağı*, Sivas'ın *Yavu*, Çanakkale'nin *Akköprü*, *Doğancı*, *Aziziye* ve *Geyikkırı* köylerinde yaşamaktadırlar (Pekacar 2007: 941) .

Kumuk Türkleri, Kuzey Kafkasya'daki Kumuk ovasının ve Dağıstan'ın dağlık kesiminin yerli halklarından. Etnik bakımdan Kıpçak ve Oğuz boylarının bu sahada kaynaşmasından meydana geldikleri ileri sürülen Kumuk Türklerinin dillerindeki Kıpçak ve Oğuz grubu özellikleri bu görüşü desteklemektedir (Pekacar 2007: 941) .

1.9.1. KUMUK TÜRKÇESİ

Kıpçak grubu Türk şiveleri içerisinde yer alan Kumuk Türkçesi, *Hasanyurt*, *Buynak* (Timurhan-Şura) ve *Haydak* olmak üzere üç ağıza ayrılmaktadır. Bu ağızlardan ilk ikisi Şamil-Kale ve Timurhan-Şura civarında, üçüncüsü ise Derbent yöresinde konuşulmaktadır. Haydak ağızı, diğerlerine nisbetle yerli Dağıstan dillerinden daha fazla etkilenmiş; bilhassa komşu bulunduğu Azerbaycan Türkçesinden büyük ölçüde kelime ve

deyim almıştır. 1927 yılına kadar Arap alfabesini kullanan Kumuk Türkleri, 1928-1939 yılları arasında Latin alfabesini kullanmışlar, daha sonra da Kiril harflerini kullanmak zorunda bırakılmışlardır (Yılmaz 1998: 25) .

Kumuk Türkçesi, zengin ve tükenmez bir hazine niteliğindeki sözlü ürünlerle; "yır"lar, "sann"lar, "yas"larla sürüp gelmiştir. Kumuk Türklerinin halk edebiyatına ait ürünleri toplamaya çalışan ilk isim olarak şair ve çevirmen olan Muhammed Osmanov'u (doğ. 1843) görmekteyiz. Muhammed Osmanov, derlemelerini 1883 yılında Rusça bir adla (*Nogayskaya brestomatiya*), iki bölüm hâlinde yayınlamıştır. Bu alanda çalışan önemli bir isim de Temir-Bulat Beybulat (doğ. 1880) tır (Yılmaz 1998: 25) .

1900 yılının başında Timurhan-Şura'da (bugünkü Buynaksk) ilk "müslüman taş-basması" kurulduktan sonra Kumuk Türkçesiyle yazılı ürünler verilmeye başlamıştır. İlk eserler Arapçadan ve Kazan Türkçesinden çeviri niteliğindedir. Yazılı ilk ürünlerin sahipleri olarak Ebû Süfyan, Manay Alibeğ-oğlu, Nuhay Batır-Mazur, şair ve yazar Temir-Bulat gibi adları sayabiliriz. 1916 yılında Hasan-yurt şehir mektebinin Türkçe öğretmenlerinden Zaynelâbid Baür Murza tarafından kurulan *Tan Çolpan* adlı edebiyat derneğinin, Kumuk Türk edebiyatının gelişmesinde önemli bir rolü olmuştur. Bu derneğin, aynı adla Zaynelâbid'in babası Nuhay Batır-Murza yönetiminde, çıkardığı edebî dergi, "millî cereyanı" temsil etmiştir. Kumuk Edebiyatının önemli sanatçıları olarak Abdullah Muhammed (1859-1937), Abdülvehab Süleyman, Eçnu Hacı, Ulubey Buynakski (1890-1919), Yusuf Gereyef (doğ. 1902), Alimpaşa Salavatoğlu (1901-1943), A. Beşirov 'un adları sayılabilir. Kumuk Türkçesiyle ilgili en eski örnekler Klaproth'un *Kaukasische Sprachen* (Kafkas Dilleri) (1814) adlı eserinde verilmiştir (Yılmaz 1998: 26) .

Kumuk Türkçesinin Türk lehçelerinin hangi grubuna dâhil olduğu konusunda Türkologlar çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Görüşlerdeki ayrılık, bu lehçenin alt gruplardan hangisine girdiği noktasında toplanmaktadır; yoksa hepsinin ittifak ettikleri gibi Kumuk Türkçesi, temel olarak Kuzey-Batı (Kıpçak) grubuna dâhildir (Pekacar 2007: 942).

Kumuk Türkçesi üzerinde, J. Nemeth, Bekir Çobanzade, N. K. Dimitriev, A.G. Magometov, N. A. Baskakov, J. Benzing gibi Türklük bilgisi uzmanları çalışmıştır (Yılmaz 1998: 26) .

1.9.2. KUMUK TÜRKÇESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1. Kumuk Türkçesinde sekiz ünlü (*a, e, ı, i, o, ö, u, ü*) vardır. Ancak bazı kelimelere *a~e* arası bir ünlü daha vardır, fakat bu ses yazı dilinde bugün *a* harfi ile yazılır. Ünsüz olarak da 23 ünsüz vardır.

2. Arapça alıntı kelimelerde son hecede bulunan dar ünlüler düşmez: *haklum* (aklım). Aynı durum bazen Türkçe kelimelerde de görülür: *awuz-u* (ağzı). Bunun yanında *awz-ubuz* (ağzımız) biçimi de kullanılır.

3. Art damak *ğ* ünsüzü *w* ünsüzüne dönüşür: *avoir* (ağır), *awız* (ağız), *uwuz* (ağız, ilk süt), *anaw* (anğ>arı, temiz), *süyw* (sebig>sevgi) vb.

4. Ön damak *g* ünsüzü *y* ünsüzüne dönüşür: *bıy* (bey), *ıyır* (eğirmek), *kıyır* (sokmak, girdirmek), *tıy* (deymek), *ıyren* (öğrenmek), *ıyür* (ögür>üyür, sürü) vb.

5. Dudak ünsüzleri nedeniyle yuvarlaklaşma görülür: *awzubuz* (ağzımız), *awçu* (avcı), *baawumuz* (bağımız), *yabuş* (yapışmak), *kamuş* (kamış) vb.

6. Kelime başında *y* ünsüzü *ı, i* ve *u* ünlüleri önünde *c* ünsüzüne dönüşür: *cibin* (sinek), *caw* (yunmak, yıkanmak), *cıy* (yığmak) vb.

7. Kelime başında *b-* ünsüzü genellikle korunur. Ancak *m-*'li şekiller de vardır: *boyun* (boyun), *barı* (tamamı, van), *burun* (burun), *baw* (bağ); *myıq* (bıyık), *miri* (bin), *men* (ben), *mişik* (kedi) vb.

8. Önseste *t-* ünsüzü *terek* (ağaç), *taw* (dağ) gibi örneklerde korunurken; *dört*, *deniz*, *diğü* (pirinç) gibi örneklerde *d-* ünsüzüne dönüşür.

1.9.3. KUMUK TÜRKÇESİ ALFABESİ

KİRİL HARFLİ KUMUK TÜRK ALFABESİ							
KİRİL		LATİN (Transkripsiyon)		KİRİL		LATİN (Transkripsiyon)	
Büyük	Küçük	Büyük	Küçük	Büyük	Küçük	Büyük	Küçük
А	а	A	a	ОЪ	оъ	Ö	ö
Б	б	B	b	П	п	P	p
В	в	V W	v w	P	p	R	r
Г	г	G	g	С	c	S	s
ГЪ	гъ	Ğ	ğ	Т	t	T	t
ГЪ	гъ	H	h	У	u	U	u
Д	д	D	d	УЪ	уъ	Ü	ü
Е	e	YE- -E-	ye -e-	Ф	ф	F	f
Ë	ë	YO- YÖ- -Ö-	yo- yö- -ö-	X	x	X	x
Ж	ж	C J	c j	Ц	ц	TS	ts
З	э	Z	z	Ч	ч	Ç	ç
И	и	İ	i	Ш	ш	Ş	ş
Й	й	Y	y	Щ	щ	ŞÇ	şç
К	к	K	k	Ъ	ъ	Kalınlık ve ayırma	
КЪ	къ	Q	q	Ы	ы	I	I

Л	л	L	l	Ъ	ь	İnceltme	
М	м	M	m	Э	э	E	e
Н	н	N	n	Ю	ю	YU- YÜ- -Ü-	yu- yü- -ü-
НГ	н г	NG/ η	ng/ η	Я	я	YA	ya
О	о	O	o				

1.10. NOGAY TÜRKLERİ

Nogay adının kavim adı olarak nasıl kullanılmaya başlandığı hususunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Altın Ordu şehzadelerinden olan Nogay, kırk yıl bu devlet üzerinde çok önemli bir rol oynamıştır. Kıpçak grubuna dahil olan Nogayların, bazı araştırmacılara göre Moğol kabilesinden olan Mangıtlardan, bazılarına göre de Uz ve Peçenek Türk boylarından geldikleri tahmin edilmektedir (Baybak 1986: 160) .

Nogaylar arasında da Nogay hakkında bir hatıra, destan veya efsane yoktur. Fakat araştırmacıların çoğu bu ismin Cengiz Han'ın büyük torunu Nogay'dan geldiğini belirtmektedir (Alpargu 1996: 193) .

Nogaylar 16. yüzyıla kadar rahat bir şekilde yaşamışlar ve bu yüzyılın ilk yarısında Astrahan Hanlığı yönetiminde etkili olmuşlardır. 1552'de Kazan Hanlığının, 1556 yılında da Astrahan Hanlığının Rusya'ya bağlanmasından sonra Nogaylar da dağılmaya başlamışlardır. 1552-1558 yıllarında Batı Kazakistan'da İdil ve Yayık havzasında büyük bir kıtlık yaşanmıştır. Göçebe olan ve hayvancılıktan gelir sağlayan Nogay Türkleri bu kıtlıktan çok etkilenmişlerdir (Akbaba 2007: 625) .

Kalmukların, Kozakların ve Rusların istilâları, yaşanan büyük kıtlık ve katliamlar bu halkın zamanla parçalanıp dağılmasına sebep olmuştur. Günümüzde dağınık gruplar hâlinde Karadeniz'in etrafındaki ülkelerde ve Rusya Federasyonu'nda; özellikle Dağıstan,

Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti, Stavropol ve Çeçen Cumhuriyeti'nde hayatlarını sürdürmektedirler (Akbaba 2007: 625) .

1.10.1. NOGAY TÜRKÇESİ

Nogay Türkçesi, Kıpçak grubu Türk şivelerindedir, Karakalpak Türkçesi ve Kazak Türkçesiyle büyük bir yakınlık göstermektedir. Nogay Türkçesi: 1. Ak Nogay, 2. Asıl Nogay, 3. Kara Nogay olmak üzere üç kola ayrılmıştır. Ak Nogay kolu Karaçay-Çerkez Muhtar Bölgesinde, Asıl Nogay kolu, Stavropol kraymda, Kara Nogay ise Dağıstan Özerk Cumhuriyetinde kullanılmaktadır. Yazı dilleri daha önce "Genel Türkî " ve alfabeleri de Arap alfabesiyken, Ekim Devriminden sonra 1928 yılında Latin alfabesine dayanan bir alfabe, 1938 yılından sonra da Kiril alfabesine dayanan bir alfabe olmuştur. Son yıllarda yazılı edebiyattan gelişmiştir (Yılmaz 1998: 16) .

Gramer yapısı bakımından Karakalpak lehçesine yakın olan Nogay Türkçesi Kıpçak grubu lehçeleri arasındadır. Nogay Türkçesini günümüzde dağınık gruplar hâlinde Karadeniz'in etrafındaki ülkelerde ve Rusya Federasyonu'nda; özellikle Dağıstan, Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti, Stavropol ve Çeçen Cumhuriyeti'nde hayatlarını sürdürmekte olan yaklaşık 200.000 Nogay Türkü tarafından konuşulmaktadır (Yılmaz 1998: 16) .

1.10.2. NOGAY TÜRKÇESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1. Nogay Türkçesinde dil benzeşmesi (Büyük Ünlü Uyumu) tam, dudak benzeşmesi (Küçük Ünlü Uyumu) tam değildir: *tuyo* (deve), *kozlonmozgo* (gözlerimize), *üyinizge* (evinize) vb.

2. Nogay Türkçesinde ilk hecede e sesi daha yaygındır: *endi* (imdi>şimdi), *yer* (yer), *eken* (iken), *dep* (deyip) vb.

3. Nogay Türkçesinde, Türkiye Türkçesindeki ç sesi ş sesine dönüşmüştür: *şık-* (çıkmaq), *şığar-* (çıkarmak), *iş-* (içmek), *kaş-* (kaçmak), *şıbm* <çibin (sinek), *şaş* (saç) vb.

4. Türkiye Türkçesindeki *ş* ünsüzü, Nogay Türkçesinde *s* ünsüzüne dönüşür: *sol* (şol>şu), *kus* (kuş), *bas* (baş), *kıslav* (kışlak), *kas* (kış), *ite*/(kişi), *yasıl* (< yaşıl, yeşil) gibi.

5. Kelime başında *y* ünsüzü, Ak Nogay kolunda *j*-, Asıl Nogay kolunda *c*- ve Kara Nogay kolunda *y*- şeklindedir.

6. Kelime başında *b*- ünsüzü, Ak Nogay kolunda *p*- (*pışak* "bıçak"), Asıl ve Kara Nogay kollarında *b*- şeklindedir.

7. Nazal *ñ* sesi Nogay Türkçesinde korunmuştur: *anıñ* (onun), *kimñin* (kimin), *yılanñın* (yılanın) gibi.

8. -mız/-miz, -nız/-niz gibi eklerdeki *z* sesi Ak Nogay ve Kara Nogay kollarında korunmuş, Asıl Nogay kolunda *s* ünsüzüne dönüşmüştür.

9. Gelecek zaman sıfat-fiil eki -acak/-ecek, Asıl Nogay kolunda -ayak/-eyek, Ak Nogay kolunda -ıyak/-iyek, Kara Nogay kolunda -acak/-ecek şeklindedir.

10. Şahıs ekleri Ak Nogay kolunda -man/-men, -sın/-sin; Asıl ve Kara Nogay kollarında -mın/-min, -sın/-sin şeklindedir.

11. Nogay Türkçesinin kolları arasında söz varlığı bakımından farklılıklar vardır. Ak Nogay kolunda Arapça ve Farsça kelimeler az, Rusça kelimeler çoktur. Asıl Nogay kolunda Kumuk Türkçesinin, Kara Nogay kolunda ise Arapça ve Farsça'nın etkisi vardır. Ancak yazı dilinin baskısıyla bu farklılıklar azalmaktadır.

12. Yabancı kelimelerde önseste *c->y*- olmaktadır: *yanağam* (< can ağam), *yadı* (cadı), *yavap* (cevap), *yan* (can) vb. Yabancı kelimelerde önseste *f*-, *v*- ünsüzleri *p*- ünsüzüne dönüşür: *palsı* (falcı), *panar* (fener), *payda* (fayda), *pağon* (vagon) gibi.

13. Kıpçak Türkçesinin genel özelliği durumunda bulunan -g- ünsüzünün -w- ünsüzüne dönüşmesi Nogay Türkçesinde de vardır. Türkiye Türkçesindeki -ğ- içsesi Nogay Türkçesinde ya -y- ünsüzüne, ya da -w- ünsüzüne dönüşür: *erüw* < ang (an, temiz),

aşuwan- (öfkelenmek), *sawlay* (canlı, sağ), *yıwır-* (yugır-, koşmak), *bawır* (bağır, göğüs), *amz*(ağız), *awıl*(<ağıl, köy), *tiy-* (değmek), *siy-* (sığmak, girmek), *sıyır* (sığır) vb.

1.10.3. NOGAY TÜRKÇESİ ALFABESİ

KİRİL		LATİN	
Büyük	Küçük	Büyük	Küçük
А	а	A	a
А Ъ	а ъ	Ä	ä
Б	б	B	b
В	в	V	v
Г	г	G	g
Д	д	D	d
Е	е	E	e (ye)
Ë	ë	Yo	yo
Ж	Ж	C	c
З	з	Z	z
И	и	İ	i
Й	й	Y	y
К	к	K	k
Л	л	L	l
М	м	M	m
Н	н	N	n
-	Н Ъ	-	ñ
О	о	O	o
О Ъ	о ъ	Ö	ö
П	п	P	p
Р	р	R	r
С	с	S	s
Т	т	T	t

У	у	U	u
Уь	уь	Ü	ü
Ф	ф	F	f
Х	х	H	h
Ц	ц	Ts	ts
Ч	ч	Ç	ç
Ш	ш	Ş	ş
Щ	щ	Şç	şç
Ъ	ъ	Sertleştirici İşaret	
Ы	ы	I	ı
Ь	ь	Yumuşatıcı İşaret	
Э	э	E	e
Ю	ю	Yu	Yu
Я	я	Ya	ya

1.11. TATAR TÜRKLERİ

Karadeniz'in kuzey sahillerinden başlayıp İdil nehri ile Urallar arasında devam eden geniş düzlüklerin oluşturduğu alanda; İskitler, Sarmatlar, Hunlar, Avarlar, Hazarlar, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar ve Bulgarlar gibi Türk topluluklarının yaşadığı ve egemen olduğu (M.Ö. VI-IV. yy'dan başlayan) uzun bir tarih ardından, özellikle XIII. yy.'ın ilk çeyreğinde oluşan Altın Ordu devleti zamanında Tatar adıyla ünlenen Türk kavmi meydana gelmiştir (Öner 2007: 681).

Orhun yazıtlarında "Otuz Tatar Tokuz Oğuz begleri bodını bu sabımın edgüti eşid katıgdı tıñla" (Kül Tigin, G-1.) biçiminde geçen cümle, Tatar adının Türkçe'deki en eski kayıtlarındandır. Eski Çin kaynaklarında da T'a-t'a veya Da-d'an; Da-Da diye görülen bu ad, XIII. asırdaki bir Çin tarihçisi Mın-gun tarafından, Türklerin *ak tatarlar*, Moğolların *kara tatarlar* ve Mançuların su *tatarları* diye adlandırılmasında da kullanılmıştır (İzgi 1985: 13-14).

İdil boyunda kurulan Bulgar devletinden başlayarak, Altın Ordu ve onun devamı olan hanlıklar içinde, bilhassa Kıpçak Türklerinin karışımı hâlinde teşekkül eden Tatarlar, Rus devletinin bütün gayretlerine rağmen resmen asimile olmamış ve XIX. asır sonlarında başlayan yenileşme hareketleri ile Tatar Türkleri, Sovyet devleti içinde bulabildikleri bütün fırsatları kullanarak kimliklerini en azından dil ve edebiyat alanında korumuşlardır (Öner 1998: 29) .

Çarlık rejimini yıkan devrimle kurulan SSCB içinde Rusya Federasyonuna bağlı olarak 27 Mayıs 1920 tarihinde kurulan özerk Tataristan Cumhuriyeti (Tatarstan Avtonom Sovyet Sosyalist Respublikası) 68.000 kilometrekarelik bir alana sahiptir, başkenti Kazan'dır. Bugünkü nüfusu 3.642.000 olan Tataristan, çoğunluğu Rusya Federasyonu içinde dağılmış toplam 7 milyon kadar olan genel Tatar nüfusunun ancak dörte birini barındırmaktadır (Öner 2007: 683) .

1.11.1. TATAR TÜRKÇESİ

Tatar Türkçesi Türk lehçe ve şivelerinin tasnifinde kuzey (kıpçak, kuzey-batı) grubunda yer almaktadır. Tatar, Başkurt, Mişer, Nogay gibi adlar akında İdil-Ural ve çevresinde yaşayan Türk boyları arasında, bu boyların hepsi tarafından kolayca anlaşılın Kazan konuşma dili XIX. yy'ın ortasından itibaren ortak yazı dili şeklinde gelişmeye başlamıştır. Naşiri ve Mercani'ler zamanında ve onlardan sonra "Kazan edebî tili" ile edebî eserler verilmiştir (Yılmaz 1998: 15) .

Bolşevik idaresinin İdil-Ural bölgesine yerleşmesiyle birlikte, millî idare ve Meclis dağıtılmış, memleket siyasî bakımdan parçalanarak, Türk boyları için vadedilen İdil-Ural yerine Tataristan, Başkurdistan, Çuvaşistan "cumhuriyetleri" ve "muhtar bölgeler" meydana getirilmiştir (Yılmaz 1998: 15) .

Tatar Türkçesi, Türk dilinin üç büyük kolundan (Karluk, Kıpçak, Oğuz) biri olan Kıpçak grubu içinde yer alır. Yönle göre yapılan lehçe tasnifleri bakımından ise, Kuzey Türkçesi içerisinde değerlendirilmektedir (Temir 1992: 216) .

1.11.2. TATAR TÜRKÇESİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1. Türkiye Türkçesindeki o, Tatar Türkçesinde u; ö ise ü olur: *un* (on), *yuk* (yok), *dürt top* (dört top), *küz* (göz) vb.

2. Türkiye Türkçesindeki u, Tatar Türkçesinde o (o-u-ı arası kısa ünlü); ü ise ö (ö-ü-i arası kısa ünlü) olur: *koş* (kuş), *tor-* (durmak), *öç* (üç), *döris* (dürüst) gibi.

3. Birinci hecedeki e, Tatar Türkçesinde i olur: *hâk* (etek), *işâk* (eşek), *sin* (sen), *min* (ben), *it* (et), *kil-* (gelmek) gibi.

4. Birinci hecedeki o, ö, u, ü seslerini takip eden u, ü sesleri Tatar yazı dilinde ı, i olur: *tonp* (durup), *ununçı* (onuncu), *töziliş* (düzülüş), *dürtinçi* (dördüncü), *öçin* (için) vb.

5. Türkçe asıllı kelimelerin başındaki bütün g'ler Tatar Türkçesinde k'dir: *kil-* (gelmek), *kir-* (girmek), *köi-* (gülmek), *küz* (göz) vb.

6. Türkçe asıllı kelimelerin başındaki bütün d'ler Tatar Türkçesinde t'dir: *tau* (dağ), *tuy-* (doymak), *tor-* (durmak), *tuğz* (dokuz) vb. Bu kuralda bazı istisnalar vardır: *düriğiz* (deniz), *duñız* (domuz), *dürt* (dört) gibi.

7. Bazı kelimelerde, kelime başındaki b sesi m'ye döner: *min* (ben), *min-* (binmek), *mıyl* (boyun) vb.

8. "Varmak, vermek, var" kelimelerindeki v, Tatar Türkçesinde b'dir: *bar-*, *bir-* gibi.

9. İki ünlü arasında kalan p'ler b, olur: *yabiş-* (yapışmak), *tibiş-* (tepişmek) gibi.

10. İki ünlü arasında kalan ince k'ler g'ye, kalın k'lar ğ'ya döner: *iğın* (ekin), *sigiz* (sekiz), *tiği* (dikmek), *tuğz* (dokuz), *tiğz* (tıkız), *bağu* (bakmak), *çığar-* (çıkarmak) vb.

1.11.3. TATAR TÜRKÇESİ ALFABESİ

Tatar – Latin Alfabeti (1927-1939)		
	1927	1927-1939
Ses karşılıkları	Harfler	Harfler
a	A a	A a
b	B б	B б
c	C c	C c
ç	Ç ç	Ç ç
d	D d	D d
e	Ә ә	Ә ә
é	Ee	Ee
f	F f	F f
g	G g	G g
ğ	G g	Ǧǧ
h	H h	H h
i	I i	I i
y	J j	J j
k	K k	K k
ķ	K k	Q q
l	L l	L l
m	M m	M m
n	N n	N n
ñ	Ŋ ŋ	Ŋ ŋ
o	Ó ó	O o
ö	Ө ө	Ө ө
p	P p	P p
r	R r	R r
s	S s	S s
ş	Ш ш	Ş ş
t	T t	T t
u	U u	U u
v	V v	V v
ү	Ww	V v
Һ	Hh	ҺҺ
ü	Vv	Y y
z	Z z	Z z
j	Z z	Z z
ı	Éé	Ь ь
Iy	Y y	Йй Ыы

II. BÖLÜM

2. ÇOKLUK KAVRAMI

Çokluk / Çoğul terimleri farklı araştırmacılar tarafından tercih edilen sayıca birden fazla olanı göstermek için kullanılan dilbilgisi terimidir. Türk Dili grameri üzerine çalışmalar yapan Vecihe Hatipoğlu (1978), Ahmet Cevat Emre (1940), Tahir Nejat Gencan (2011), Fuat Bozkurt (2000), Haydar Ediskun (1988), Ferhat Zeynalov (1993) gibi dilbilimciler **çoğul** terimini tercih etmesine karşın; Gürer Gülsevin (2004) , Talat Tekin (2003), Muharrem Ergin (2005), Rıdvan Öztürk (2005), Çengiz Hüseyinzade (2006), Tuncer Gülensoy (2000), Ahmet Buran (1997) ve Zeynep Korkmaz (2003) gibi dilbilimciler de **çokluk** terimini kullanmaktadır. Her iki terim de aynı görevde kullanılmakta ve aynı anlamı ifade etmektedir (İlhan 2009: 16) .

Çokluk / Çoğul terimleri arasında anlam farklılığı olmamasına rağmen biz bu çalışmada **çokluk** terimini tercih edeceğiz.

Çokluk Kavramı, dillerde sayı kavramı içerisinde değerlendirilmektedir. Çokluk Kavramı ad soylu kelimeler ve fiillerle ilgilidir. Bu kavram dilimizde, Hint-Avrupa dillerinde, Arapçada özel eklerle karşılanır. Adlarda, ad soylu kelimelerde yansıtılan kavramın; fiillerde ise iş, oluş veya hareketi gerçekleştiren/gerçekleştirecek varlığın birden fazla olduğunu gösterir (Yılmaz 1998: 125) .

Lars Johanson, Türkçede çokluk kullanımının “bireyselleştirici” ve “kuvvetlendirici” olmak üzere iki temel işlevle, sayılabilen ve sayılamayan varlıklarla kullanıldığına dikkat çekmekte ve şöyle demektedir. “ Türkçede çokluk eki sayılabilen varlıklarla birleştirici bir şekilde kullanılır (at-lar [teker teker] atlar, sayılamayan varlıklarda ise kuvvetlendirici bir rol oynar (su-lar ‘çok su’) (Johanson 2007: 97) .

Zeynep Korkmaz ise “ İsimlerde ve zamirlerde aynı türden birden çok varlıkları anlatmak için; fillere fiilin gösterdiği oluş ve kılışı, yani şahsın çokluk olduğunu göstermek için kullanılan özel ekler: ağaç-lar, çiçek-ler, oda-lar, bey-ler, okul-umuz, bahçeler-imiz, çocuklar-mız, biz-ler; on-lar, anlattı-k, anladı-nız, geliyor-uz, gidecek-ler vb.” (Korkmaz

1992: 39) Zeynep Korkmaz (2003), çokluk ekini ‘İşletme Ekleri’ içerisinde değerlendirmiştir. İşletme eklerinin ilk bölümünde, “ Etkisi yalnızca eklendiği kelime veya kelime grubu ile sınırlı olan, o adın sınırları içerisinde kalan ekler. Çokluk, iyelik ve ilgi ekleri ile, işletme görevindeki aitlik eki bu gruba sokulabilir.” şeklinde ifade etmiştir (Korkmaz 2003: 256) .

Ahmet Topaloğlu ise; Çoğul, isim ve zamirlerde birden çok varlığı, çekimli fiillerde birden çok kişiyi belirli ekler vasıtasıyla gösteren biçim. Bugünkü Türkçede isimlerin çoğul biçimi – lAr ekiyle yapılır. Ör. Şarkı-lar, türkü-ler; biz, siz, onlar; yaptı-k, yaptı-nız, yaptı-lar; gidiyor-sunuz, gidiyor-lar, dön-elim, dön-ün, dön-sünler.” gibi (Topaloğlu 1989: 51) .

Mehmet Hengirmen (1999) ise çokluk kavramının karşılığı olarak çoğul terimini tercih etmiş ve çoğul kavramını “Sayıca birden çok olan” şeklinde tarif etmiştir (Hengirmen 1999: 103).

Vecihe Hatipoğlu (1978) ise çokluk kavramını “Belirli eklerle veya sözcüklerle birden çok varlığı bildirme biçimi: Evler, elmalar, ordular, evimiz, evlerimiz, geldiler, geldik, geldiniz, geliyoruz, gelelim, biz, onlar vb.” (Hatipoğlu 1978: 36) şeklinde karşılamıştır.

Yeni dilbilimsel kurullarla dünya dillerindeki üst ve alt kategorileştirmenin 1980’li yıllardan beri yapıldığını ifade eden Çingiz Hüseyinzade (2006), Türkçede de teklik çokluk kategorisinin durumu konusunda şunları ifade etmektedir: “ *Teklik-çokluk kategorisi, biçimlenme ve kelime yapımı bütünleşik kategorileştirmeler düzeyinde, bir alt kategorileştirme olarak nitelendirmekte ve bilişsel dil bilimi bakımından deneme niteliğinde ele alınmaktadır.*” Hüseyinzade Türkçede çokluğu iki kısımda değerlendirmiştir:

1- *Teklik-Çokluk Kategorisi Bilişsel-Dilbilimsel Normları:* Bu kategoride çokluk eki +lar ile yapılan çokluğun dilbilimsel ve bilişsel kullanım ve yapılış özellikleri üzerinde durmuştur.

2- *Motive Olunmuş veya Sözcüksel Olarak Adlaşmış Sayılarda ve Adbilimsel Nitelikli Özel Adlarda Bilişsel Normlaşmalar: Bu kadegoride ise kelimelerle ifade edilen çokluğun kullanımı ve nitelikleri üzerinde durmuştur (Hüseyinzade 2006: 93).*

Berke Vardar (1998) ise çokluk kavramını “Tekile karşıt olarak çokluğu belirten dilbilgisi ulamı.” şeklinde açıklamıştır. Türkçe'nin çoğul belirten ekleri –ler (göz-ler), -imiz (göz-ümüz, gözler-imiz), -k (git-tik, git-sek), -iniz (git-t-iniz), -uz (gidiyor-sun-uz), -lim (gide-lim) vb.'dir (Vardar 1988: 65).

Çokluk Kavramı Türk Dil Kurumunun Türkçe Sözlük'ünde şöyle açıklanmıştır: *Çokluk: Sayı veya ölçü yönünden çok olma durumu. Çokluk Eki: Getirildiği kelimenin birden çok olduğunu anlatan ek . “çokluk, -ğu, is. 1. Sayı veya ölçü yönünden çok olma durumu, çoğul, kesret, ekseriyet, teklik karşıtı : “Anayasa değişikliklerinde iptale karar verebilmesi için üçte iki oy çokluğu şarttır.”- Anayasa. 2. Çoğunluk: “ O akşam kibarların geleceğini, smokin, hatta frakların çoklukta olacağını söyledi.”- H.E. Adivar. 3. dbl. Kelimelerin belirli eklerle birden çok varlığı veya kişiyi bildirme biçimi, çoğul, cem. 4. zf. Sık sık, çokça, çok kez, çoğu: “Ben çokluk ata binmediğim için birkaç ay içinde at toplandı, semirdi ve güzelleşti.”- F.R. Atay. (Türkçe Sözlük 2005: 447) .*

Türkçenin gerek tarihî metinlerinde gerekse yaşayan Türk Lehçelerinde / Türkçede çokluk kavramı, genellikle (Çuvaşça hariç) aynı ekler ve bu eklerin fonetik farklılıklar gösteren şekilleriyle yapılmasına karşılık, kavram için Çağdaş Türk Lehçelerinde farklı terimler kullanılmaktadır (İlhan 2009: 24).

Emine Gürsoy Naskali (1997) de *Türk Dünyası Gramer Terimleri* adlı eserinde Çağdaş Türk Lehçelerinde çokluk için kullanılan terimleri ifade etmiştir. Naskali'nin eserinde çokluk terimi ayrı bir başlık altında gösterilmemiş; ancak çokluk eki bölümünde çokluk kavramının Türk Lehçelerinde nasıl kullanıldığını ifade edilmiştir (Naskali 1997: 31).

Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde çokluk için kullanılan terimleri ise bir bütün olarak şöyle ifade edebiliriz:

- 1- Başkurt Türkçesi : Küplek, Küplek Yalğawı (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 1991 : 136)
- 2- Karaçay-Malkar Türkçesi : Köplük sannı, köplük sannı affiksi (Naskali 1997 : 31)
- 3- Karaim Türkçesi : Köplük (İlhan 2009: 33)
- 4- Karakalpak Türkçesi : Köplik (Nasirov 1961: 4-5)
- 5- Kazak Türkçesi : Köptik (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 1991 : 136), Köptin Jalgaw (Naskali 1997 : 31) .
- 6- Kırgız Türkçesi : Köptük, Köptük müçö san (Naskali 1997 : 31)
- 7- Kırım- Tatar Türkçesi : Çoqluq, köplük (Güllüdağ 2005: 361)
- 8- Kırımçak Türkçesi : Çoqluq, köplük (Güllüdağ 2005: 361)
- 9- Kumuk Türkçesi : Köplük, köplük qoşumçisi (Naskali 1997 : 31)
- 10- Nogay Türkçesi : Köplik, köplik koşımçası (Naskali 1997 : 31)
- 11- Tatar Türkçesi : Küplik sanı (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 1991 : 137), Küplek quşımçası (Naskali 1997 : 31) .

Çokluk Kavramı, dünya dillerinde de bir kısım ekler ve kelimelerle karşılanmaktadır. Çokluk kavramı sadece isimlere ait bir durum değil zamir ve fiillerde de çokluk vardır. Dil sistemleri farklı da olsa insan ve içinde yaşadığı dünya, yaratılış itibari ile ortak özellikler taşımaktadır. İnsanın yaratılıştan gelen ortak özelliklerinden biri olarak kavramları tasnif etme, sahip olduğu nesnelere varlıkları sayma, nesnelere sahiplenme gibi ortak bir varoluş seçkisi vardır. Bu nedenle insanlar kendilerini daha iyi ifade etme ve kavramları daha iyi belirtme bağlamında çokluk kavramına sıklıkla başvurmuşlardır.

2.1. ŞEKİL BİLGİSİ YÖNÜNDEN ÇOKLUK

2.1.1. ÇOKLUK EKİ'NİN KÖKENİ VE YAPISI

Ferhat Zeynalov “-lar, -ler eklerinin kökeni şimdiye dek bilimsel olarak açıklanamamıştır.” demesine karşılık +lar, +ler çokluk ekinin etimolojisi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ahmet C. Emre, Türkçe’de çokluk eklerinin kökeni üzerine yazdığı yazısında +lar, +ler ekiyle birlikte Türkçe’deki bazı çoklukların yapısı etimolojisi hakkında da bilgi vermektedir (Emre 1941: 31) .

Kerime Üstünova (2008), ekin etimolojisi hakkında ileri sürülen görüşleri, Kuznetsov’un makalesinden hareketle şöyle özetlemektedir: ‘Kaynaşma kuramı yanlılarına göre : Poppe: {-l(a)}+{-r} (çokluk eki + çokluk eki) ; Baskakov: {-la} + {-r} (çokluk eki + ortaç eki) ; Dulzon: {-la} + {-r} (çokluk eki + araç eki). Diğer yandan bitişim kuramı yanlıları, genç ekler grubuna kattıkları çokluk ekinin kökenini bağımsız bir sözcüğe dayandırırılar (Kuznetsov 1995: 201) .

Kuznetsov, çokluk ekinin -l (a) + -r şekliyle iki çokluk ekinden oluştuğunu savunan kişiler olarak Poppe yanında Sinor, Kononov, Serebrennikov gibi araştırmacıların isimlerini de saymaktadır. Ekin yapısı konusunda ortaya konulan görüşlerde +la kısmının çokluk olması yönünde ortak bir görüş vardır. +r’nin yapı içerisindeki işlevleriyle ilgili olarak ortaya konulan görüşlerin de tereddütle değerlendirilmesi gerekir (İlhan 2009: 59) .

Ercan Alkaya (2008), VI Uluslar arası Türk Dil Kurultayı’nda sunduğu bildirisinde, iyelik eklerinden sonra kullanılan +lAr çokluk ekinin onlar/alar 3. Çokluk şahıs zamirinde ekleştiğini belirtmiştir. Alkaya bu konudaki görüşünü şöyle dile getirmektedir: “Kanaati-mizce Türkiye Türkçesi’ nde ve kimi Türk lehçelerindeki iyelik ekinden sonra gelen +lAr çokluk eki, Sibiryta Tatar Türkçesi, Kırım Tatar Türkçesi ve Başkurt Türkçesindeki kullanımlarından anlaşıldığı üzere ‘onlar /anlar zamirinin ekleşmesiyle meydana gelmiştir. “ Şahıs zamirlerinin ekleşmesi sonucu 1. ve 2. Çokluk şahıs zamirleri +m⁰z / -⁰z, -s⁰n⁰z / +n⁰z şeklinde ekleşirken, Alkaya’nın belirttiği gibi 3. Çokluk şahıs zamiri de +lAr / -lAr şeklinde isimlerle ve fiillerle ekleşmektedir (İlhan 2009: 59) .

Altay Dillerinde Çokluk Ekleri adlı makalesinde Poppe, bu ekin yapısını, diğer Altay dillerinde kullanılan *-l* ve *-r* çokluk eklerinden farklı olarak değerlendirmektedir. Ekin yapısı konusunda “*-l* çokluk eki bu şekliyle Türkçe’ de yer almaz. ... Türk dillerinde genel çokluk eki *-lar*’ ın bir unsuru olarak çokluk eki *-l* vardır. *-lar* bugün Türkçe’deki tek aktif çokluk ekidir. Baştaki *-l* sesi pek çok Türk dilinde gövdenin son sesiyle benzeşir ve aykırılışır. *-tar* , *-dar* ve *-nar*’ ı ortaya çıkarır.” demektedir. Yazısının devamında *-r* çokluk ekinin Türkçe’nin genel çokluk eki *-lar* içinde bulunduğunu, *la* birimi olmaksızın *-r* biriminde kullanılamayacağını belirtmiştir (İlhan 2009: 60) .

Poppe’nin yukarıdaki görüşlerinde Türkçe’nin genel çokluk ekinin *+lar*, *+ler* olduğu, bu ekin kelime kök ve gövdelerinin son sesine bağlı olarak farklı şekillerinin Türk yazı dillerinde ve ağızlarında görülebildiği sonuçlarını çıkarabilmekteyiz (İlhan 2009: 60) .

Kuznetsov (1997) ekin etimolojisi konusunda, “hep, bütün, hürmet etmek” anlamlarına gelen *sa-* fiilinden yapılmış **sayu** ulacının önce ek halini alması daha sonra da, Türkçe’de çok sık görülen *r>y*, *y>r* değişimlerini örneklendirerek *-y-* yardımcı ünsüzünü *-r* sesine dönüştürmesi sonucunda *{-lA r}* çokluk ekinin ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Ayrıca ekin değişim ve oluşumu da (*sa-* > *sa-y-u* > *sayı* > *-sarı* > *-ları* > *-lar*) şeklinde göstermiştir. Kuznetsov çokluk ekinin saygı çoğulu olarak kullanımı, *sa-* eylemini hürmet etmek anlamına bağlamaktadır. Bununla birlikte “yir sayu bardık (KT9) “ bütün ülkeleri gezdim” veya “yerden yere vardım” anlamına gelecek olan ‘yir sayu bardık.’ Cümlesindeki yir sayu söz grubuyla ekin oluşumu şöyle anlatılmaktadır. “yer (veya yir) sayu > yer sayı > yer – sarı yer-ları > yer-leri > yer -ler” (Kuznetsov 1997: 218-217) .

Çokluk ekinin kökenini *sayu>sayı>sarı>ları>lar* şeklinde bir gelişimle açıklayan Kuznetsov’un bir dayanağı da sabahları, geceleri, sonraları gibi kullanımlardaki *+lar* *+leri* yapısıdır. Ekin *sayu* kökünden değişimle ortaya çıkarken son aşamasından bir önceki şeklinin, bu yapılar içerisinde varlığını koruyabildiğine de şu sözleriyle dikkat çekmektedir:” *-ları* eki eski çokluk eki (sabahları = sabahlar, geceleri = geceler) olmaz mı? O halde epey eski zamanlarda bu iki heceli ekin sonundaki (1) kaybolmaktayken bir grup kelimedede eski şeklinin korunması sayesinde yeni *-i*şin aslına bakılırsa eski bir anlam ayrıntısı belirdi.” Kuznetsov’un ifade ettiği anlam ayrıntısı ‘sabahları, akşamları, sonraları,

önceleri ‘vb. gibi kelimelerle ifade edilen yapılarda kelimenin eklendiği ismin birden fazla olan çokluğundan ziyade, genelleme ile ekin eklendiği kelimenin bütün çokluğudur. Yani sabahları, birkaç sabah değil her sabahlar veya (çoğu) sabahlardır (İlhan 2009: 62) .

Kuznetsov’ un +lAr çokluk ekinin kökeni ve oluşumu ile ilgili olarak ortaya koyduğu görüş, Türkçedeki bir kısım ses denklikleri ve ses değişimleri açısından değerlendirildiğinde ekin oluşumunu en iyi açıklayan görüş olarak kabul edilebilir. Türkçedeki pek çok ek, kelimelerden ekleşme yoluyla ortaya çıktığına göre +lAr’ ın kökenin de **sayu** kelimesine bağlanması kabul edilebilir bir düşüncedir (İlhan 2009: 62) .

2.1.2. ÇOKLUK EKİ’NİN KULLANILMA BİÇİMİ VE FONETİĞİ

Türkçenin her dönem ve sahasından kullanılan temel çokluk ekidir. En eski metinlerimizden itibaren Türk Dili’nin tarihi metinleri ile çağdaş lehçeleri ve ağızları incelendiğinde, temel olarak çokluk kavramının –lAr ekiyle karşılandığı görülmektedir. Gerçek tarihi metinlerde gerekse çağdaş lehçelerle, onların en alt birimleri olan ağızlarda ortak çokluk eki –lAr ve onun çeşitli varyantlarıdır (İlhan 2009: 62) .

Yukarıdaki yargıya Eski Türkçe dönemi açısından baktığımızda, Eski Türkçe dönemi için geçerli bir düşünce olmasına karşılık, sadece Köktürk dönemi ve Orhun Abideleri esas alındığında bu düşüncenin çok değerli olamayacağı da düşünülebilmektedir. Çünkü Orhun Abidelerinde +lar çokluk eki sadece 30 kez geçmektedir. Bunların da 27’si *beg* kelimesiyle birlikte kullanılmasına karşılık geriye kalan 3 +lar çokluk eki de *öglerim*, *ekelerim*, *kunçuyularım* şeklinde kullanılmıştır (Ergin 2002: 29).

K. Grönbech Orhon Abideleri'nde -lar eki alan bütün adları değerlendirmiş; *beg* kelimesi ve kağana mensup olan kadınları sayarken ekin kullanıldığını fiillerde ise bu ekin kullanılmadığını ifade etmiştir. Örneğin *türk oguz beg-ler* (Türk oğuz beyleri / asilleri), *ögüm katun ulayu ög-ler-im eke-ler-im kelinünüm kunçuy-lar-ım*. (annem hatun, üvey analarım, halalarım ve ablalarım, gelinlerim ve karılarım) (Grönbech 1995: 50) .

Eski Türkçe döneminden sonra yaygınlaşarak Çuvaşça dışındaki bütün Türk lehçelerinde temel çokluk eki olan -lAr'ın Eski Türkçe dönemi metinlerinden Orhun Abideleri'nde çok az kullanılmasına Grönbech (1995) dikkat çekmektedir Grönbech 1995: 50) “Çuvaşça istisna edilirse, daha sonra bütün ağızlarda çok sık kullanılan -lar çokluk ekinin ne kadar az geçtiği, Orhun Abideleri'ni okuyan herkesin dikkatini çekmiş olmalıdır. ...Fiillerde -lar eki bir kere bile geçmez; ... ” demektedir (Grönbech 1995: 50) .

+lAr eki, Eski Türkçe metinlerden beri kullanılıyor olmasına rağmen bugünkü gibi üçüncü çokluk şahıs çekiminde kullanılmamaktadır. Bu konuda Ahmet Buran “+lAr eki Orhun metinlerinde fiillerin üçüncü çokluk şekillerinde görülmez. Bu kullanım daha sonra gelişmiştir.” demektedir (İlhan 2009: 66) .

Üstünova (2008), +lAr'ın kullanımı hakkında Grönbech'in görüşlerini özetlediği bölümde Köktürk döneminde sınırlı olan ve sadece akrabalık kelimeleriyle beraberlik ifade etmek için kullanılan ekin, Uygurlar döneminde biçim olarak gelişmiş birçokluk ulamına kavuştuğunu belirtmiştir. Grönbech ‘in, beraberliğin yerini çokluğa bıraktığını ve ekin kullanım sıklığının arttığını da belirttikten sonra, “Yeni Türkçeye gelinceye kadar {-lar}’ın dışındaki çokluk ekleri kullanımdan düşer ve Yeni Türkçede {-lAr} tek başına hüküm sürer (Grönbech 1995: 50-70). ” dediğini de aktarmıştır ki, buradan Türkçede çokluk kavramını ifade eden ekin +lar +ler olduğu anlaşılmaktadır (İlhan 2009: 65)

Eski Türkçe döneminde, sonraki dönemlerden farklı olarak +lar çokluk eki yanında +gun, +gün, +kün, +kun; +an, +en; +z; +t ve +s eklerinin de çokluk eki olarak kullanıldıkları görülmüştür. Ancak sonraki dönemlerde +lar eki dışındaki eklerden + z'nin kökleriyle kaynaştığı diğer eklerin ise kullanımdan düşerek bu görevi +lar ekine bıraktıkları görülmektedir. Örneğin +z çokluk eki kö-z, di-z, bi-z vb. gibi kullanımlarda kelime köküyle kaynaşarak kullanımdan düşmüştür. Diğer çokluk ekleriyle yapılan kelin-gün (gelin-ler), ogul-an (oğullar) < oğul (erkek çocuk), er-en (erler, kişiler), urungut (savaşçılar), oğlit (oğullar), yılpagut (alpagular), işbaras (İşbaralar) vb. gibi çokluklardaki ekler de kullanımdan düşmüş, yerlerini +lar çokluk ekine bırakmışlardır (İlhan 2009: 28).

Karahanlı Türkçesi metinlerde, isimlerle çokluk eki olarak +lar +ler ekinin kullanıldığı Necmettin Hacıemioğlu tarafından gösterilmiştir. Hacıemioğlu ‘İsimlerde Çokluk’ başlığı altında Karahanlı Türkçesi metinlerinde çokluk isimlerinin –lar –ler ekleriyle yapıldığını belirtmekte “adınlar < adın-lar “başkalar, başkaları” , asıglar < asıgl-lar “faydalar” ... ” vb örnekleri de sıralamaktadır (İlhan 2009: 65) .

Harezmi Türkçesinde çokluk ekinin bugün çokluk şekilleri yapmak için kullandığımız çokluk ekimiz olduğu Recep TOPARLI (2007) ve Hanifi VURAL’ın (2007) dönemle ilgili eserlerinde dile getirilmiş, Türkçe ve Arapça kelimelerle ve Arapça çokluk şekilleriyle +lar/+ler eklerinin kullanımı örneklenmiştir. Eserde çokluk eki alan kelimeler için verilen örnekler şunlardır: “(arşan-lar, eren-ler), (düşmân-lar, âlim-ler) ... (ulemâ-lar, halâyık-lar gibi ” (Toparlı 2007: 35) .

Çağatay Türkçesinde çokluk olarak +lar’ın kullanıldığı görülmektedir. Dönem metinlerinde çokluk için Arapça şekillerin de kullanıldığı metinlerden tespit edilebilmektedir. Arapça çokluk şekiller üzerine Türkçenin çokluk şeklinin tekrar getirildiğini Janos Eckmann eserinde göstermiştir. Eckman’ın eserinde, Çağatay dönemi Türkçesinde çokluk konusu ile ilgili olarak şu bilgiler de yer almaktadır. “Yalın çokluk , -lar/-ler ekleriyle biter: atalar “babalar, kuşlar “kuşlar” ... a. Arapça kırık çokluklar, bazen, ayrıca Türkçe çokluk şeklini de alırlar: enbiyâlar (tekl. nebî, çokl. enbiyâ) “nebîler” ... b. Bèg “bey” kelimesi, Arapça müennes çokluk eki -ât’ı alır; buna ayrıca Türkçe çokluk eki –lar da getirilebilir.” (İlhan 2009: 66) .

Ahmet BURAN’ın da aktardığı gibi K.Grönbech, “+lar ekinin gun gibi (bağımsız) başlı başına bir kelime olup olmadığı, bütün kitabeler emniyet uyandıracak biçimde okununcaya kadar bir kenarda bekletilmesi gereken başka bir meseledir .” derken, A. Von Gabain, Eski Türkçenin Grameri adlı eserinde “Dikkatli yazmalarda bu ek isme bitişik yazılmaz” demek suretiyle çokluk ekinin aslında temelde bir ek olmayıp, başka ekler gibi bir kelimedenden ekleşmiş olabileceğine işaret eden bilgiler vermektedir (İlhan 2009: 66) .

Çokluk ekinin isimlerin çokluk şekillerini yapan bir işletme eki olduğunu söyleyen Muharrem Ergin (2005), Türkçedeki çokluk ekinin ismin karşıladığı nesnenin sayısının

birden çok olduğunu ifade eden ek olduğunu bildirmektedir. Ergin, ayrıca Türkçedeki çokluk ekinin eskiden beri –lar, -ler olduğunu da söylemektedir (Ergin 2005: 221) .

Korkmaz (2003), çokluk ekini ‘İşaretleme Ekleri’ içerisinde değerlendirmiştir. İşletme eklerinin bir bölümünü, “Etkisi yalnızca eklendiği kelime ve kelime grubu ile sınırlı olan, o adın sınırları içerisinde kalan ekler. Çokluk, iyelik ve ilgi ekleri ile, işletme görevindeki aitlik eki bu gruba sokulabilir.” şeklinde ifade etmiştir (Korkmaz 2003: 256) .

Kuzey-Batı Grubu Türk Lehçelerinde ise çokluk ekinin durumu aşağıda ele alınmaktadır.

2.1.3. BAŞKURT TÜRKÇESİNDE ÇOKLUK EKİ

Başkurt Türkçesinde çokluk eki *-lär, -lar, -där, -dar, -tär , -tar, -zär, -zar* şeklindedir.

-lar, -lär şekli : Başkurt Türkçesinde ünlüyle biten isimlerden sonra ekin bu şekli kullanılmaktadır. Örneğin *änä- lar* (anneler), *ülü- lar* (büyükler), *xikäyä-lär* (hikayeler), *bala-lar* (çocuklar), *lälä-lär* (laleler) vb. (Ersoy 2007: 766).

–dar, -där şekli : Başkurt Türkçesinde l, m, n ve ŋ ünsüzleriyle biten isimlerden sonra ekin- *dar, -där* şeklinde kullanımı söz konusudur. Örneğin *üstäl-där* (masalar), *kün-där* (günler) *huğışsan-dar* (savaşçılar), *ûşaqşıl-dar* (haberciler), *awıl-dar* (köyler) vb. (Ersoy 2007: 766) .

–tar, -tär şekli : Sedasız ünsüzlerle biten isimlerden sonra ek – *tar, -ter* şeklinde kullanım söz konusudur. Örneğin *yürt-tar* (memleketler), *ağas-tar* (ağaçlar), *yämägät-tär* (cemaatlar), *taşlıq-tar* (taşlıklar), *Başqûrt-tar* (Başkurtlar) vb. (Ersoy 2007: 766)

–zär, -zar şekli : Başkurt Türkçesi’nde -r, -y, -z ve – w ünsüzlerinden sonra –*zär, -zar* şekli getirilerek çokluk belirtirler. Örneğin *büyzay-zar* (buğdaylar), *taw-zar* (dağlar)

bäygämbär -zär (peygamberler), *haray- Zär* (saraylar), *xätär-zär* (tehlikeler) vb.
(Ersoy 2007: 766) .

Balda 60-tan aşır törlö matde: *uglevodtar*, aqhim, *mikroelementtar*, mineral *tozzar*, qimmatlé *vitamindar* bar. (BT, s. 42)

(Balda altmıştan fazla çeşitli madde: *Karbonhidratlar*, protein, *mikroelementler*, mineral *tozlar*, kıymetli *vitaminler* vardır.)

Beylewéster üzzerénen alda kilgen hüzzén bildelé bir kiléşte bulıwın talap iteler.
(BT, s. 155)

(*Edatlar* kendilerinden önce gelen kelimenin belirli bir hâlde olmasını talep ederler.)

Binan arı bında *xandar* za, *başşalar* za bulmayasaq. (Ark. s. 87)

(Bundan sonra burada *hanlar* da, *padişahlar* da olmayacak.)

"*Meqelder* hem *yomaqtar*" tip atalğan bil yıyıntıqqa bötehe 655 meqel hem 700-Zen artıq yomaq indirilgen. (BXM, s, 11)

(*Atasözleri* ve *Bilmeceler*" diye adlandırılan bu eserde tamamı altı yüz elli beş atasözü ve yedi yüzden fazla bilmece alınmıştır.)

Kudryaşev P. M. bala saqtan başlap böte guméré buyı *başqorttar* ménen aralaşıp yeşegen. (TAX, s. 100)

(P. M. Kudryaşev, çocukluğundan itibaren bütün ömrü boyunca *Başkurtlarla* bir arada yaşamıştır.)

Tégé yeki bil *sebepter* arqahında Uraldan sitte yeşegen *başqorttarzın* icadında "Ural" yın başqaraq yüneléşte üsép kitken. (TAX, s. 67)

(Şu ya da bu *sebepler* vasıtasıyla Ural'ın dışında yaşayan *Başkurtların* eserlerinde "Ural" şarkısı daha başka yönde gelişme göstermiştir.)

Boronĝo başqort *qebileleré* Urta Aziyala Boxara, Xiwa xanlıĝı hem başqa *xanlıqtar* ménen qızıw sawza itkender. (BT, s. 15)

(Eski Başkurt *kabileleri* Orta Asya'da Buhara, Hive Hanlıĝı ve diĝer *hanlıklar* ile sıkı ticaret yapmışlardır.)

Salavat turahındaĝı yır, *legendalarza*, unan alda icad itélgen tarixi *yırzar* ménen saĝıřtırıp qaraĝanda, sotsial tigizhizlik motivtan şaqtay köslö yangıray. (TAX, s. 68)

(Salavat hakkındaki şarkı, *efsanelerde*, ondan önce icat edilen tarihi *şarkılar* ile mukayese edildiĝinde, sosyal eşitsizlik *motifleri* güçlü bir şekilde yankılanıyor.)

Sesen Mirzakayev üzänen alda yeşegen sesenderzén icadi mirasın haqlap kiléwsé osta, borongo *qulyazmalar*, *şecereler* tuplaw eřé ménen dan totqân ezip. (TAX, s. 172)

(Aşık Mirzakayev kendisinden önce yaşayan âşıkların eserlerini koruyup gelen bir usta, eski el *yazmaları*, *şecereler* toplama işiyle ünlenen bir ediptir.)

Señlew-ul kéyewge birélgen qızzin ozatılır aldınan ata-esehé, tuĝan- *tuwmasaları*, *dus-exiretteré*, awılı, tiwip üşken yér-hıwı ménen xuşlaşıw yır. (TAX, s. 38)

(Senlev, kocaya verilen kızın uğurlanmadan önce ana babası, *akrabaları*, *dostları*, köyü, doĝup büyüdüĝü yurdu ile vedalaşma şarkısıdır.)

♦ Başkurt Türkçesinde *-lap*, *-läp* ekleri sayı isimlerine gelerek aşırılık ifade eden isimler türetirler. Bu şekildeki çokluklar abartma çokluĝudur. Örneĝin *un-lap* (onlarca), *miř-läp* (binlerce) vb. (Ersoy 2007: 762) . Ayrıca Başkurt Türkçesi metinlerinde bu ekin *-laĝan*, *-leĝen*, *-lögen*, *-logan* şekilleri de görölmektedir. Sayısal çokluk ifade ederler.

XeZér respublikada başqort hem rus télderénde yıl hayın *millionlaĝan* dana tiraj ménen *yözerlögen* isimde kitap basıp sıĝanla. (BT, s. 3)

(şu anda cumhuriyette Başkurt ve Rus dillerinde her yıl milyonlarca tiraj ile yüzlerce isimde kitap bastırılıp çıkartılıyor.)

◆ Başkurt Türkçesinde işaret zamirleri nesnelere işaret etmek, göstermek suretiyle karşılayan kelimelerdir. İşaret zamirlerine çokluk eki getirilerek nesnelere birden fazla olduğu belirtilir. Genellikle ular, bular, bılar vb. işaret zamirlerinde görülür.

Miné iğtibar ménen tıñlağas, **ular** awılğa kiterge buldılar. (BT, s. 123)

(Beni dikkatle dinleyince, **onlar** köye gitmeye karar verdiler.)

İké gailené hem **ular** aşa iké ínwzi, awildi tuğanlaştırıwı, duslastınwsi késé bularaq sığış yahaha la, xaliq icadında yawsi satirik planda ğına hüretlene. (TAX, s. 37)

(Ara bulucu; iki aileyi ve **onlar** vasıtasıyla iki boyu, köyü kardeşleştirici, dostlaştırıcı kişi olarak faaliyet gösterse de, halk eserlerinde alaycı bir planda tasvir edilir.)

Ekiyet ularzın bér-béréhén yaratıwıwzarı xaqmda bér-iké höylem ménen géne xeber bire, e undağı qarşılıq, kağıze **bularaq**, yégét hém kizzarziñ, ular arahma kilép ingen bayzarziñ qiliqtann hüretlew aşa biréle. (TAX, s. 217)

(Hikâye, onların birbirlerini sevmeleri hakkında bir iki söylem ile haber verir ve ondaki çatışma, genellikle yiğit ve kızların, **onların** arasına gelip giren zenginlerin karakterlerini anlatma yoluyla verilir.)

Ular señgeldekten töşöw ménen uq atqa méneler. (BT, s. 167)

(**Onlar** beşikten iner inmez ata binerler.)

Huñğaraq yér yözönde **ulardan** başka la késéler hem **ularzın** doşmanları bulğan her törlö gifritter yeşegenlége asıqlana. (TAX, s. 106)

(Daha sona doğru, yeryüzünde **onlardan** başka da kişilerin ve **onların** düşmanlarının olduğu, her türlü canavarın yaşadığı açıklanıyor.)

Bılarzan başka késélerge ziyan kiltéréw, bele-qaza télew (qarğış), qızzi yeki yégétté üzéne qaratiw, ir ménen qatın arahm niğitiw, ye bulmaha kön toroşon üz gertéw, meselen, yağır télew ösön eytelgen arbawzar h. b. bâr. (BT, s. 9)

(*Bunlardan* başka insanlara zarar getirmek, bela kaza dilemek (beddua), kızı ya da oğlanı kendine çekmek, erkekle kadının arasını düzeltmek veya hava durumunu değiştirmek, meselâ yağmur istemek için söylenen şiirler vb. vardır.)

Ular ménen böte il, böte xalıq ğorurlana. (BT, s. 29)

(*Onlarla* bütün ülke, bütün halk gurur duyuyor.)

2.1.4. KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİNDE ÇOKLUK EKİ

Karaçay-Malkar Türkçesi'nde çokluk eki –lar, ler'in sonundaki “r” sesi muntazam olarak düşer (Tavkul 2007: 903). Çokluk ekindeki “r” ünsüzünün düşmesi ekin ünlüsünde çoğu defa bir telafi uzunluğu meydana getirir. Bu uzunluk bazı zamanlarda yükselen bir tonla birlikte olur. Bazen de uzunluk kaybolur (Doğan 2012: 81). Örneğin *eçki-le* (keçiler), *mürzev-le* (tahıllar), *eget-le* (hizmetkârlar), *jav-la* (düşmanlar), *savğa-la* (hediyeler) vb. (Tavkul 2007: 903).

Adamla tan ala keldile. (T. Yaz.)

(*Adamlar* sabaha doğru geldiler.)

Biz keterin allında, ırxı kelip, eki-üç adam kuçaklayalmağan ullu *terekleni* tamırları bla tartıp-alıp ğunç etdi. (MT, s. 89)

(Biz gitmeden önce, sel gelip, iki üç adamın kucaklayamadığı büyük *ağaçları* kökleriyle birlikte çekip alarak yok etti.)

Bılayğa aladan alğa *karaçaylıla* kelip tura edile. (OC, s. 87)

(Buraya onlardan önce *Karaçaylılar* geliyorlardı.)

Valeryan *tamçıla* bolmağanları amaltın, Goqqa anasına suwuq suw urtlatdı. (OC, s., 27)

(Valeryan *damlaları* olmadığı için, Gokka annesine soğuk su içirdi.)

1940 cıl çıqğan "Qaraçay Folklor" kitabda *comaqla* alfavit bla tizilgendile. (KXEBC, s. 5)

(1940 yılında çıkan "Karaçay Folkloru" adlı kitapta, *bilmeceler* alfabetik sıraya göre dizilmiştir.)

Malqarlılanı bla *qaraçaylılanı* bir bölek sabiy *cırları* tartıxan-sozğan bla, dıǵıl etiw, barmaq, qol bla baylamlılıdıla. (MKXPÇ, s. 21)

(Malkar ile *Karaçaylıların* bir kısım çocuk *şarkıları*; çekiştirmeyle, gıdıklamayla, parmak, el ile bağlantılıdır.)

1941-1956 *cıllada* Qaraçayda awuz *çıǵarmalanı* işi bla küreşirge oñ kelmeydi. (KXEBC, s. 41)

(1941-1956 *yılları* arasında Karaçay bölgesinde sözlü eserler işi ile uğraşmak kolay deǵildi.)

Onla bla cılla ozsalada, ol (ana) baǵalı adamlarından bugün ayınlǵandı. (KMTAS, s. 454)

(*Onlarca* yıl geçse de, o (anne) kıymetli kişilerinden bugün ayrılmıştı.)

◆ Karaçay-Malkar Türkçesinde çokluk eki iyelik eki aldıǵında “r” sesi kullanılır. Örneğin *çaş-lar-ıbiz* (gençlerimiz), *üy-ler-ü-güz* (evlerimiz) vb. (Tavkul 2007: 903)

◆ Karaçay-Malkar Türkçesinde işaret zamirleri çokluk eki alırlar. Bunların başlıcaları *ala*, *bıla* vb. dir.

Bılayǵa *aladan* alǵa karaçaylıla kelip tura edile. (OC, s. 87)

(Buraya *onlardan* önce Karaçaylılar geliyorlardı.)

Bıla amaltın sırtımdan terim kepmeydi. (TDS, s. 41)

(*Bunlardan* dolayı sırtımdan terim kurumuyor.)

Ol künden başlap xalq **olanı** bilgendi. (MKXPÇ, s. 78)

(O günden itibaren halk **onları** bilmışti.)

Ala bla onow, kengeş etgendi. (MKXPÇ, s. 27)

(**Onlar** ile fikir alış verişinde bulunmuş.)

Qaraşaway da **ala** bla bolğandı. (MKXPÇ, s. 94)

(Karaşavay da **onlar** ile birlikteymiş.)

Xarunnu qatini da **bıla** bla oqub, **bıla** bla boşağan edi. (OC, s. 193)

(Harun'un hanımı da **bunlar** ile birlikte okuyup, **bunlar** ile okulu bitirmişti.)

2.1.5. KARAİM TÜRKÇESİNDE ÇOKLUK EKİ

Karaim Türkçesinde çokluk eki *-lar, -ler* eki ile yapılır. Örneğin *kız-lar* (kızlar), *ana-lar* (analar), *at-lar* (atlar), *cehennem-ler* (cehennemler), *dör-ler* (kuşaklar) vb. (Bozkurt 1999: 678) . Karaim Türkçesiyle yazılan metinlerde çokluk ekinin *-liar* şekline de rastlanır.

Bir nieçia kiun toy alınna katın kişiliar, kiyovniun da kielinnin yuvuxtağılan da *kudağılar*, toy ötmiaqliarin *bişirsinliar*. (KYY-2, s. 49)

(Düğünden bir kaç gün önce *kadınlar*, damadın ve gelinin yakınları ve *dünürler* düğün *ekmeklerini pişirsinler*.)

Şagarda *kieziarliar*, kalada yuvururlar, *üvliargia kiriarliar*; ol *tieriejialiar* aşıra kiriarliar uru kibik. (KYY-1, s. 122)

(Şehirde *gezerler*, kalede *koşarlar*, *pencerelerden* hırsız gibi *evlere* girerler.)

Budur ol kabax kabaxi Tienrinin, *rastlar* kiriarliar anın aşıra. (DMÇ, s. 136)

(Bu kapı Tanrı'nın kapısıdır, ondan içeriye doğru *olanlar* girerler.)

Uzaxtan uruşta biznin er kişililar./**Alardan** başxa nie biz kutsuz katınlar? (ÇUT, s. 165)

(Bizim erkeklerimiz uzakta savaşta, **onlardan** başxa biz kutsuz kadınların neyi var?)

Sandır ol kişigia ki uriumiasia kieniaşı bila **tanıvçılarnın**. (DMÇ, s. 5)
(Ne mutlu o kişiye ki, **günahkârların** öğüdüyle hareket etmez.)

Mienim bila **biylar** biy boladırlar. (ŞM, s. 12)
(**Beyler** benim sayemde bey olurlar.)

2.1.6. KARAKALPAK TÜRKÇESİNDE ÇOKLUK EKİ

Karakalpak Türkçesinde çokluk eki *-lar, -ler* şeklindedir. Örneğın *teñiz-ler* (denizler) *ädebiyatçı-lar* (edebiyatçılar), *mazarlıq-lar* (mezarlıklar), *köl-ler* (göller) *söz-ler* (sözler) vb. (Uygur 2007: 545-569) .

Âdebiyat negizinen adamzat xaqqmdağı taliymat bolıp, onıñ barlıq **hareketlerin** körkem bayanlaw arqalı iske asıradı. (ET, s. 6)

(Edebiyat, aslında insan bilimi olup, onun bütün **hareketlerini** güzelce etme yoluyla gün yüzüne çıkarır.)

Lekin körkem şığarmada monolog hãm **dialoglardın** xizmeti tek bunıñ menen şeklenbeydi. (ET, s. 74)

(Ama sanat eserinde monolog ve **diyalogların** görevi yalnız bunun ile sınırlanmaz.)

Süwretşi özi jasağan obrazların boyawlar arqalı iske asırsa, jazıvışı körkem söz arqalı iske asıradı. (ET, s. 6)

(Ressam yaptığı **şekilleri** boya vasıtasıyla ortaya koyarken, yazar güzel söz vasıtasıyla ortaya koyar.)

"Qırq qız"da *detalların* saqlaw menen amozonstvodan payda bolğan *klasslardın* ösip şıǵıw sistemasına baylanışlı amozonkalar syujeti ädewir ayqın körinedi. (KK, s. 9)

(Kırk Kız"da ayrıntıların saklanmasıyla birlikte, Amazon hikâyelerinden teşekkül eden kısımların ortaya çıkış sistemine bağlantısı, *Amazonlar* konusunda çok açık görünüyor.)

Negizinde ırğaq poezziyadan aldın kelip şıqqan häm *kosıqlardı* belgili bir ölçemge yeki bolmasa cıynaqlamağa tiyqar salğan. (ET, s. 131)

(Aslında ritm şiirden önce meydana gelmiş ve *şiirleri* belirli bir ölçüye veya toplamaya temel atmıştır.)

Oçerk-turmısta casağan häm hâzırde casap atırğan *qaharmanlar* ömirinen alıp cazılğan hüccetli gürriñniñ bir türü. (ET, s. 194)

(Deneme, gerçekte yaşamış ve şimdi yaşamakta olan *kahramanların* hayatından hareketle yazılan delilli hikâyenin bir türüdür.)

Bügünden an efendige- mollağa iyanıb, ketmem men qarañğı *collağa*. (KMTG, s. 233)

(Bugünden itibaren efendiye, mollaya inanıp, karanlık *yollara* gitmem.)

Geypara *jağdaylarda* bul janrda *hayvanatlardan* başka *zatlarda* salıstırmalı üyreniledi. (ET, s. 186)

(Bazı *durumlarda* bu tür *hayvanlardan* başka *varlıklarda* karşılaştırmalı olarak öğrenilir.)

Turdımurat Nâcimovtıñ "Janajer üstindegi bayraq", Sapar Xocjanıyazovtin "Aq altınlı atızdın *adamları*", Janabay Saparovtıñ "Şomanaydıñ esigin *aşqanlar*" povestleri 200 betten artıq. (ET, s. 196)

(Turdımurat Necimov'un "Yeni Dünya Üzerindeki Bayrak", Sapar Hocaniyazov'un "Ak Altınlı Toprağın *Adamları*", Canabay Saparov'un "Şomanay'ın Kapısını *Açanlar*" adlı uzun hikâyeleri iki yüz sayfadan fazladır.)

Sol waqıttan baslap meniñ ätirapımda uşıp jürgen *qaharmanlarım* birden joq bolıp ketedi. (ET, s. 13)

(O andan itibaren, benim etrafımda uçuşan *kahramanlarım* birden dağılarak yok olup gittiler.)

♦ Karaim Türkçesinde işaret zamirlerine çokluk eki getirilerek nesnelere birden fazla olduğu belirtilir. Örneğin *olar*, *bular* vb.

Olar patşa, xanlardıñ sulıw hayalları häm kızlarıñ târiplewden an öte almağan. (ET, s. 209)

(*Onlar*; padişahların, hanların güzel kadınlarını ve kızlarını tarif etmekten öteye geçememişlerdir.)

Demek xalıq *olardın* isimleri menen körkem âdebiyat arqalı köbirek tanışqan. (ET, s. 58)

(Demek, halk *onların* adlarıyla daha çok güzel edebiyat vasıtasıyla tanışmıştır.)

Olardın waqıt ötiw menen köpisiniñ atı unutulıp ketken. (KK, s. 15)

(Zamanın geçmesiyle *onların* çoğunun adı unutulmuştur.)

2.1.7. KAZAK TÜRKÇESİNDE ÇOKLUK EKİ

Kazak Türkçesinde çokluk eki *-lar*, *-ler*, *-dar*, *-der*, *-tar*, *-ter* şeklindedir.

-lar, -ler şekli: Sonuna geldiği ismin kaç tane olduğunu bilmeyiz. Bildiğimiz tek şey varlığın duygu ya da düşüncenin bir tane olmadığıdır. Kazak Türkçesinde ünlüyle veya r, w, y sedalı ünsüzleriyle biten isimlerden sonra ekin bu şekli kullanılmaktadır. Örneğin *taw-lar* (dağlar), *üy-ler* (evler), *arba-lar* (arabalar), *däpter-ler* (defterler), *suw-lar* (sular) vb. (Tamir 2007: 450).

-dar, -der şekli : l, m, n, ñ, z ve c sedalı ünsüzleriyle biten isimlerden sonra ekin - dar, -der şeklinde kullanımı söz konusudur. Örneğin *cıl-dar* (yıllar), *tün-der* (geceler), *qalam-dar* (kalemler), *bölim-der* (bölümler), *qağaz-dar* (kağıtlar) vb. (Tamir 2007: 450) .

-tar, -ter şekli : Sedasız ünsüzlerle biten isimlerden sonra ekin – tar, -ter şeklinde kullanımı söz konusudur. Örnek *şöp-ter* (otlar), *cas-tar* (gençler), *xalıq-tar* (halklar), *kök-ter* (gökler), *at-tar* (atlar) vb. (Tamir 2007: 450) .

Qazaqstan 800-den astam *memleketaralıq* jâne ükimetaralıq *şarıtar* men *kelisimler* jasadı. (Jel., s. 50)

(Kazakistan sekiz yüzden fazla *uluslararası* ve devletlerarası *şarıtlara* ve *anlaşmalara* imza attı.)

Jalpi şetel kapitalin tartuw jâne qorğaw protsedurası qazirgi waqıtta jıyırmadan asa zañ jâne ereje xuqtıq *aqtılermen* retteledi. (Jel., s. 13)

(Genel olarak yabancı yatırımları celbetme ve koruma işleri şimdilik yirmiden fazla kanun ve kural, yasal *hükümlerle* düzenli hâle getiriliyor.)

Soniñ arqasında *koixozşılar* awıl şarwaşılığında tabıstan tabısqa jetip otır. (TDS, s. 506)

(O yüzden *kolhozcular* tarımda başarından başarıya ulaşıyorlar.)

Üy men üy teren qazılğan *orlar* arqılı qatınasadı. (BKT, s. 253)

(Ev ile ev derin kazılı *hendekler* vasıtasıyla birleşiyor.)

Ol osı *şığarmaları* arqılı sol kezdin özinde- aq (23-30jastardağı kezi) älemdik ädebiyettiñ üzdik *Ulgileri* deñgeyinde turatın *tuwındılar* jaza alğanın дәleldeydi. (MA, s. 17)

(O, bu *hikâyeleri* vasıtasıyla söz konusu döneminde (25-30 yaşları arası), dünya edebiyatının seçkin *örnekleri* seviyesinde *eserler* yazabildiğini ispatlamıştır.)

◆ Kazak Türkçesinde işaret zamirleri işaret zamirleri nesnelere işaret etmek , göstermek suretiyle karşılayan kelimelerdir. *Olar, bular, solar* gibi kullanımlarına rastlanır.

Olar patşa, xanlardın sulıw hayallan ham qızların tariplewden arı öte almağan. (ET, s. 209)

(*Onlar*; padişahların, hanların güzel kadınlarını ve kızlarını tarif etmekten öteye geçememişlerdir.)

Bulardın barinen ari bulıttı sur aspanğa aq şaştı kâri basın sozıp, Ojardın qarlı biyigi jarqıraydı. (MÂ, s. 342)

(*Bunların* hepsinden ötede, bulutlu gri gökyüzüne ak saçlı ihtiyar başım uzatıp, Ojar'ın karlı zirvesi parlıyor.)

Bulardan başka közge tüsetin köp jürğinşi joq. (MÂ, s. 101)

(*Bunlardan* başka göze çarpan çok yolcu yok.)

Men sorlı balam ölgennen beri *solardan* körgen zorhğımdı aytayın dep otırmın. (MÂ, s. 75)

(Ben, zavallı yavrum öldüğünden beri *onlardan* gördüğüm eziyeti anlatayım diyorum.)

2.1.8. KIRGIZ TÜRKÇESİNDE ÇOKLUK EKİ

Kırgız Türkçesinde çokluk eki Kıpçak Grubu Türk Lehçelerine göre daha çok çeşitli olarak *-lar, -ler; -dar, -der; -tar, -ter; -lor, -lör; -dor, -dör; -tor, -tör* gibi karşımıza çıkar.

-lar, -ler şekli : Kırgız Türkçesinde ünlüyle veya r, y sedalı ünsüzleriyle biten isimlerden sonra ekin bu şekli kullanılmaktadır.

Örneğin *mamile-ler* (münasebetler), *uluu- lar* (büyükler), *oy-lar* (düşünceler), *cerrler* (yerler), *okuuçu-lar* (öğrenciler) vb. (Çengel 2007: 487-507) .

-dar, -der şekli : l, m, n, ñ, z ve c sedalı ünsüzleriyle biten isimlerden sonra ek - *dar*, -*der* şeklinin kullanımı yaygındır.

Örneğin *deñiz-der* (denizler), *doñuz-dar* (domuzlar), *kiyim-der* (giyimler), *kız-dar* (kızlar), *köçmön-der* (göçmenler) vb. (Çengel 2007: 487-507) .

-tar, -ter şekli : Sedasız ünsüzlerle biten isimlerden sonra ekin – *tar*, -*ter* şeklinde kullanımı söz konusudur. Örneğin *döölöt-ter* (devletler), *konuk-tar* (konuklar), *tük-ter* (tüyler), *cigit-ter* (yiğitler), *baştık-tar* (başlıklar) vb. (Çengel 2007: 487-507) .

- lor, -lör; -dor, -dör; - tor, -tör şekli : Kırgız Türkçesinde ünlü yuvarlaklaşması nedeniyle yuvarlak ünlülü şekillerine rastlanır. Örneğin *üy-lör* (evler), *col-dor* (*yollar*) *coldoştor* (yoldoşlar), *süröttör* (resimler), *söz-dör* (sözler) vb.

Kün çıgar aldında ünkürgö çukul kalganda Akbara bayağı *böltürüktörü* kütüp catçu kezdegidey ele atınlıp çurkay cönödü. (KA, s. 412)

(Güneş doğmadan önce ine *yaklaştıklarında* Akbara, önceden yavrularının beklediği zamanki gibi fırlayıp koştu.)

Mından arı özüm cönündö bolgon *camlıktardı* bildirip kat cazip turam. (AG, s. 10)
(Bundan sonra kendimle ilgili yeni *gelişmeleri* mektupla bildiririm.)

Avdiy'd'in könülünö topuk berçü oy-maksıtı uşu bafıgi *çabagandardın* coruk-*cosundarin* daana iliktep çığıp, gazetke bir çonmaterial canyaloo arkıluu eldin közün açıp, asıl işke kömöktöş boluuda ele. (KA, s. 158)

(Avdiy'in gönlündeki gerçek niyeti, bu esrar *kaçakçılarının durumlarının* iyice araştırıp, gazetede önemli bir malzeme yayımlamak yoluyla halkın gözünü açarak, asıl meseleye yardımcı olmağı.)

Kün ötkön sayın kulgunup, ulam çanagman açıla baştagan *güldördü* körgön sayın Sulaymandın özünö okşotom. (AG, s. 36)

(Gün geçtikçe gevşeyip, saplarından ayrılmaya başlayan *gülleri* gördükçe Sulayman'ın kendisine benzetiyorum.)

Öşentip, suuda iz kaltırbay süzgön *balıktar* sımal eki vertolyot Moyunkumduñ asmanında bir kayırıp salıp, kayıp uçup ketiştı. (KA, s. 38)

(Böylece, suuda iz bırakmadan yüzen *balıklar* gibi, iki helikopter Moyunkum'un semalarında kayarak uçup gitmişlerdi.)

Erteñden baştap *kolhozçularga* emgek berilet. (KTG, s. 340)

(Yarıñdan itibaren *kolhozçulara* iş hakları verilecek.)

Azır al, künü-tünü çapkılap talaada, aydoo ayantanna cer *semirtkiçterdi* çıgaruu menen alek. (AG, s. 12)

(Şimdi o, gece gündüz koşturarak sürülecek *toprakları* gübrelemekle meşgul.)

Köçmөndөrdün ezelten berki coosu kıtaylay sokku urup, aldan taydıruu, basıp aluu üçün kez kelgen *mümkünçülüktөrdü* paldalanat. (KTŞB, s. 284)

(*Göçmenlerin* ezelden beri düşmanı olan Çinliler darbe vurup, kuvvetten düşürmek, baskın yapmak için fırsat buldukları *imkânlardan* faydalanırlar.)

Asmandagı *cıldızdar* özgörüsüz turgan smarı bul târtıp da özgörböyt. (KA, s. 258)

(Gökyüzündeki *yıldızların* sabit durduğı gibi, bu düzen de değışmez.)

◆ Kırgız Türkçesinde işaret zamirleri nesnelere işaret etmek, göstermek suretiyle karşılayan kelimelerdir. İşaret zamirlerine çokluk eki getirilerek çokluk ifade eden şekiller oluşturulur.

Bulardan başka da kılımdar boyu calınıp-calbaruu, tayınıp-çokunuu aytılıp kelatat. (KA, s. 92)

(*Bunlardan* başka da asırlar boyu yalvarıp yakarmalar, tapınmalar, din değiştirmeler söylenegeldi.)

Alar menen cayma-cay oturup, eñ-erkin süylöşüp çattı. (AG, s. 65)

(*Onlarla* rahatça oturup, serbestçe konuştu.)

2.1.9. KIRIM - TATAR TÜRKÇESİNDE ÇOKLUK EKİ

Kırım-Tatar Türkçesinde çokluk eki *-lar, -ler* şeklindedir.

-lar, -ler şekli : Kırım-Tatar Türkçesinde çokluk eki Türkiye Türkçesindeki gibidir. Örneğin *qahraman-lar* (kahramanlar), *bayram-lar* (bayramlar), *haydut-lar* (haydutlar), *üyerme-ler* (fırtınalar), *yüzüm-ler* (üzümler) vb.

Diğer lirik *şiiirlerge* baqqanda, olarnıñ adden ziyade sadeliklerinden ayrılıp turğanlan kibi, ekisi de aman-aman başından sonuna qadar, lakonik *suallerden* ibaretler. (ETM, s. 56)

(Diğer lirik *şiiirlere* göre, onların haddinden fazla sadeliklerinden arındıkları gibi, ikisi de hemen hemen başından sonuna kadar, özlü *sorulardan* ibarettir.)

Müellifliği *qadınlarga* ait bir sıra yırlarının *sözleri* son derece yüksek bediiy seviyede oluvı bunun açıq delilidir. (KTTY, s. 19)

(Müellifliği *kadınlara* ait bir dizi şarkının *sözleri* son derece yüksek estetik seviyede olması bunun açıq delilidir.)

Bizim yazma edebiy asabalığımızğa ait sir çok qiymetli eser, bugünge qadar, nefis elyazma *cönklerge* yazılıp, çeşitli *devletlernin kitapxanelerinde* saqlanıp kelmekteler. (ETM, s. 9)

(Bizim yazılı edebi mirasımıza ait bir çok kıymetli eserler, bugüne kadar, nefis el yazması *cönklere* yazılıp, çeşitli *devletlerin kütüphanelerinde* saklanmaktadır.)

Printsip bakımından, bir qanati qırıq *kuşlarda* belli müddet yaşaya bileler, lakin uçıp olamaylar. (ETM, s. 173)

(Prensip bakımından bir kanadı kırık *kuşlar* da belli bir müddet yaşayabilirler, ama uçamazlar.)

O vaqıtta, bazı edebiyat *exilleriniñ* böyle menfiy baqışlarına baqmadan, Anadolu *içlerinde*, şairiñ *asırlar* devamında qazañğan şireti ğayıp olmaq değıl, bilakis çoğala, arta. (ETM, s. 34)

(O zamanda, bazı *ediplerin* böyle olumsuz bakışlarına rağmen, Anadolu *içlerinde*, şairin *asırlar* boyunca kazandığı şöhretinin kaybolması bir yana, bilâkis çoğalıyor, artıyor.)

Stolipin reaksiyasınıñ barğan sayın şiddetlenmesine baqmadan, o keskin qaleminiñ ucum, reaksiyon *ruzahilerge* qarşı doğrulttu. (ETM, s. 98)

(Stolipin hareketinin giderek şiddetlenmesine rağmen, o keskin kaleminin ucunu gerici din *adamlarına* qarşı doğrulttu.)

Anda kinodan da başqa umumiy *oyunlar* aqşamı, *kontsertler* ötkerile. (KTT, s. 128)
(Orada sinemadan başqa, genel *oyunlar*, aqşam da *konserler* düzenleniyor.)

Ondan da başqa, stantsiyağa kelip keçgen *eşelonlar* toqtağanda, esli *askerlerden* çoq *yañiliqlar* eşite. (KTT, s. 128)

(Ondan başqa, istasyona gelip geçen *katarlar* durduğunda, yaşlı *askerlerden* birçok yeni *haberler* işitiyor.)

Umumiy söz botqasınan ibaret axlâkiy "*ikmeder*" tolu "*eserleri*", böyle ufaçiq *balalarnı* yorultmaqdan, usandırmaqdan başqa iç bir şeyge yaramazlar. (ETM, s. 61) "...

(Genel söz pilavından ibaret ahlâkî "*hikmetler*" dolu "*eserleri*", böyle ufacık *çocukları* yormaktan, usandırmaktan başqa hiç bir şeye yaramazlar.)

Beşiğinden başlap açlıq, xorluq, yoqsullıq, aqsızlıq içinde can çekişip kelgen, şeer ve *köylerdeki* fakir emekdar *kütleleriniñ*... (ETM, s. 96)

(Beşikten itibaren açlık, horluk, yoksulluk, haksızlık içinde can çekişip gelen şehir ve köylerdeki emektâr kitlelerin...)

♦ Kırım-Tatar Türkçesinde işaret zamirleri nesnelere işaret etmek, göstermek suretiyle karşılayan kelimelerdir. Örneğin *olar*, *bular* vb.

Diğer lirik şiirlerde baqqanda, **olarnıñ** adden ziyade sadeliklerinden ayrılıp turğanlan kibi, ekisi de aman-aman başından sonuna kadar, lakonik suallerden ibaretler. (ETM, s. 56)

(Diğer lirik şiirlere göre, **onların** haddinden fazla sadeliklerinden arındıkları gibi, ikisi de hemen hemen başından sonuna kadar, özlü sorulardan ibarettir.)

Bulardan başka lirik yırlarda qızların ve kadınların dülberliği, güzelliği ve diğer xususiyetlerinden neler, neler aks olunmay! (KTTY, s. 15)

(**Bunlardan** başka lirik şarkılarda kızların ve kadınların dilberliği, güzelliği ve diğer özelliklerinden neler neler aks olunmaz!)

Bütün **bulardan** başka lirik yırlarda tuvğan yerlerini dülberliğini, tuvğan yurtınıfl tabiat güzelliklerini aks etüvge de çoq yer ayınla. (KTTY, s. 15)

(Bütün **bunlardan** başka lirik şarkılarda doğulan yerlerin güzelliğini, ana yurdun doğal güzelliklerini aks ettirmeye de çok yer ayrılır.)

2.1.10. KIRIMÇAK TÜRKÇESİNDE ÇOKLUK EKİ

Kırımçak Türkçesinde çokluk eki *-lar*, *-ler* şeklindedir (Güllüdağ 2005: 219).

Bütün **onlarnıñ** işleri uyğun keldi, **çalışğanları** boşqa kitmedi: onlar evge yip tollı balıq ketirdiler (Güllüdağ 2005: 376)

(Bugün **onların** işleri yoluna gitti, **çalışmaları** boşa gitmedi, onlar eve çok balık getirdiler.)

Birinci sınıf için basılan kitab *programmalarğa* uydırılğanı yoq edi. Ekinci sınıfniñ kitabı ise mülkün olğan derece “birinci basamaq Qırım *mekteplerinde* ekinci sınıfniñ programmasına” uydırılmağa çalışınğandır (Güllüdağ 2005: 374) .

(Birinci sınıf için basılan kitabın *proglara* uygunluğu yoktu. İkinci sınıfın kitabı ise mümkün olduğu kadar “ birinci basamak Kırım *mekteplerinde* ikinci sınıfın programına uydurulmaya çalışılıyordu.)

Kitab yazılğan zaman *qırımçaqlarnıñ* çoğısı *şehlerde yaşağanları* köz öginde tutulib soñ *vaqıtlarda* onlarnıñ topraqda çalışmağa *başlağanları* da unutilmağandır. Temiz qırımçaq tilinde *şıyırlar* olmağanından tatar edibleriniñ *şıyırlarından* faydalanılğandır. (Güllüdağ 2005: 374)

(Kitap yazıldığı zaman *kırımçakların* çoğu *şehirlerde yaşayanları* göz önünde alıp son *zamanlarda* onların toprakda çalışmaya başladıkları da unutulmamıştır. Temiz kırımçak dilinde *şiiirler* olmadığından Tatar *edebiyatcılarının* şiiirlerinden faydalanılmıştır.)

Programdaki mevzu'lar bütün bu *qısımlarğa* kirsetilgendir. Kitabda olğan her parçadan soñ *sualler* verilgendir. Elbet ki, *ocalar* tarafından *sualler* daha ziyade arttırılmaq mülkündir. Bu *suallerden* yazı işi için de faydalanmaq mülkündir. Qış ve bahar *mevzu'larında* bir qaç *tecribeler* yapılması teklif olınay. Bu *tecribelerini* balalarğa mutlaq yaptıрмаq kerekdir. “Oquv kitabı” yazılğan vaqıtta aşağıda kösterilgen *kitablardan* faydalanılğandır. Kitabda bulınğan tatar *sözlerinden* ve kimer siyrekçe qullanılğan Qırımçaq *sözlerinden* kitabniñ soñında qısqa bir luğat tertib olınğandır (Güllüdağ 2005: 374)

(Programdaki *mevzular* bütün bu *kısımlara* sokulmuşdur. Kitapta olan her parçadan son *sorular* verilmiştir. Elbetteki *öğretmenler* tarafından *soruları* daha ziyade arttırmak mümkündür. Bu *sorulardan* yazı işleri için de faydalanmak mümkündür. Qış ve bahar *mevzularında* birkaç *tecrübeler* yapılması teklif olunuyor. Bu tecrübeleri *çocuklara* mutlaka yaptırmak gerekir. “ Okul Kitabı” yazıldığı zaman aşağıda gösterilen *kitaplardan* faydalanılmıştır. Kitapta bulunan Tatar *sözlerinden* ve bazı seyrek kullanılan kırımçak *sözlerinden* kitabın sonunda kısa bir sözlük oluşturulmuşdur.)

◆ Kırımçak Türkçesinde işaret zamirleri en yakındakini, uzaktakini ve en uzaktakini görünmeyeni ifade etmek için kullanılmaktadır. İşaret zamirleri nesnelere işaret etmek, göstermek suretiyle karşılayan kelimelerdir.

Onlar barabar deñiz yalıısına balıq tutmağa kitecek ediler. (Güllüdağ 2005: 376) .
(**Onlar** birlikte deniz kenarına balık tutmaya gideceklerdi.)

Onların işleri uygun keldi, çalışganları boşqa kitmedi: **onlar** evge yip tollı balıq ketirdiler (Güllüdağ 2005: 376) .

(**Onların** işlerine uygun geldi, çalışmaları boşqa kitmedi: **Onlar** eve oltayla tutulan balık getirdiler.)

Qalğan balalar ise **bunların** üstlerine atlanıb mindiler ve biri birlerine top atmağa başladılar. Balalar çöllükde eki saat qadar oynadılar (Güllüdağ 2005: 377) .

(Kalkan balalar ise **bunların** üzerlerine atlayıp bindiler ve birbirlerine top atmaya başladılar. Çocuklar çölde iki saat kadar oynadılar.)

2.1.11. KUMUK TÜRKÇESİNDE ÇOKLUK EKİ

Kumuk Türkçesinde çokluk eki *-lar, -ler* şeklindedir (Pekaçar 2007: 975) .
Örneğin *başmaqçı-lar* (kunduracılar), *çabaqçı-lar* (martıllar), *milletçi-ler* (milliyetçiler), *biyiwçüler* (oyuncular, yüzüm-ler (üzümler) vb.

Çokluk ekinden sonra ilgi, yükleme veya yönelme hâli ekleri gelirse, çokluk ekinin son ünsüzü olan /r/ düşer. Örneğin *üy-le-ni* (evleri), *taw-la-nı* (dağları), *göz-le-ge* (gözlere) vb (Pekaçar 2007: 975) .

Getgen zamannı *glagolları* laqır yürülegen vaqıtden alda bolğan *işleni* añlata. (KT5, s. 126)

(Geçmiş zaman *fiilleri* konuşmanın yapıldığı zamandan önce olan *işleri* anlatır.)

Cıyımğa *qumuqlanı* revolyutsiyadan aldağı *yomakları* girgen. (KYX, s. 9)

(Kitaba, *Kumukların* ihtilalden önceki *masalları* alınmıştır.)

Yaxsaylarda bolğan bizim *qardaşlar/Qardaşlardan* aldın tutğan *qardaşlar*. (Kum. Türk., s. 93)

(*Yahsaylarda* olan bizim *kardeşler*, *kardeşlerden* önce tutan *kardeşler*.)

Şo *asarlar* Sovet dövüründen alyaqda va Sovet dövürde yaratılğan. (AAS, s. 8)

(Bu *eserler* Sovyet devrinden önce ve Sovyet devrinde meydana getirilmiştir.)

Amma barı da *frontoviklerden* artıq *ordenleri* de, *medalları* da bar edi. (KT5, s. 117)

(Ama hepsinin de cephede bulunmuş *askerlerden* daha fazla *nişanları*, *madalyaları* vardı.)

Eldarnı anası kökge bağıp qarap kökde bir bulut da yoq, *aşlıqlar* güyüp bara, dedi. (KT5, s. 49)

(Eldar'ın annesi gökyüzüne doğru bakarak, gökte bir bulut bile yok, *ekinler* kavrulacak, dedi.)

Bulutlar tünegün axşamdan berli siriv-siriv bolup, günbatışğa bağıp yürüy edi. (KT5, s. 23)

(*Bulutlar* dün akşamdan beri, sıra sıra olup, batıya doğru gidiyordu.)

Yomaqlardağı hayvan *xıyallar* *adamları* aşavunda bolağan har türlü zatlağa baylavlu bolup tuva. (KYX, s. 6)

(*Masallardaki* hayvan *suretleri*, *insanların* hayatında olan her türlü şeye bağlı olarak doğar.)

Meni bulan avlaqğa gel, kırdı ariv *sular*, salqınlı *terekler* bar. (KYX, s. 221)

(Benimle tarlaya gel, kırdı güzel *sular*, serin *ağaçlar* var.)

Gren, Polatinskiy va Kavkazni üyrenegen şolay özge *âlimler* de qumuq yomaqları cıyıv bulan maşğul bolğanlar. (KYX, s. 8)

(Gren, Polatinskiy ve Kafkasya'yı öğrenen bu gibi başka *âlimler* de Kumuk masallarını toplamakla meşgul olmuşlardır.)

◆ Kumuk Türkçesinde işaret zamirleri nesnelere işaret etmek, göstermek suretiyle karşılayan kelimelerdir. Örneğin *bular*, *şolar* vb.

Şo üyge Aminden alda girip, yaşınıp turağan Xayır busa *bulağa* karavul ete. (KYX, s. 133)

(O eve Amin'den önce girip saklanan Hayır ise *bunları* gözlüyor.)

Börünü birden görüp qaçmağa da bolmay *bular* bulan getip qala. (KYX, s. 13)

(Birden kurdu görünce qaçamıyor ve *bunlar* ile gitmek zorunda kalıyor.)

Şolar bulan söz tağımlar tizigiz. (KT5, s. 77)

(*Bunlar* ile söz grupları yapınız.)

2.1.12. NOGAY TÜRKÇESİNDE ÇOKLUK EKİ

Nogay Türkçesinde çokluk eki *-lar*, *-ler* şeklindedir. (Akbaba, 2007: 634). Örneğin *avıl-lar* (köyler), *yavın-lar* (yağmurlar), *yavuz-lar* (yazılar), *königüv-ler* (alıştırmalar), *köşkin-ler* (göçebeler) vb. (Akbaba 2007: 628- 634) .

Nogay xalkı, bari az sanlı *milletlerdey* bolıp, revolyutsiyadan aldın yerli *mirzalar*diñ em patşa vlastiniñ üyken azabın şegip, kıyınlı yaşaw man yaşagan. (TEL, s. 3)

(Nogay hâlkı, sayısı az *milletlerden* olup ihtilalden önce yerli *mirzaların* ve pâdişâh yönetimlerinin büyük azabını çekip zorluklarla yaşamıştır.)

Munnan aldın yaşavda/Elim, şektiñ *azaplar*/Kıynadılar köp seni/Bay, *mirzalar*, *patşalar*. (YY, s. 25)

(Ey ilim, bundan önceki hayatta *azaplar* çektin. Bey, mirza ve *padişahlar* seni çok incittiler.)

Revolütsiyadan aldın tavlı *kıskayaklılar* kıyın yaşav man yaşaganlar. (NL, s. 96)

(Devrimden önce dağlı *kadınlar*, zor hayat *şartlarıyla* yaşadılar.)

Arslanmfı atası İdris bir *zamanlarda*, revolyutsiyadiö aldında, köp *yıllardı* Alimurzayevlerde ırgat yürgen bolgan. (GNY, s. 284)

(Arslan'ın babası İdris bir *zamanlar*, devrimden önce, uzun *yıllar* Alimurzayevlerde ırgat olarak çalışmış.)

Bu yıyında sogıska barayak aldında sıylanıp oltırgan *bätirler* Şoradı körmeydiler. (NL, s. 19)

(Bu toplantıda savaşa gitmeden önce ağırılanıp oturan *yiğitler* Çora'yı görmüyorlardı.)

Yas zamanınnan alıp bu bala *nogaylardıñ* bätirleri akında yırlar em türlü xabarlar, ertegiler bek kızıksımp tıñlap keledi. (TY, s. 70)

(Bu çocuk, küçüklüğünden itibaren *Nogayların* kahramanları hakkındaki şarkıları ve çeşitli rivayetleri, masalları dikkatle dinlerdi.)

Nogay xalktıñ avızlama tvorçestvosına *yırlardan* başka *ertegiler* de kirediler. (NL, s. 5)

(Nogay halkının sözlü eserlerine *destanlardan* başka, *masallar* da girer.)

Kıs *künlerinde* koñısı *balalarga şanalar* yasap, olardıñ karda oynaganlarına *saatler* men zavıklanıp karap turadı. (TEL, s. 121)

(Kış günlerinde komşu *çocuklarına kızaklar* yapıp, onların karda oynamalarına *saatlerce* zevkle bakardı.)

◆ Nogay Türkçesinde işaret zamirleri nesnelere işaret etmek, göstermek suretiyle karşılayan kelimelerdir. Örneğın *olar* gibi.

Kıs künlerinde koñısı balalarga şanalar yasap, **olardıñ** karda oynaganlarına saatler men zavıklanıp karap turadı. (TEL, s. 121)

(Kış günlerinde komşu çocuklarına kızaklar yapıp, **onların** karda oynamalarına saatlerce zevkle bakardı.)

2.1.13. TATAR TÜRKÇESİNDE ÇOKLUK EKİ

Tatar Türkçesinde çokluk eki *-lar, -ler; -nar, -ner* şeklindedir (Öner 2007: 708)

-lar, -ler şekli : Tatar Türkçesinde çokluk eki değişik şekillerde görülür m, n ve ñ sedasız ünsüzleriyle biten isimler dışında ekin *-lar, -ler* şekli kullanılır. Örneğin *bolıt-lar* (bulutlar), *kamışlar* (kamışlar), *çarşavlar* (çarşafklar), *temletkëçler* (baharatlar), *sëbërkeçler* (süpürgeler) vb. (Öner 2007: 708) .

-nar, -ner şekli : m, n ve ñ sedalı ünsüzleriyle biten isimlerden sonra ekin *- nar, -ner* şekilleri kullanılır. Örneğin *urmannar* (ormanlar), *doşmannar* (düşmanlar), *kiyim-ner* (giyimler), *cim-ner* (yemler), *suguşçan-nar* (savaşçılar) vb. (Öner 2007: 708) .

Tatar Edebiyatı *Üzgerişler* Çorı Aldınnan (ed., s. 3)

(*Değişiklikler* Devrinden Önce Tatar Edebiyatı.)

Kiçké karañgılık töşer aldınnan ömede katnaşkan *kızlarıñ* enileré aşka çakınla. (TE, s. 65)

(Akşam karanlık düşmeden önce şenliğe katılan *kızların* anneleri yemeğe çağırıyor.)

Kızlar alar, yeş çağındarak, patşaga baram min dip toralar da, di, annan arı, sanatka dip eyteler, di, ul da élékmegeç, aktığında, soldat bulsa da yarar dip eyteler, di. (TE, s. 29)

(*Kızlar* onlar, daha genç yaşlarda iken, padişaha varayım ben diye düşünürler de, ondan sonra, sanatçıya diye söylerler, o da ele geçmeyince, en sonunda asker de olsa yarar diye konuşuyorlar, diyor.)

Ana kargışı arkasında balaları, *koşlarga* eylenép, kırgıy urmanda oçıp yöriler. (TE, s. 5)

(Analarının bedduasından dolayı çocukları, *kuşlara* dönüşüp ıssız ormanda uçup geziyorlar.)

Beyétler nigéзде yazmaça barlıkka kileler hem xalıkka törlé *defterler*, kulyazma *cıyıntıklar* arkılı *taralalar*. (XA, s, 5)

(*Beyitler* önce yazma şeklinde vücut *buluyorlar* ve halka çeşitli *defterler*, el yazma divanlar vasıtasıyla *dağılıyorlar*.)

Kırık yıldan artıkka suzılğan sexne tormışında aña torlé *rollerde* bik küp küz yeşi tügerge tun kildé. (TE, s. 115)

(Kırık yıldan fazlaya uzanan sahne hayatında ona çeşitli *rollerde* pek çok kez gözyaşı dökmek nasip oldu.)

Awır kıştan soñgi küñéllé yaz kébék, ütkenéñ katı *könneré* artınnan matur tormış kilüwé anıñ yoregende bexét *ömétleré dulkınnarın* uyatalar. (TG-II, s. 319)

(Ağır kıştan sonraki bahar gibi, geçmişin sert *günlerinden* sonra güzel *günlerin* gelmesi onun yüreğinde bahtın ümit *dalgalarını* uyandırıyor.)

Yaktaşlar, bézné ülémnen kotkarırğa tınşıp, üzégézné ülém kurkınıçı astında kaldıruwıgız öçen sézge ni eytérge de bélmibéz. (TTAS-I, s. 76)

(*Hemşehriler*, bizi ölümden kurtarmaya çalışıp, kendinizi ölüm korkusu altında bıraktığınız için size ne söyleyeceğimizi bilemiyoruz.)

Soldatlar monın bélen géne çiklenmiler. (XA, s. 63)

(*Askerler* yalnız bunun ile sınırlı kalmıyorlar.)

◆ Tatar Türkçesinde işaret zamirleri nesnelere işaret etmek, göstermek suretiyle karşılayan kelimelerdir. Örneğin *olar*, *şular*, *unnar* vb.

Alar aša Ay rat çik buyındağı vakıygalarınñ niçek bétüwén béle idé. (TG-II, s. 315)
(Ayrat *onların* vasıtasıyla sınır boyundaki hadiselerin nasıl sonuçlandığını biliyordu.)

Mène indé sin söyleş *alar* bélen. (TE, s. 30)
(İşte şimdi sen *onlar* ile konuş.)

Mène siña felen pot ikmek, felen tenke akça hem *şular* bélen siña fatixamni birem.
(XNM, s. 40)

(İşte sana şu kadar pot ekmek, şu kadar para ve *bunlarla* birlikte sana iyi dileklerimi veriyorum.)

Alarnı moñarçı bütén isém astında yeşegen bolşevik Xalyavin alıp kilgen. (TTAS-I, s. 76)

(*Onları*, şimdiye kadar başka bir ad altında yaşayan Halyavin alıp gelmiş.)

Elé tön bik irte idé, segat *unnardan* arı bulmagandır. (TTAS-I, s. 74)
(Henüz gece çok erken idi, saat *onlardan* fazla değildi.)

Kızlar alar, yeş çağındarak, patşaga baram min dip toralar da, di, *annan* arı, sanatka dip eyteler, di, ul da élékmegeç, aktığında, soldat bulsa da yarar dip eyteler, di. (TE, s. 29)

(Kızlar *onlar*, daha genç yaşlarda iken, padişaha varayım ben diye düşünürler de, ondan sonra, sanatçıya diye söylerler, o da ele geçmeyince, en sonunda asker de olsa yarar diye konuşuyorlar, diyor.)

Nikotin yogıntısı astında tirénén kan *tamırları* taraya, anın tuklanuwi bozıla. (TG-II, s. 321)

(Nikotinin yoğunluğu dolayısıyla derinin kan *damarları* daralır, onun beslenmesi bozular.)

Volodya Buşuyev...*unnarça* kэшélernéñ alkışlan astında bayrak yamna kildé.
(TTAS-I, s. 76)

(Volodya Buşuyev...*onlarca* kişinin alkışları altında bayrağın yanına geldi.)

2.2. SAYILARLA KULLANILAN EKLER İLE ÇOKLUK

Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde sayılarla kullanılan bazı ekler çokluk bildirirler.

2.2.1.BAŞKURT TÜRKÇESİ

Başkurt Türkçesinde sayı isimlerine *-aw*, *-äw* ekleri gelerek birliktelik anlamı katar. Eski Türkçedeki +AGU ekinin kalıntısı olan *-aw*, *-äw* ekleri yuvarlaklaşmış şekliyle sayı isimlerine gelerek çokluk bildirirler. Örneğin *ik-äw* (ikisi birlikte), *un-aw* (onu birlikte), *alt-aw* (altısı birlikte) vb. (Ersoy 2007: 761) .

Başkurt Türkçesinde asıl sayı isimlerine gelen *-lı*, *-li*, *-lû*, *-lü* ekleri de aynı zamanda çokluk anlamı taşır (Ersoy 2007: 762) . Örneğin *biş-li* (beşli), *un-lû* (onlu), *altı-lı* (altılı) vb.

Başkurt Türkçesinde asıl sayı isimlerinin sonuna *-ar*, *-är*, *-şar*, *-şär*, *-ışär*, *-işär* ekleri getirilerek paylaştırma (üleştirme) isimleri türetilir. Böylece sayıların çokluk şekilleri yapılmış olur. Örneğin *iki-şär* (ikişer), *üs-är* (üçer), *yîgîrmî-şär* (yirmişer) vb. (Ersoy 2007: 761) .

Sayı isimlerinin sonuna *-z* eki getirilerek topluluk sayı isimleri türetilir. Genellikle “ bir” den on’a kadar kullanılırlar. Sonu “-z” ile bittiği için sekiz ile dokuz’a bu ek getirilmez. Böylece işlekliliği ancak ikiden yediye kadar olan sayıları içine alır. Bunlardan en çok kullanılanlar ilk dördüdür. Bunun nedeni ise bu sayı isimlerinin daha çok doğum ile ilgili olmasıdır (Ergin 2005: 161). Örneğin *iki-z* (ikiz), *üs-ü-z* (üçüz), *dürt-ü-z* (dördüz) gibi.

2.2.2. KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİ

Karaçay-Malkar Türkçesinde asıl sayı isimlerine *-av, -ev, -avlan, -evlen* ekleri gelerek çokluk belirtir. Eski Türkçedeki +AGU ekinin kalıntısı olan bu ek Karaçay-Malkar Türkçesinde sayı isimlerine getirilerek çokluk şekli yapılıır. Örneğin *ek-ev* (iki kişi), *alt-av* (altı kişi), *beş-evlen* (beş kişi), *cet-evlen* (yedi kişi) vb (Tavkul 2007: 907).

Karaçay-Malkar Türkçesinde asıl sayı isimlerine gelen *-lı, -li, -lu, -lü* ekleri de aynı zamanda çokluk bildirir (Tavkul 2007: 898). Örneğin *eki-li* (ikili), *ceti-li* (yedili), *üç-lü* (üçlü) vb.

Ellili cılları allında men, cas ustaz, universitetge kirirge izlegenleden orus til bla literaturadan ekzamen alırga kerek edim. (OC, s. 262)

(*Ellili* yıllardan önce ben, genç öğretmen, üniversiteye girmek isteyenlerden Rus dili ve edebiyatından sınav olmam gerekiyordu.)

Karaçay-Malkar Türkçesinde asıl sayı isimlerine *-ar, -er* ekleri getirilerek paylaşırma isimleri türetilir. *-em* eki şeklinde de paylaşırma isimleri türetilir. Örneğin *on-ar* (onar), *eki-şer* (ikişer), *üç-em* (üçer) vb. (Tavkul 2007: 907)

Sayı isimlerinin sonuna *-z* eki getirilerek topluluk isimleri türetilir. Genellikle “bir” den on’a kadar kullanılırlar. Sonu “-z” ile bittiği için sekiz ile dokuz’a bu ek getirilmez. Örneğin *eki-z* (ikiz), *üç-ü-z* (üçüz), *tört-ü-z* (dördüz) vb.

2.2.3. KARAİM TÜRKÇESİ

Karaim Türkçesi’nde asıl sayı isimlerine *-ov, -ev, -ovlan, -övlen* ekleri gelerek çokluk bildirir. Örneğin *ék-öv* (ikisi birden), *üç-öv* (altısı birden), *beş-övlen* (beşi birden), *tohuz-ovlan* (dokuzu birdeni) vb (Bozkurt 1999: 680).

Karaim Türkçesinde asıl sayı isimlerine *-lı, -li, -lu, -lü* eki gelerek birliktelik anlamı katar. Örneğin *éki-li* (ikili), *on-lu* (onlu), *toxsan-lı* (doksanlı) vb (Bozkurt 1999: 680).

Karaim Türkçesinde asıl sayı isimlerine *-arı, -eri, -şarı, şeri* ekleri getirilerek paylaştırma isimleri türetilir. Örneğin *on-arı* (onar), *ék-şeri* (ikişer), *üç-eri* (üçer) vb (Bozkurt 1999: 680) .

Karaim Türkçesinde asıl sayı isimlerinin sonuna *-z* eki getirilerek topluluk isimleri türetilir. Genellikle “ bir” den on’a kadar kullanılırlar. Sonu “-z” ile bittiği için sekiz ile dokuz’a bu ek getirilmez. Örneğin *éki-z* (ikiz), *üç-ü-z* (üçüz), *dört-ü-z* (dördüz) vb.

2.2.4 KARAKALPAK TÜRKÇESİ

Karakalpak Türkçesinde asıl sayıların sonuna *-lap, -lep* ekleri getirilerek paylaştırma (üleştirme) isimleri türetilir. Nesneyi sayı bakımından paylaştırma, dağıtma ve bölük bölük gösterme yönlerinden açıklayan çokluk şeklidir. Örneğin *on-lap* (onar), *jüz-lep* (yüzer), *toqsan-lap* (doksantar) vb (Uygur 2007: 574) .

Karakalpak Türkçesinde asıl sayı isimlerine *-lı, -li* ekleri gelerek çokluk bildiren isim yapılır (Uygur 2007: 553) . Örneğin *tört -li* (dördlü), *eliw-li* (ellili), *üç jüz-li* (üç yüz-lü) vb.

Bunnan başka da qaraqalpaq sayırlanmıñ *alkılıq, jetilik, segizlik, toğızlıq* hām *onlıqları* bar. (ET, s. 169)

(Bundan başka da, Karakalpak şairlerinin *altılı, yedili, sekizli, dokuzlu* ve *onlu* şiirleri vardır.)

Asıl sayı isimlerinin sonuna *-z* eki getirilerek topluluk isimleri türetilir. Genellikle “ bir” den ona’a kadar kullanılırlar. Örneğin *eki-z* (ikiz), *üç-ü-z* (üçüz), *tört-ü-z* (dördüz) vb.

2.2.5 KAZAK TÜRKÇESİ

Kazak Türkçesi’nde asıl sayı isimlerine *-aw, -ew* ekleri gelerek çokluk belirtir. “Bir”den “yedi”ye kadar olan sayı isimlerinden topluluk sayı isimleri yapar. Örneğin *eki-ew* (iki kişi), *alt-aw* (altı kişi), *üş-ew* (üç kişi) vb. (Tamir 2007: 440)

Kazak Türkçesinde asıl sayı isimlerine gelen *-lı, -li, -dı, -di, -tı, -ti* ekleri çokluk bildirir (Tamir 2007: 438). Örneğin *cıyırma-lı* (yirmili), *elüw-li* (ellili), *toqsan-dı* (doksanlı) vb.

Kazak Türkçesinde asıl sayı isimlerine *-day, -dey, -tay, -tey* ekleri gelerek tahminî çokluk belirtir. Örneğin *qırıq-tay* (kırk kadar), *qırıq-elüw-dey* (kırk elli kadar), *yetpis-tey* (yetmiş kadar) vb (Tamir 2007: 440) .

Kazak Türkçesinde asıl sayı isimlerine *-dan, -den, -tan, -ten, -nan* ekleri getirilerek paylaştırma isimleri türetir ve çokluk bildirir. Örneğin *eki-den* (ikişer), *on-nar* (onar), *üş-ten* (üçer) vb (Tamir 2007: 559) .

Asıl sayı isimlerinin sonuna *-z* eki getirilerek topluluk isimleri türetilir. Genellikle “bir” den on’a kadar kullanılırlar. Örneğin *eki-z* (ikiz), *üş-ü-z* (üçüz), *dört-ü-z* (dördüz) vb.

2.2.6 KIRGIZ TÜRKÇESİ

Kırgız Türkçesi’nde asıl sayı isimlerine *-dan, -den, -ton, -tön, -don, -dön* ekleri getirilerek paylaştırma isimleri türetir. Örneğin *eki cüz-dön* (iki yüzer), *eki-den* (ikişer), *üş-tör* (üçer) vb (Çengel 2007: 511) .

Kırgız Türkçesinde asıl sayı isimlerine gelen *-luu, -lüü, -duu, -düü, -tuu, tüü* ekleri gelerek birliktelik anlamı katarak çokluk bildirir (Çengel 2007: 502). Örneğin *eki-lüü* (ikili), *üş-lüü* (üçlü) , *on-luu* (onlu) vb.

Asıl sayı isimlerinin sonuna *-z* eki getirilerek topluluk isimleri türetilir. Genellikle “bir” den on’a kadar kullanılırlar. Örneğin *eki-z* (ikiz), *üş-ü-z* (üçüz), *tört-ü-z* (dördüz) vb.

2.2.7 KIRIM-TATAR TÜRKÇESİ

Kırım-Tatar Türkçesinde asıl sayı isimlerinin sonuna gelen *-ar, -är, -şar, -şär, -işär, -işär* ekleri paylaştırma isimleri türetilir ve çokluk bildirir. Örneğin *iki-şär* (ikişer), *üş-är* (üçer), *yîgîrmî-şär* (yirmişer) vb. (Yüksel 2007: 826) .

Tütün alanında ve bağçada qaravul eki qarttan başka bütün köydeşler *birer-ekişer* kelerek salqm sergiler tübüne toplandılar. (KTT, s. 55)

(Tütün ambarında ve bahçede bekçilik yapan iki ihtiyardan başka bütün köylüler *birer ikişer* gelerek serin sergilerin dibine toplandılar.)

Kırım-Tatar Türkçesinde asıl sayı isimlerine gelen *-lı, -li, -lu, -lü* ekleri birliktelik anlamı katar ve çokluk ifade eder (Yüksel 2007: 829). Örneğin *üş-lü* (üçlü), *iki -li* (ikili), *doqsan-lı* (doksanlı) vb.

Lâkin buña baqmadan, o *dörtlikler* birlikte müstaqil yırını teşkil eteler. (KTTY, s. 22)

(Ama buna rağmen, o *dörtlükler* birlikte müstakil şarkıyı oluşturur.)

Asıl sayı isimlerinin sonuna *-z* eki getirilerek topluluk isimleri türetilir. Genellikle “bir” den on’a kadar kullanılırlar. Örneğin *iki-z* (ikiz), *üş-ü-z* (üçüz), *dürt-ü-z* (dördüz) vb.

2.2.8. KIRIMÇAK TÜRKÇESİ

Kırımçak Türkçesi’nde asıl sayı isimlerine *-lı, -li* isim yapma eki gelerek çokluk bildirirler. Örneğin *eki-li* (ikili), *uç-lı* (üçlü), *dörd-li* (dörtlü), *beş-li* (beşli) vb.

Kırımçak Türkçesinde ünsüz ile biten asıl sayı sıfatlarının sonuna *-ar* ünlü ile bitenlere *-şar* ekinin getirilmesiyle paylaştırma isimleri türetilir: *üç-er* (üçer), *dörd-er* (dörtlü), *alt-şar* (altışar) vb (Güllüdağ 2005: 229) .

Onlar orağa kare oynamaq için kitdiler. Hepsi balalar **beşer-beşer** eki bölükke bölündiler (Güllüdağ 2005: 376) .

(Onlar oraya kare oynamak için gittiler. Çocukların hepsi beşer beşer iki gruba bölündüler.)

Asıl sayı isimlerinin sonuna –z eki getirilerek topluluk sayı isimleri türetilir. Genellikle “bir” den on’a kadar kullanılırlar. Sonu “–z” ile bittiği için sekiz ile dokuz’a bu ek getirilmez. Örneğin *eki-z* (ikiz), *üç-ü-z* (üçüz), *dörd-ü-z* (dördüz) vb.

2.2.9. KUMUK TÜRKÇESİ

Kumuk Türkçesi’nde asıl sayı isimlerine –aw, -ew ekleri getirilerek çokluk belirtir. “Bir”den “yedi”ye kadar olan sayı isimlerinden topluluk sayı isimleri yapar. Eski Türkçedeki +AGU ekinin kalıntısı olan bu ek Kumuk Türkçesinde sayı isimlerine getirilerek çokluk şekli yapılır. Örneğin *eki-ew* (iki kişi), *dört-ew* (dört kişi), *üç-ew* (üç kişi) vb (Pekacar 2007: 965) .

Kumuk Türkçesinde asıl sayı isimlerine gelen –li, -li, -lu, -lü ekleri birliktelik anlamı katar ve çokluk bildirir (Pekacar 2007: 966-967). Örneğin *üç-lü* (üçlü), *yetti -li* (yedili), *qırq-li* (kırklı) vb.

Kumuk Türkçesinde asıl sayı isimlerine –ar, -er, -şar, -şer ekleri getirilerek paylaşırma isimleri türetilir. Örneğin *eki-şer* (ikişer), *üç-er* (üçer), *yetti-şer* (yediler) vb (Pekacar 2007: 981) .

Asıl sayı isimlerinin sonuna –z eki getirilerek topluluk isimleri türetilir. Genellikle “bir” den on’a kadar kullanılırlar. Sonu “–z” ile bittiği için sekiz ile dokuz’a bu ek getirilmez. Örneğin *eki-z* (ikiz), *üç-ü-z* (üçüz), *dört-ü-z* (dördüz) vb.

2.2.10. NOGAY TÜRKÇESİ

Nogay Türkçesi asıl sayı isimlerine gelen *-ar, -er, -şar, -şer* ekleri paylaşırma isimleri türetir ve çokluk bildirir. Örneğin *segiz-er* (sekizer), *yüz-er* (yüzer), *miñ-ar* (biner) vb (Akbaba 2007: 637) .

Men saga keleyekten aldın eki kere **kırkar** yıl yaşagaman. (NTG-1, s. 206)
(Ben sana gelmeden önce, iki kez **kırkar** yıl yaşamışım.)

Nogay Türkçesinde asıl sayı isimlerine gelen *-lı, -li* ekleri birliktelik anlamı katar ve çokluk ifade eder (Akbaba 2007: 632). Örneğin *tört-li* (dörtlü), *yırma-lı* (yirmili), *yüz-li* (yüzlü) vb.

Nogay Türkçesinde asıl sayı isimlerinin sonuna *-z* eki getirilerek topluluk isimleri türetilir. Genellikle “ bir” den on’a kadar kullanılırlar. Sonu “-z” ile bittiği için sekiz ile dokuz’a bu ek getirilmez. Örneğin *eki-z* (ikiz), *üş-ü-z* (üçüz), *tört-ü-z* (dördüz) vb.

2.2.11. TATAR TÜRKÇESİ

Tatar Türkçesi’nde asıl sayı isimlerine gelen *-av, -ev* ekleri ortaklık ve beraberlik bildiren isimler yaparlar. Eski Türkçedeki +AGU ekinin kalıntısı olan bu ek Tatar Türkçesinde sayı isimlerine gelerek çokluk ifade eder.

Örneğin *öç-ev* (üçü beraber), *alt-av* (altısı beraber), *un-av* (onu birlikte) vb (Öner 2007: 700) .

Tatar Türkçesinde asıl sayı isimlerine gelen *-lı, -lé* ekleri birliktelik anlamı katar ve çokluk ifade eder (Öner 2007: 699). Örneğin *iké-lé* (ikili), *öç -lé* (üçlü), *tugız-lı* (dokuzlu) vb.

Tatar Türkçesinde asıl sayı isimlerine *-ar, -er, -şar, -şer* ekleri getirilerek paylaşırma isimleri türetilir. Örneğin *öç-er* (üçer), *iké-şer* (ikişer), *sigéz-er* (sekizer), *unnar* (onar) vb (Buran 2007: 267) .

Asıl sayı isimlerinin sonuna –z eki getirilerek topluluk isimleri türetilir. Genellikle “bir” den on’a kadar kullanılırlar. Sonu “–z” ile bittiği için sekiz ile dokuz’a bu ek getirilmez. Örneğin *iké -z* (ikiz), *öç-ü-z* (üçüz), *dürt-ü-z* (dördüz) vb.

2.3. +LIK İSİMDEN İSİM YAPMA EKİ İLE ÇOKLUK

Bu ekle yapılan yer isimleri yapıldıkları ismin gösterdiği nesnenin bulunduğu yeri ifade ederler. Bu yer ya o nesne ile doludur; yani o nesnenin çok bulunduğu bir yerdir veya o nesnenin sadece mekânıdır (Ergin 2005: 146) . Bir yere, nesneye mensubiyet, aitlik ve nesnelerin varlığını yahut çokluğunu bildiren isimler türetir. Eski Türkçede –lıq şeklinde olan bu ek, Moğolcada da aynıdır (Gabain 1998: 44) .

Ekin **Başkurt Türkçesindeki** şekli *–lıq, –lık, –lük, –lük’* dür. Örneğin *taş-lıq* (taşlık), *ağas-lıq* (ağaçlık) vb (Ersoy 2007: 763) .

Ekin **Karaçay-Malkar Türkçesindeki** şekli *–lıq, –lik, –luq, –lük’* dür. Örneğin *terek-lik* (ağaçlık), *tav-lik* (dağlık), *kırdık-lik* (çimenlik) vb (Tavkul 2007: 893-898) .

Ekin **Karaim Türkçesindeki** şekli *–lıq –luq, –lik, –lük’* dür (Bozkurt 1999: 675-684) .

Ekin **Karakalpak Türkçesindeki** şekli *–lıq, –lik’* dir. Örneğin *mazar-lıq* (mezarlık), *orman-lıq* (ormanlık), *otın-lıq* (odunluk) vb (Uygur 2007: 554) .

Ekin Kazak **Türkçesinde** ünsüz uyumuna bağlı olarak çok şekillidir. *–lıq, –lik, –dıq, –dik, –tıq, –tik* gibi. Örneğin *qawum-dıq* (kavunluk) , *egin-dik* (ekinlik), *jüzim-dik* (üzümlük / bağ) vb (Tamir 2007: 439) .

Ekin **Kırgız Türkçesinde** ünlü uyumuna bağlı olarak çok şekillidir: *-lık, -lik, -lük, -dık, -dik, -dük, -tik, -tik, -tük* gibi. Örneğin *too-luk* (dağlık), *taş-lık* (taşlık), *kül-dük* (çiçeklik) vb (Çengel 2007: 502) .

Ekin **Kırım-Tatar Türkçesindeki** şekli *-lıq, -lik, -luq, -lük* 'dür. Örneğin *saz-lıq* (sazlık), *mezar-lıq* (mezarlık), *ceviz-lik* (cevizlik) vb (Yüksel 2007: 829) .

Ekin **Kırımçak Türkçesindeki** şekli *-lıq, -lix'* dir. Örneğin *mezar-lıx* (mezarlık), *qum-lıg* (kumluk) vb (Güllüdağ 2005: 178) .

Ekin **Kumuk Türkçesindeki** şekli *-lıq, -lik, -luq, -lük* 'dür. Örneğin *ağaç-lıq* (ağaçlık), *batmaq-lıq* (bataklık), *taş-lıq* (taşlık) vb (Pekacar 2007: 967) .

Ekin **Nogay Türkçesindeki** şekli *-lık, -lik'* dir. Örneğin *kamıs-lık* (kamuşluk), *tav-lık* (dağlık), *yasışla-lık* (sebzelik) vb (Akbaba 2007: 630) .

Ekin **Tatar Türkçesindeki** şekli *-lık, -lék'* dir. Örneğin *çüp-lék* (çöplük), *samanlık* (samanlık), *cilek-lék* (çileklik) vb (Öner 2007: 698) .

2.3.1.CÜMLELERLE ÖRNEKLER

Kazak Türkçesi: Biz awıl iyesi Jortar aqsaqalmen añgimeselip, qudıqtıñ jelke jağındağı *tastaq* töbeniñ basına taman kele jattıq. (MÂ, s. 149)

(Biz, köyün sahibi Jortar aksakal ile söyleşerek, kyunun arka tarafındaki *taşlık* tepenin başına doğru ağır ağır yürüdük.)

Karakalpak Türkçesi: Aral teñizi Turan *oypatlığında* bunnan 35.000 jıl burın payda bolğan. (ADM, s. 8)

(Aral gölü Turan *çukurluğunda* bundan otuz beş bin yıl önce ortaya çıkmıştır.)

Kırgız Türkçesi: Boston menen Ernazar aska-*taştuu* kapçıgay menen cürüp oturup, Ala-Möñgü aşuusunun eteğine cete barıştı. (KA, s. 446)

(Boston ve Ernazar sarp **kayalıklı** bir boğazdan geçerek, Ala-Möngü geçidinin eteğine kadar gittiler.)

Too etegindegi cılga-cıbıttardı basıp ötüp, andan kiyin **kaksoo** talaadagı çiylerdi aralap ciiröp oturup, akın talaanın çetindegı kaşatka cete keldi. (BKT, s. 117)

(Dağ eteğindeki nehirleri, çayları aşıp ondan sonra da çorak bozkırdaki **çalılıklar** arasında gezindikten sonra, nihayet, bozkırın ucundaki tepeye kadar geldi.)

Mına biz azır Sarı-Özöktün ilgerden **arbaktuu** beyiti bolgon Ene-Beyitke cönöp baratabız. (KTŞB, s. 279)

(İşte biz şimdi Sarı Özek'in eskiden beri kutsal **mezarlığı** olan Ana Beyit'e doğru gidiyoruz.)

Kırımçak Türkçesi : Şehir çetindegı çöllerde qurumağa başlağan **yeşillikler** yeñiden ösib çıqdılar (Güllüdağ 2005: 380) .

(Şehir merkezindeki alanlarda kurumaya başlayan **yeşillikler** yeniden canlanıp çıktılar.)

Kumuk Türkçesi : Ömür boyu atıla tursa da, baqa **batmaqdan** arekge getmes. (KRS-2, s. 251)

(Ömür boyu sıçrasa da, kurbağa **bataklıktan** uzağa gitmez.)

Qamuşluqdan tabalaq gelegen bir qaban göründü. (Kum. Til, s. 142)

(**Kamuşlıklardan** gelen bir yaban domuzu göründü.)

Nogay Türkçesi : Sosı **birigüv** okıtuvşılardıñ bilimlerin östirüv men, xalk arasında okımıssızlıktı yok eter üşin kâr etedi. (TEL, s. 10)

(Bu **birlik**, öğrencilerin bilimlerini arttırmakla birlikte, halk arasında okumamışlığı yok etmek için çalışır.)

Tar oramda sav yıl boyında kurımay, **bakabok** basıp, tamam sasıp kalgan **batpaksuvdı** aylanıp öteyatırğan... (TEL, s. 17)

(Dar sokakta bütün yıl boyunca kurumadan, kurbağa **pisliği** basmış, oldukça pis kokan **bataklığı** geçmekteyken...)

Tatar Türkçesi : Xaris Yakubov 1951 yıldan başlap Tatarstan Ressamnar **bérlégé** reisi bulıp eşledé. (TE, s. 85)

(Haris Yakubov 1951 yılından itibaren Tataristan Ressamlar **Birliği** başkanı olarak çalıştı.)

2.4. İYELİK EKLERİ İLE YAPILAN ÇOKLUK ŞEKİLLERİ

İyelik ekleri ismin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye âit olduğunu ifade eden işletme ekleridir (Ergin 2005: 210) .

İyelik çokluğu varlıkların sahiplerinin ek hâlinde bir çokluk olmakla birlikte kavramsal çokluğu da kapsar. Varlık veya varlıklar bir kişiye değil birden çok kişiye aittir. Bu durum çokluk iyelik eklerinden birini almış adlar için geçerlidir. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde iyelik ekleri ile oluşturulan çokluk şekilleri şunlardır:

2.4.1. BAŞKURT TÜRKÇESİNDE İYELİK EKLERİ

Çokluk 1. şahıs	-1, -î, - ü, -û, - bız, -bîz, - büz, -bûz
Çokluk 2. şahıs	-1, -î, - ü, -û, - ğız, -ĝîz, - ğüz, -ĝûz
Çokluk 3. şahıs	-lärî, -ları,, -därî, -darı, -tärî , -tarı, -zärî,- , -zarı

bala-bız (çocuğumuz)

yüzü-büz (yüzümüz)

bala-ğız (çocuğunuz)

yüzü-ğüz (yüzünüz)

bala-ları (çocukları)

yüz-zärî (yüzleri)

Sesen Mirzakayev üzänen alda yeşegen *sesenderzén* icadi mirasın haqlap kiléwsé osta, borongo qulyazmalar, şecereler tuplaw eşé ménen dan totqân ezip. (TAX, s. 172)

(Aşık Mırzakayev kendisinden önce yaşayan âşıkların *eserlerini* koruyup gelen bir usta, eski el yazmaları, şecereler toplama işiyle ünlenen bir ediptir.)

Aldıǵızǵa oşolay kilép basiwim uşal niyet ilen tügél. (Ark., s. 81)

(*Karşınıza* bu şekilde gelip dikilişim kötü niyet ile değil.)

Şularǵa beylé *télébézge* yañı hüzzer ine. (BT, s. 22)

(Bunlarla ilgili *dilimize* yeni kelimeler giriyor.)

◆ Başkurt Türkçesinde dönüşlülük zamiri “üz” sözcüğüdür. Buna dönüşlülük zamiri denmesinin sebebi, zamirin yapılan işin yapana dönüşünü gösteren bir işlevinin olmasıdır. Dönüşlülük zamirinin çokluk 1., 2. ve 3. şahısları çokluk ifade eder. *üzîbîz* (kendimiz) *üzîgîz* (kendiniz), *üzzerî* (kendileri) (Ersoy 2007: 773) .

Beylewéster *üzzerénen* alda kilgen hüzzén bildelé bir kiléşte bulıwın talap iteler. (BT, s. 155)

(Edatlar *kendilerinden* önce gelen kelimenin belirli bir hâlde olmasını talep ederler.)

Hüzzer...*üzzeréneñ* leksik megenelerén törlö formalar aşa realleştereles. (XBT, s. 12)

(Kelimeler—*kendilerinin* leksik anlamlarını çeşitli şekiller vasıtasıyla gerçekleştirirler.)

2.4.2. KARAÇAY-BALKAR TÜRKÇESİNDE İYELİK EKLERİ

Çokluk 1. şahıs	-bız, -biz, -buz, -büz
Çokluk 2. şahıs	-ǵız, -giz, -ǵuz, -güz
Çokluk 3. şahıs	-ları, -leri

toyu-buz (düğünümüz)

toyu-guz (düğününüz)

toyu-ları (düğünleri)

Keçe *aytxanlarıça*, tan alasında keterge onları bolmasa da, Abdul, Nanaş, Manaf ... tögereklege cayıldıla. (KMTG, s. 232)

(Gece *söyledikleri* gibi, tan vaktinde gitmeleri mümkün olmasa da, Abdul, Nanaş, Manaf... etrafa dağıldılar.)

Olar patşa, xanlardın sulıw *hayalların* ham *qızların* tariplewden arı öte almağan. (ET, s. 209)

(Onlar; padişahların, hanların güzel *kadınlarını* ve *kızlarını* tarif etmekten öteye geçememişlerdir.)

♦ Karaçay-Malkar Türkçesinde dönüşlülük zamiri “kesi” sözcüğüdür. Buna dönüşlülük zamiri denmesinin sebebi , zamirin yapılan işin yapana dönüşünü gösteren bir işlevinin olmasıdır. Dönüşlülük zamirinin çokluk 1., 2. ve 3. şahısları çokluk ifade eder. *Kesi-biz* (kendimiz), *Kesi-giz* (kendiniz), *Kes-leri* (kendileri) (Tavkul 2007: 909) .

Kesleri da on cılnı mindan alda bılayda açlıq sınaganlan amaltın bu aç adamlardan qorqadıla. (OC, s. 94)

(*Kendileri* de bundan on yıl önce burada açlık çektikleri için, bu aç adamlardan korkuyorlardı.)

♦ İyelik ekinden sonra familya veya grup çokluğu gelebilir. Bu çokluk –lar, -ler anlamı vererek o kişinin etrafındakileri bildirir. Örneğin *ana-m-lar* (annemler / annemgil) *ata-m-lar* (babamlar / babamgil), *appa-m-lar* (dedemler / dedemgil) (Tavkul 2007: 890-910) .

Sen kelirin allında, *atalarına* anı ayta tura edim. (MT, s. 117)

(Sen gelmeden önce, *babanlara* onu söylüyordum.)

2.4.3. KARAİM TÜRKÇESİNDE İYELİK EKLERİ

Çokluk 1. şahıs	-ımız, -imiz
Çokluk 2. şahıs	-ınız, -iniz
Çokluk 3. şahıs	-ları, -leri

Konağımız biz'nin alınına tivgia kirdi. (TDS, s. 496)

(*Konuğumuz* bizden önce eve girdi.)

Bir nieçia kiun toy alınna katın kişiliar, kiyovniun da kielinnin yuvuxtağları da kudağılar, toy *öt'iakliarin* bişirsinliar. (KYY-2, s. 49)

(Düğünden bir kaç gün önce kadınlar, damadın ve gelinin yakınları ve dünürler düğün *yemeklerini* pişirsinler.)

Üstübüzdön aşıra mılık attı. (KS-I, s. 55)

(*Üstümüzden* tüfek attı.)

Da egier kiertidian dia *tartınmağımız* umma kulturaga bolseyd andiy kiuçliu da ullu, to bu egirmi yıl aşarı kiopkia negia bolalgeydix yetmia. (GKY, s. 289)

(Eğer gerçekten de böyle güçlü ve büyük bir genel kültür *isteğimiziz* olsaydı, bu yirmi yıl içerisinde çok şey elde etmiş olabilirdik.)

Uzaxtan uruşta biznin er *kişiliar*,/Alardan başxa nie biz kutsuz katınlar? (ÇUT, s. 165)

(*Bizim erkeklerimiz* uzakta savaşta, onlardan başka biz kutsuz kadınların neyi var?)

Odan başka bizdin *qolumızda* ne tur? (MÂ, s. 197)

(Ondan başka bizim *elimizde* ne var?)

Kiyovniun da kielinnin *tioriaççuliari* dağı uruvlarımın eli, yıllarına kioria bir yergiadia, başlap agaraxtan, oltursunlar. (KYY-2, s. 55)

(Damadın ve gelinin *akrabaları* ve aile halkı, yaşlarına göre bir safta, büyük ağabeylerinden başlayarak otursunlar.)

Siz-die öziuyuzgia öz kiuçiuyuzbia üv kondanyız. (MKÜ, s. 100)

(Sizde kendinize, kendi gücünüzle ev yapımız.)

2.4.4. KARAKALPAK TÜRKÇESİNDE İYELİK EKLERİ

Çokluk 1. şahıs	-mız, -miz
Çokluk 2. şahıs	-ñız, -ñiz
Çokluk 3. şahıs	-ı, -i, -sı, -si

Watan-ı-mız (vatanımız)

ağaştı-mız (ağacımız)

Watan-ı- ñız (vatanınız)

ağaştı- ñız (ağacınız)

Watan-ı (vatanları)

ağaştı- sı (ağaçları)

Dästanniñ turmısqa baylanıslı bölümünde küewlew, toy, at şabıs, ılaq sıyaqlı xalıqtın дәstürleri ustalıq penen körsetiledi. (KK, s. 41)

(Destanın hayata ait bölümünde evlenme, düğün, at yarışı, oğlak gibi halkın gelenekleri ustalıkla anlatılır.)

Oblastımızda bunnan artıq keneytivv mümkinşiligimiz joq. (ADM, s. 51)
(Bölgemizde bundan fazla genişletme imkânımız yok.)

Al XIX äsirdegi Künxoca Âciniyaz, Berdaq häm Öteş *poeziyasınan* baslap qaraqalpaq jazba ädebiyatı baslanadı. (ET, s. 23)

(19. yüzyıldaki Günhoca, Haciniyaz, Berdak ve Öteş'in *şiiirlerinden* itibaren Karakalpak yazma edebiyatı başlar.)

Berdak ham Aciniyazlar ädebiyatşı bolmağanı menen de özleriniñ aytar *oyların qosıqlarına* sindirip jibergen. (ET, s. 38)

(Berdak ve Haciniyazlar edebiyatçı olmamakla birlikte, söyleyecek *düşüncelerini şiiirlerine* sindirerek yazmışlardır.)

♦ Karakalpak Türkçesi'nde dönüşlülük zamiri "öz" sözcüğüdür. Buna dönüşlülük zamiri denmesinin sebebi, zamirin yapılan işin yapana dönüşünü gösteren bir işlevinin olmasıdır. Dönüşlülük zamirinin çokluk 1., 2. ve 3. şahısları çokluk ifade eder. *özümüz* (kendimiz), *özüñiz* (kendiniz), *özleri* (kendileri) (Uygur 2007: 577).

◆ İyelik ekinden sonra akrabalık veya grup çokluğu gelebilir. Bu çokluk *-lar, -ler* anlamı vererek o kişinin etrafındakileri bildirir. Örneğin *ene-m-ler* (annemler / annemgil) *ata-m-lar* (babamlar / babamgil), *äke-m-ler* (ağabeyimler / ağabeyimgil), *Murat-lar* (Muratlar / Muratgil), *eke-m-ler* (babamlar / babamgil) vb.

2.4.5. KAZAK TÜRKÇESİNDE İYELİK EKLERİ

Çokluk 1. şahıs	-mız, -miz
Çokluk 2. şahıs	-larıñ, -leriñ, -darıñ, -deriñ, - tarıñ, - teriñ
Nezaket şekli	-larıñız, -leriñiz, -darıñız, -deriñiz, - tarıñız, - teriñiz
Çokluk 3. şahıs	-ları, -leri, -darı, -deri, tarı, teri

bala-mız (çocuğumuz)

kitab-ı-mız (kitabımız)

bala-larıñ (çocuğunuz)

kitap-tarıñ (kitabınız)

bala-ları (çocukları)

kitap-tarı (kitapları)

Biz ıqilaspen *tıñdaytıñdıǵımızdı* bildirdik. (MÂ, s. 157)

(Biz huşu içerisinde *dinleyeceǵimizi* bildirdik.)

◆ Kazak Türkçesinde dönüşlülük zamiri “öz” sözcüğüdür. Buna dönüşlülük zamiri denmesinin sebebi , zamirin yapılan işin yapana dönüşünü gösteren bir işlevinin olmasıdır. Dönüşlülük zamirinin çokluk 1., 2. ve 3. şahısları çokluk ifade eder. *özimiz* (kendimiz) *özderiñ* (kendiniz), *özi* (kendileri).

◆ İyelik ekinden sonra akrabalık veya grup çokluğu gelebilir. Bu çokluk *-ler, -ler* anlamı vererek o kişinin etrafındakileri bildirir. *ana-m-dar* (annemler / annemgil) *ata-m-dar* (babamlar / babamgil), *ağa-m-dar* (ağabeyimler / ağabeyimgil) vb.

2.4.6. KIRGIZ TÜRKÇESİNDE İYELİK EKLERİ

Çokluk 1. şahıs	-bız, -biz, -buz, -büz
Çokluk 2. şahıs	-ñız, -ñiz, -ñuz, -ñüz, -ñar, -ñer, -ñor, -ñör, -ñızdar, -ñizder, -ñuzdor, -ñüzdör
Çokluk 3. şahıs	-ı, -i, -u, -ü, -sı, -si, -su, -sü

Ene-biz (annemiz)

tili-biz (dilimiz)

ene-ñer (anneniz)

tili-ñer (diliniz)

ene-si (anneleri)

til-i (dilleri)

Keter aldında senden suray turgan sözüm, **bizdi** cer karatpa. (AG, s. 26)

(Gitmeden önce senden isteğim, **başımı** **önümüze** eğdirme.)

Böltürüktörün kayrıp beriş kolunan kelbedi. Emi közgö çaldıksa karışkırlardı atıp saluudan başka ayla kalgan cok. (KA, s. 480)

(*Yavrularını* geri vermek elinden gelmedi. Artık görür görmez kurtlan vurmaktan başka çare kalmamıştı.)

Bizdin siz menen süylöşö turgan **sözübüz** bar. (BKT, s. 254)

(Bizim sizinle konuşacak **sözümüz** var.)

Mından arı barar **cagıbiz** cok. (KTŞB, s. 282)

(Bundan sonra gidecek **yerimiz** yok.)

Kuday bizdin kökürögübüzdö, al bizdin **añ-sezimibiz** arkıluu **özübüzgö** taasir etip turat. (KA, s. 194)

(Tanrı bizim **içimizde**. O, bizim **vicdanımız** vasıtasıyla bize tesir eder.)

Al materialdar, bizdin Uлуу Sovyettik Sotsialistik zor **ölköbüzdögü** cüz otuzdan aşuun, elderdin asıl ruhunan, bay tabılgalannan, ölbös murastannan kurulat. (KTŞB, s. 283)

(O malzemeler, bizim büyük Sovyet Sosyalist **ülkemizdeki** yüz otuzdan aşkın illerin asil ruhundan, zengin ganimetlerinden, ölmez mirasından kuruluyor.)

Bityanın enesi *koşularının* biri menen de uruşpayt. (BKT, s. 255)

(Bitya'nın annesi *komşularının* hiçbirisiyle de kavga etmiyor.)

◆ Kırgız Türkçesi'nde dönüşlülük zamiri “öz” sözcüğüdür. Buna dönüşlülük zamiri denmesinin sebebi, zamirin yapılan işin yapana dönüşünü gösteren bir işlevinin olmasıdır. Dönüşlülük zamirinin çokluk 1., 2. ve 3. şahısları çokluk ifade eder. *özübüz* (kendimiz) *özünör* (kendiniz), *özdörü* (kendileri) (Çengel 2007: 513)

◆ İyelik ekinden sonra akrabalık veya grup çokluğu gelebilir. Bu çokluk –lar, -ler anlamı vererek o kişinin etrafındakileri bildirir. *ene-m-der* (annemler / annemgil) *ata-m-dar* (babamlar / babamgil), *ağa-m-dar* (ağabeyimler / ağabeyimgil) vb.

2.4.7. KIRIM-TATAR TÜRKÇESİNDE İYELİK EKLERİ

Çokluk 1. şahıs	-mız, -miz
Çokluk 2. şahıs	-ñız, -ñiz
Çokluk 3. şahıs	-ları, -leri

qol-u-mız (kolumuz)

aydavcı-mız (şöförümüz)

qol-u-ñız (kolunuz)

aydavcı-ñız (şöförünüz)

qol-ları (kolları)

aydavcı-ları (şöförleri)

Gorkiy bizge *tilimizge*, *sanatımızğa*, *edebiyatımızğa* ait bir çoq sualler berdi. (ETM, s. 116)

(Gorki, bize *dilimize*, *sanatımıza*, *edebiyatımıza* ait bir çok sorular sordu.)

Men bu kısqa xatirlavimda, Irgat Qadirniñ ayatma ve edebiy yaratıcılığına ait bazı bir faktlarnen, ürmetli *oquyıcılarımızga* tanış etmek istedim. (ETM, s. 143)

(Ben bu kısa hatıramda, Irgat Kadir'in hayatına ve edebî yaratıcılığına ait bazı gerçekleri hürmetli *okuyucularımıza* arz etmek istedim.)

Elimizde olğan malumatlarğa baqqanda, A. S. Puşkinnifi *eserlerini* bizim *tilimizge* iltide, bundan 126 yıl evel, 1848 senesi, Simferopol guberniya gimnaziyasımn tatar tili ocası Abduraman Çelebi Qınm-xavace tercime etip... (ETM, s. 88)

(*Elimizde* bulunan bilgilere göre, A. S. Puşkin'in *eserlerini dilimize* ilkin, bundan 126 yıl önce, 1848 yılında, Simferopol bölgesi lisesinin Tatar Türkçesi hocası Abdurrahman Çelebi Kırım Hoca tercüme edip...)

Puşkin yarımada da ancaq qırq kün qadar bulunğanma baqmadan, bu seyaatı ve bizim *xalqımıznen* olğan alâqalan, ulu şairniñ qalbinde iç unutulmaycaq isler, iç silinmeyecek izler qaldıra. (ETM, s. 86)

(Puşkin yarımada da ancak kırk gün kadar bulunmasına rağmen, bu seyahati ve bizim *halkımız* ile olan ilişkileri, büyük şairin kalbinde hiç unutulmayacak hisler, hiç silinmeyecek izler bırakıyor.)

Ondan da başka demiryol işçileriniñ qatranlı *urbalarını* yuvıp, temizlep yamağan qartanasına da yardım etmek gerek. (KTT, s. 127)

(Ondan da başka demiryolu işçilerinin katranlı *elbiselerini* yıkayıp, temizleyip yamayan ninesine de yardım etmesi gerek.)

◆ Kırım-Tatar Türkçesi'nde dönüşlülük zamiri “öz” ve “kendi” sözcükleridir. Buna dönüşlülük zamiri denmesinin sebebi, zamirin yapılan işin yapana dönüşünü gösteren bir işlevinin olmasıdır. Dönüşlülük zamirinin çokluk 1., 2. ve 3. şahısları çokluk ifade eder. *özimiz* (kendimiz), *kendimiz* (kendimiz), *öziñiz* (kendiniz), *kendiñiz* (kendiniz), *özleri* (kendileri), *kendileri* (kendileri) (Yüksel 2007: 850).

◆ İyelik ekinden sonra akrabalık veya grup çokluğu gelebilir. Bu çokluk *-lar*, *-ler* anlamı vererek o kişinin etrafındakileri bildirir. Örneğin *ana-m-lar* (annemler / annemgil) *baba-m-lar* (babamlar/babamgil), *apte-m-ler* (ablamlar/ablamgil), *Hasan-lar* (Hasanlar / Hasangil) vb.

2.4.8. KIRIMÇAK TÜRKÇESİNDE İYELİK EKLERİ

Çokluk 1. şahıs	-mız, -miz
Çokluk 2. şahıs	-ñız, -ñiz
Çokluk 3. şahıs	-sı, -ı, -ları, -leri

PİONER YIRI

Yer yüzünde *yürermiz*

Bayraq ile *gezerimiz*,

Bayrağımız yarımız

Pionerdir *adımız!*

(Güllüdağ 2005: 378)

İZCİ TÜRKÜSÜ

Yer yüzünde *yürürüz*,

Bayrak ile *gezeriz*,

Bayrağımız yarımız

İzcidir *adımız!*

Ana, sabah meni erkence oyat. Biz bir qaç bala gezintige *çıqacaqmız*, ormanğa *kitecekimiz!* Aqşam üsti *qaytarmız!* dedi. Anası Yaqonı sabah saat beşde oyatdı. Yaqo daha kiyinib, yüzini yuvıb şeylerini hazırlamege yetişmedi endi *argadaşları* keldiler (Güllüdağ 2005: 375-376)

(Ana, sabah beni erken uyandır. Biz birkaç çocuk gezintiye çıkacağız, ormana gideceğiz. Akşamüzeri geri döneceğiz! Dedi. Anası Yaqoyu sabah beşte uyandırdı. Yaqo daha yüzünü yıkayıp eşyalarını hazırlamaya başladı ki arkadaşları geldiler.

♦ Kırımçak Türkçesinde dönüşlülük zamiri “öz” sözcüğüdür. Buna dönüşlülük zamiri denmesinin sebebi, zamirin yapılan işin yapana dönüşünü gösteren bir işlevinin olmasıdır. Dönüşlülük zamirinin çokluk 1., 2. ve 3. şahısları çokluk ifade eder. *öz-imiz* (kendimiz) *öz-ñiz* (kendiniz), *öz-leri* (kendileri) (Güllüdağ 2005: 252-253) .

2.4.9. KUMUK TÜRKÇESİNDE İYELİK EKLERİ

Çokluk 1. şahıs	-bız, -biz, -buz, -büz
Çokluk 2. şahıs	-ğız, -giz, -ğuz, -güz
Çokluk 3. şahıs	-ları, -leri

yolu-buz (yolumuz)

yolu-ğuz (yolunuz)

yolu-ları (yolları)

Yurtdan başğa oxuyğan sizin *qızardaşlanğız*, *ağalanğız* barmı? (KT5, s. 3)
(İlinizden başka yerde okuyan kız *kardeşleriniz*, *ağabeyleriniz* var mı?)

Seni balanğa qolu barğan qızbaynı/Senden aldın *abayları* bozlaydır. (KXY, s. 27)
(Senin çocuğuna el kaldıran yüreksiz, senden önce *nineləri* beddua ediyordur.)

Ol başğalardan barından da aldın geldi. (TDS, s. 38)
(O, *diğerlerinin* hepsinden de önce geldi.)

Gren, Polatinskiy va Kavkaznı üyrenegen şolay özge âlimler de qumuq *yomaqları* cıyır bulan maşğul bolğanlar. (KYX, s. 8)

(Gren, Polatinskiy ve Kafkasya'yı öğrenen bu gibi başka âlimler de Kumuk *masallarını* toplamakla meşgul olmuşlardır.)

♦ Kumuk Türkçesinde dönüşlülük zamiri “öz” sözcüğüdür. Buna dönüşlülük zamiri denmesinin sebebi, zamirin yapılan işin yapana dönüşünü gösteren bir işlevinin olmasıdır. Dönüşlülük zamirinin çokluk 1., 2. ve 3. şahısları çokluk ifade eder. *öz-büz* (kendimiz) *öz-ğüz* (kendiniz), *öz-leri* (kendileri) (Pekaçar 2007: 983) .

♦ İyelik ekinden sonra akrabalık veya grup çokluğu gelebilir. Bu çokluk *-ler*, *-ler* anlamı vererek o kişinin etrafındakileri bildirir. *apa-m-lar* (annemler / annemgil), *ata-m-lar* (babamlar / babamgil), *aba-m-lar* (dedemler / dedemgil), *Ayşe-ler* (Ayşeler / Ayşegil) vb.

2.4.10. NOGAY TÜRKÇESİNDE İYELİK EKLERİ

Çokluk 1. şahıs	-mız, -miz; -ımız, -imiz
Çokluk 2. şahıs	-ñız, -ñiz, -ıñız, -iñiz
Çokluk 3. şahıs	-ları, -leri

<i>Bala-mız</i> (çoçuğumuz)	<i>kündik-miz</i> (şemsiyemiz)
<i>bala-ñız</i> (çocuğunuz)	<i>kündik- ñız</i> (şemsiyeniz)
<i>bala-ları</i> (çocukları)	<i>kündik-leri</i> (şemsiyeleri)

Yas zamanınnan alıp bu bala nogaylardıñ *bätirleri* akında *yırlar* em türlü *xabarlar*, ertegiler bek kızıksımp tıñlap keledi. (TY, s. 70)

(Bu çocuk, küçüklüğünden itibaren Nogayların kahramanları hakkındaki *şarkıları* ve çeşitli *rivayetleri*, *masalları* dikkatle dinlerdi.)

Ol 1905 cıldan alıp nogay *yırların*, *ertegilerin*, *takpakların*, *aytuvarların*, *yumakların*, *tamgalar*dı yiyip yürgen. (NL, s. 7)

(O, 1905 yılından itibaren Nogay *destanlarını*, *masallarını*, *atasözlerini*, *deyimlerini*, *bilmecelerini*, *damgalarını* derlemiştir.)

Şulay da, timér çıbık aşa bulsa da, *duslar* duslarını taba. (TE, s. 92)

(Böyle demir parmaklıklar vasıtasıyla da olsa, *dostlar* dostları buluyor.)

♦ Nogay Türkçesi'nde dönüşlülük zamiri “öz” sözcüğüdür. Buna dönüşlülük zamiri denmesinin sebebi, zamirin yapılan işin yapana dönüşünü gösteren bir işlevinin olmasıdır. Dönüşlülük zamirinin çokluk 1., 2. ve 3. şahısları çokluk ifade eder. *özimiz* (kendimiz), *öziñiz* (kendiniz), *özleri* (kendileri) (Akbaba 2007: 638) .

♦ İyelik ekinden sonra akrabalık veya grup çokluğu gelebilir. Bu çokluk *-lar*, *-ler* anlamı vererek o kişinin etrafındakileri bildirir. Örneğin *ana-m-lar* (anneler / annemgil) *ata-m-lar* (babamlar / babamgil), *Hasan-lar* (Hasanlar / Hasangil) vb.

Arslanmfı atası İdris bir zamanlarda, revolyutsiyadiö aldında, köp yıllardı *Alimurzayevlerde* ırgat yürgen bolgan. (GNY, s. 284)

(Arslan'ın babası İdris bir zamanlar, devrimden önce, uzun yıllar *Alimurzayevlerde* ırgat olarak çalışmış.)

2.4.11. TATAR TÜRKÇESİNDE İYELİK EKLERİ

Çokluk 1. şahıs	-ıbız, -ébéz; -bız, -béz
Çokluk 2. şahıs	-ıgız, -égéz; -gız, -géz
Çokluk 3. şahıs	-ları, -leri

Kul-ıbız (kolumuz)

tel-ébéz (dilimiz)

Kul-ıgız (kolunuz)

tel-égéz (diliniz)

Kul-ları (kolları)

tel-leri (dilleri)

Séznêñ *balalarıgız* hem barlık *tugannarıgız* sézden alda ülép béteçek, -digen.
(XNM, s. 37)

(Sizin *çocuklarıñız* ve *tüm akrabalarıñız* sizden önce ölecek demiş.)

Şulay da, timér çıbık aşa bulsa da, duslar *duslarını* taba. (TE, s. 92)

(Böyle demir parmaklıklar vasıtasıyla da olsa, dostlar *dostlarını* buluyor.)

Tapkırlık hem xeyle béznêñ bötén nesélge *birégen*, axrı, -diyüwden başka bér süz de eyte almağan. (XNM, s. 63)

(Hazır cevaplılık ve hile bizim bütün *neslimize* verilmiş demek, demekten başka bir söz de söyleyememiş.)

Xuca igtibar bélen tıfilap torgaç daça xucasma eytken: *-Daçağız* miña bik oşıy.
(XNM, s. 74)

(Hoca dikkatle dinleyince, yazlık sahibine demiş: *-Yazlığıñız* benim çok hoşuma gidiyor.)

♦ Tatar Türkçesinde dönüşlülük zamiri “öz” sözcüğüdür. Buna dönüşlülük zamiri denmesinin sebebi, zamirin yapılan işin yapana dönüşünü gösteren bir işlevinin olmasıdır. Dönüşlülük zamirinin çokluk 1., 2. ve 3. şahısları çokluk ifade eder. *üzébéz* (kendimiz) *üzégéz* (kendiniz), *üzleri* (kendileri) (Öner 2007: 714).

Yaktaşlar, bézné ülémnen kotkarırğa tınşıp, *üzégézné* ülém kurkınıçı astında kaldıruwıgız öcén sézge ni eytérge de bélmibéz. (TTAS-I, s. 76)

(Hemşehriler, bizi ölümden kurtarmaya çalışıp, *kendinizi* ölüm korkusu altında bıraktığınız için size ne söyleyeceğimizi bilemiyoruz.)

◆ İyelik ekinden sonra akrabalık veya grup çokluğu gelebilir. Bu çokluk *-lar, -ler* anlamı vererek o kişinin etrafındakileri bildirir. Örneğin *ana-m-nar* (anneler / annemgil) *ata-m-nar* (babamlar / babamgil), *abıy-ım-nar* (ağabeyimler / ağabeyimgil) vb.

Etiler de, kayta da kayt dip, xat artınnan xat tıpırdatıp toralar. (TTAS-III, s. 169)
(*Babamlar* da, dön ha dön diyerek, mektup ardından mektup gönderip duruyorlar.)

2.5. ŞAHIS EKLERİ İLE YAPILAN ÇOKLUK ŞEKİLLERİ

Şahıs ekleri çekimli fiillerde hareketi yapan veya olan şahsı ifade eden eklerdir. Fiil kök ve gövdeleri çekimli hâle girerek kullanış sahasına çıkarken önce şekil ve zaman eklerini alırlar. Şekil ve zaman ekleri ise yalnız bir çekimde, bir kipte aynı zamanda şahıs da ifade ederler. Diğer bütün çekimlerde, bütün kiplerde ise şahsı belirtmek için şekil ve zaman eklerinden sonra şahıs eklerinin getirilmesi gerekir. Şahıs ekleri şekil ve zaman kalıbına dökülmesi hareketin şahsa bağlanması için kullanılan eklerdir. (Ergin, 2005, 268-272) Şahıs eklerinin çokluk yapılarında varlık veya varlıklar bir kişiye değil birden çok kişiye aittir. Çokluk şahıs eklerinin Kıpçak Grubu Türk Lehçelerindeki şekilleri ise aşağıdaki gibidir:

2.5.1. BAŞKURT TÜRKÇESİ

Başkurt Türkçesinde şahıs ekleri İyelik, Zamir Menşeli ve Emir Menşeli olarak üç kısma ayrılmaktadır.

İyelik Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-(î) k, -(Û) k, -(ü) q, -(ı) q
Çokluk 2. şahıs	-(ı)ğız, -(î)ğız, -(ü)ğüz, -(Û)ğız.
Çokluk 3. şahıs	Ø, -lär, -lar, -där, -dar, -tär, -tar, -zär, -zar

yazzi-q. (yazdık.)

yazzi-ğız (yazdınız.)

yazzi-lar (yazdılar.)

Binan arı ular oyzeréne xetlé hüzhéz *barzılar*. (TDS, s. 45)

(Bundan sonra onlar evlerine kadar hiç konuşmadan *gittiler*.)

Buranbay bik ozaklap kitté. Béz şul arqala ul kön munsığa la bara *almanık*. (BTH-I, s. 73)

(Buranbay uzun zaman görünmedi. Biz bu yüzden o gün hamama da *gidemedik*.)

Miné igtibar ménen tıñlağas, ular awılğa kiterge *buldılar*. (BT, s. 123)

(Beni dikkatle dinleyince, onlar köye gitmeye karar *verdiler*.)

Otryadt öske büldék te qaranğı töşow ménen eşke *totondoq*. (BT, s. 94)

(Müfrezeyi üçe böldük ve karanlığın çökmesi ile işe *tutunduk*.)

Otryadt öske *büldék* te qaranğı töşow ménen eşke *totondoq*. (BT, s. 94)

(Müfrezeyi üçe böldük ve karanlığın çökmesi ile işe *tutunduk*.)

Zamir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	- bız, -bîz, -büz, -bûz
Çokluk 2. şahıs	-hıgız, -hîgîz, -hügüz, -hûgûz
Çokluk 3. şahıs	Ø ; -lär, -lar, -där, -dar, -tär , -tar, -zär, -zar

yürügän-bîz. (yürümüşüz)

yürügän- hîgîz. (yürümüşsünüz)

yürügän- där (yürümüşler)

Çiçagov komandalığında opolçeniende katnaşuçılar xerbi tertip bélen Kazanka yılğasınıñ uñ yak yan buylap *üteler*. (XA, s. 47)

(Çiçagov başkanlığında savaşa katılanlar, askerî tertip ile Kazanka nehrinin sağ tarafındaki sahil boyunca *geçiyorlar*.)

Hüzzer...üzzeréññ leksik megenelerén törlö formalar aşā *realleştere*ler. (XBT, s. 12)

(Kelimeler...kendilerinin leksik anlamlarını çeşitli şekiller vasıtasıyla *gerçekleştirirler*.)

Ular señgeldekten töşöw ménen uq atqa *méneler*. (BT, s. 167)

(Onlar beşikten iner inmez ata *binerler*.)

Emir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-yıq, -yık, -äyık
Çokluk 2. şahıs	- (ı)ğız, - (î)gız, - (ü)ğüz, - (Û)güz
Çokluk 3. şahıs	hındar, -hındär, -hündar, -hündär

kūtä-yık, (bekleyelim)

kūtū -güz (bekleyin)

kūt- hündär (beklesinler)

“Tuğan ezebiyet” kitabınan “Ural batır” ekiyetén *uqığız*, şuğa qarata birélgen illustratsiyanı *qarağız*. (BT, s. 160)

(“Memleket Edebiyatı” kitabından “Ural Batır” destanını *okuyunuz*, onunla ilgili verilen resimlere *bakınız*.)

2.5.2. KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİ

Karaçay-Malkar Türkçesinde şahıs ekleri İyelik, Zamir ve Emir Menşeli olarak üç kısma ayrılmaktadır.

İyelik Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	- k, - q
Çokluk 2. şahıs	- ğız, -giz, - guz, - güz
Çokluk 3. şahıs	-la, -le

Ket-ti-k (gittik)

Ket-ti-giz (gittiniz)

Ket-ti-le (gittiler)

Bilemise, üç künnü mından alda meni kabinetime bıladan eki caş ofitser kirgen *edile*. (OC, s. 37)

(Biliyor musun bundan üç gün önce bunlardan iki genç subay benim odama *girmişlerdi*.)

Ataları bla meni azmi tartdıla komendaturaga Xarun bla Gokka amaltın! (OC, s. 12)

(Harun ile Gokka'nın yüzünden *babaları* ile beni az mı karargâha götürdüler!)

Bizni wa onbir cılnı mından alda calan cerge keltirip, qotanp ketgen *edile*. (OC, s. 83)

(Bizi de bundan onbir yıl önce bu ıssız yere getirerek, bırakıp *gitmişlerdi*.)

Mından alda institutnu sportzalında awur atletikadan erişiwle barğan *edile*. (TDS, s. 36)

(Bundan önce enstitünün spor salonunda ağır atletizm yarışmalarından *geçmişlerdi*.)

Zamir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	- bız, -biz, -buz, -büz
Çokluk 2. şahıs	-sız, -siz, -suz, -süz
Çokluk 3. şahıs	-la, -le, -dıla, -dile, -dula, -düle

Bergen-biz (vermişiz)

Bergen-siz (vermişsiniz)

Bergen-dile (vermişler)

Qızıl Askerde caşları komandirle bolğanları amaltın faşisde elde nença atanı, ananı türmege atxan *edile!* (OC, s. 18)

(Çocukları Kızıl Ordu'da komutan olduklarından dolayı, faşistler nice ana-babayı memleketlerinde ceza evine *kapatmışlardı.*)

Alay, awuşdan awa turup, celden awalmay, bek qıynalıp *awğandıla.* (MKXPÇ, s. 96)

(Öylece, akşamdan önce hareket edip, rüzgârda yıkılmadan, çok sıkıntı çekerek bitkin *düşmüşlerdi.*)

Ol künden başlap caşm atına nart örüzmek peliwan *atağandıla.* (MKXPÇ, s. 101)

(O günden itibaren çocuğun adına Nart Örüzmek pehlivan demeye *başladılar.*)

Doktor, bizni eki *sabiyibiz* bardı... -deb andan arı cuq aytalmay cıladı. (OC, s. 186)

(-Doktor, bizim iki *çocuğumuz* vardı... deyip, ondan başka bir şey söyleyemeden ağladı.)

Emir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-ayıq, -eyik
Çokluk 2. şahıs	- ıgız, -igiz, -uğuz, -üğüz
Çokluk 3. şahıs	-sınla, -sinle, -sunla, -sünle

kūtā-yık, (bekleyelim)

kūtū -gūz (bekleyin)

kūt- hūdār (beklesinler)

Aytξανımı eşitib, sözlerin etgenge *körmesinle*, cawlab, dert *tutmasınla*, öçügüb, malımı *çarpıtmasınla*. (KXEBC, s. 13)

(Söylediğimi işitip, onlardan söz ettiğimi *görmesinler*, öfkelenip kin *tutmasınlar*, musallat olup hayvanlarıma zarar *vermesinler*.)

2.5.3. KARAİM TÜRKÇESİ

Karaim Türkçesinde şahıs ekleri İyelik, Zamir ve Emir Menşeli olarak üç kısma ayrılmaktadır.

İyelik Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-x, -k
Çokluk 2. şahıs	-ñız
Çokluk 3. şahıs	-lar, -ler

Biz dostlanmızba *utrulaşmadıx*. (MKÜ, s. 68)

(Biz dostlarımız ile *görüşmedik*.)

İnangeysız maya da *anlaugeysız* ki Mien ol, burun Miendian yaratılmadı Tienri, da Miendian başxa bolmast. (KYY-1, s. 117)

(*İnanınız* bana ve *anlayınız* ki, benden önce Tanrı yaratılmadı ve benden başka Tanrı olmadı.)

Da ullulugu bıla şevagatlarınyın, ki alar bıla sakleysın bar ol *korxuvçularınyı* yaman uçurlardan. (KKO, s. 10)

(Büyüklüğü ve merhameti ile, bütün kendinden *korkanları* kötü olaylardan korusun.)

Zamir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	- ıq, - ıx; -mız, -miz
Çokluk 2. şahıs	- sız, -sıñız
Çokluk 3. şahıs	-lar, -ler

Şagarda *kieziarliar*, kalada yuvururlar, üvliargia kiriarliar; ol tieriejialiarşıra *kiriarliar* uru kibik. (KYY-1, s. 122)

(Şehirde *gezerler*, kalede koşarlar, pencerelerden hırsız gibi evlere *gireler*.)

Budur ol kabax kabaxi Tienrinin, rastlar *kiriarliar* anın aşıra. (DMÇ, s. 136)

(Bu kapı Tanrı'nın kapısıdır, ondan içeriye doğru olanlar *gireler*.)

Mienim bila biyliar biy *boladırlar*. (ŞM, s. 12)

(Beyler benim sayemde bey *olurlar*.)

Emir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-yık, -yık
Çokluk 2. şahıs	- iñız, iñ
Çokluk 3. şahıs	-sınlar, -sinler, -sunlar, -sünler

Toyları alınma kiyovbia kielin yuvuxtağı kişibia birdian toyğa kolma konaxlarm *barsınlar*. (KYY-2, s. 48)

(Düğünden önce damat ve gelin yakınlarıyla birlikte düğüne gelmek isteyen konuklara *gitsinler*.)

Bir nieçia kiun toy alınma katın kişiliar, kiyovniun da kielinnin yuvuxtağılan da kudağılar, toy öt'miakliarin *bişirsinliar*. (KYY-2, s. 49)

(Düğünden bir kaç gün önce kadınlar, damadın ve gelinin yakınları ve dünürler düğün yemeklerini *pişirsinler*.)

Yumuşçu yaşlılarga kovuşnu kiel'tirsın, agaraxtan başlap, yaşlılar biriar tamçı *içsinlar*. (KYY-2, s. 117)

(Hizmetkâr, en büyükten başlayarak yas tutanlara kadeh getirsin ve yas tutanlar birer damla *içsinler*.)

Kiyovniun da kielinnin tiorivçiuiliari dağı uruvlarımın eli, yıllarına kioria bir yergiadia, başlap agaraxtan, *oltursunlar*. (KYY-2, s. 55)

(Damadın ve gelinin akrabaları ve aile halkı, yaşlarına göre bir safta, büyük ağabeylerinden başlayarak *otursunlar*.)

2.5.4. KARAKALPAK TÜRKÇESİ

Karakalpak Türkçesinde şahıs ekleri İyelik, Zamir ve Emir Menşeli olarak üç kısma ayrılmaktadır.

İyelik Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-q, -k
Çokluk 2. şahıs	-ñız (lar) , -ñiz (ler)
Çokluk 3. şahıs	Ø

aldı-q (aldık)

aldı-ñız (aldınız)

aldı (aldılar)

Biz Marığa kelip Qaraqum qanalında cüzbesten aldın, paxta tuxıngerşiligi menen şuğıllanıp atırğan alımlar menen *uşırastıq*. (ADM, s. 102)

(Biz Man'ya gelip Karakum kanalında yüzmeden önce, pamuk tohumculuğu ile uğraşan alimlerle *karşılaştık*.)

Xattı mikroskop penen *oqıdıq*. (HKT, s. 242)

(Mektubu mikroskop ile *okuduk*.)

Adamlardı maşına menen *ötkerdik*. (HKT, s. 242)

(Adamları araba ile *gönderdik*.)

Zamir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-mız, -miz, -bız, -biz, -pız, -piz
Çokluk 2. şahıs	- sız (lar), -siz (ler)
Çokluk 3. şahıs	Ø; -dı,- di, -tı, -ti

Bizler islerimiz (çalışacağız)

Sizler islersiz (çalışacaksınız)

Olar isler (çalışacaklar)

Aral tuwrah qarar şıqqannan baslap, Minvodhoz wekilleri, "endi ekspeditsiyamfl ne keregi bar" degen sıpsıfı *tarattu*. (ADM, s. 96)

(Aral hakkında karar çıktığından itibaren, Minvodhoz temsilcileri, "şimdi etüdün ne gereği var" diye dedikodu *yaydılar*.)

Emir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-yıq, -yik, -ayıq, -eyik
Çokluk 2. şahıs	-ñ, -iñ, iñ (-lar, -ler); -ñız, -ñiz (-lar,-ler)
Çokluk 3. şahıs	-sın, -sin

İsle-yik (çalışalım)

İsle-ñ (çalışın)

İsle-sinler (çalışınlar)

Endigi sözdi taz bala Jurın jayında *tıñlañız*. (KTTS-II, s.160)

(Şimdiki sözü kel çocuk Junn hakkında *dinleyiniz*.)

2.5.5. KAZAK TÜRKÇESİ

Kazak Türkçesinde şahıs ekleri İyelik, Zamir ve Emir Menşeli olarak üç kısma ayrılmaktadır.

İyelik Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-k, -q
Çokluk 2. şahıs	-ñdar, -ñder
Nezaket şekli	-ñızdar, -ñızder
Çokluk 3. şahıs	Ø

Oyladı-k. (Düşündük.)

Oyladı-ñdar. (Düşündünüz.)

Oyladı-ø (Düşündüler.)

Biz şay işip alğan son, tünqatardım aldında uyıqtap almaq, bolıp jatıp *qaldıq*. (MÂ, s. 155)

(Biz çay içtikten sonra, gece yolculuğundan önce biraz uyumak için *yattık*.)

Biz ıqılaspen tıñdaytındığımızı *bildirdik*. (MÂ, s. 157)

(Biz huşu içerisinde dinleyeceğimizi *bildirdik*.)

İşensengiz, ötkön sezondo ele temir coldun biz közömöldögön bölüğünön ctizdön aşuun balanı *karmadık*. (KA, s. 74)

(İnanır mısınız, geçen sezonda, demir yolunun bizim sorumluluğumuzdaki bölümünde yüzden fazla çocuğu *tutukladık*.)

Zamir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-mız, -miz, -bız, -biz, -pız, -piz
Çokluk 2. şahıs	-sıñdar, -siñder
Nezaket şekli	-sızdar, -sizder
Çokluk 3. şahıs	Ø ; -dı, -di, -tı, -ti

Erten kele-miz. (Yarın geleceğiz.)

Erten kele-siñder. (Yarın geleceksiniz.)

Erten kele-di. (Yarın gelecekler.)

Biz bıyıl elektr arqasında mındağan jumıs küşin payda *qilamız*. (TDS, s. 506)
(Biz bu yıl elektriğin sayesinde bin kadar iş gücünü *kazanıyoruz*.)

İyman deĝen, Alla tabaraka ve taĝalanıñ şenyqsız, ĝayıpsız birliĝine, barlıĝına wä her türli bizge *peyĝambarımız* sallallahu galayhu vesselem arqılı jibergen jarlıĝına bildirgenine moyın sunıp iynanbaq. (BKT, s. 127)

(İman denen şey, Allah tebareke ve taalanın şeriksiz, kusursuz birliĝine, varlıĝına ve *peygamberimiz* sallallahu aleyhi vessellem vasıtasıyla gönderdiĝi buyruĝuna, bildirdiklerine boyun eğip inanmaktır.)

Şay artman eki qonaq köbinese kempir sözine qulaq salıp *otırdı*. (MÂ, s. 192)
(Çaydan sonra iki konuk, çoĝunlukla yaşlı kadının sözlerine kulak verip *oturdular*.)

Sonıñ artman bir juma, on künde y bul mañayda joq bolıp *ketedi*. (MÂ, s. 67)
(Ondan sonra bir hafta, on gün kadar bu civardan yok *oluyorlar*.)

Emir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-ayıq, -eyiq, -yın, -yin, -yıq, yik
Çokluk 2. şahıs	-ñdar, -ñder, ñızdar, -ñizder, ñız, -ñiz
Çokluk 3. şahıs	-sın, -sin

basta-yıq (başlayalım)

basta-ñdar (başlayın)

basta-sın (başlasınlar)

Osıĝan baylanıstı bir ĝana jaydı ayta *keteyik*. (MÂ, s. 17)
(Şuna ait bir hususa *deĝinelim*.)

Alıñız, jeñiz-degennen bölek köp yeştene aytpaydı. (TDS, s. 144)
(*Alınız, yeyiniz*" demekten başka uzun süre hiçbir şey söylemiyor.)

2.4.6. KIRGIZ TÜRKÇESİ

Kırgız Türkçesinde şahıs ekleri İyelik, Zamir ve Emir Menşeli olarak üç kısma ayrılmaktadır.

İyelik Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-k
Çokluk 2. şahıs	-ñız, -ñiz, -ñuz, -ñüz, -ñar, -ñer, -ñor, -ñör, -ñızdar, -ñizder, -ñuzdor, -ñüzdör
Çokluk 3. şahıs	-ş

açtı-m (açtık)

açtı-ñızdar (açtınız)

açtı-ş-tı (açtılar)

Kiçine kız menen telefon arkıluu *süylöşköndö* bardığı açık ayılğan. (AG, s. 58)
(Küçük kız ile telefonda her şeyi açıkça *konuştuk*.)

İşsensengiz, ötkön sezondo ele temir coldun biz közömöldögön bölügünön ctizdön aşuun balanı *karmadık*. (KA, s. 74)

(İnanır mısınız, geçen sezonda, demir yolunun bizim sorumluluğumuzdaki bölümünde yüzden fazla çocuğu *tutukladık*.)

Balıkçı arkıluu cürüp oturup, Bişkekke keçke *cettik*. (AKT, s. 284)

(Balıkçının sayesinde yürüyerek, akşam Bişkek'e *ulaştık*.)

Siz menin ooz açıp aytkan sözümö *işendigiz*, oşonu menen maga turmuşun cañı kıyınn açıp *herdiñiz*. (KA, s. 68)

(Siz, benim ağzımı açıp söylediğim söze *inandınız*, bununla bana hayatın yeni ufuklarını *açıverdiniz*.)

Zamir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-bız, -biz, -buz, -büz
Çokluk 2. şahıs	-sınar, -siner, -sunor, -sünör, -sızdar, -sizder, -suzdor, -süzdör, -sız, -siz, -suz, -süz
Çokluk 3. şahıs	-ş

başaptır-bız (başlamıştık)

başaptır-sızdar (başlamıştınız)

başta-ş-ıptır (başlamışlardı)

Oşo kar tüşör aldında ele cele tartkan köz-toodaktar karkıldap ün salışıp, küzgülü köçtün kerbeni sıyaktanıp, Gimalay tarapka uçup *ötüşkön*. (KA, s. 32)

(Bu kar düşmeden önce, sıra sıra dizili kaz ve toy kuşları bağıra çağıra birbirine seslenerek, güz göçü kervanı gibi, Himalaya tarafına *uçmuşlardı*.)

Kün batar aldında bañgi kuuraydın atına magdırıp, kuuraydın túbünö sunalıp çatıp *kalışkan* ele. (BKT, s. 128)

(Güneş batmadan önce, esrarkeş kamışın kokusundan keyiflenerek, kamışın altına uzanıp *yatakalmışlardı*.)

İşensengiz, ötkön sezondo ele temir coldun biz közömöldögön bölügünön ctizdön aşuun balanı karmadık. (KA, s. 74)

(*İnanır mısınız*, geçen sezonda, demir yolunun bizim sorumluluğumuzdaki bölümünde yüzden fazla çocuğu tutukladık.)

Kurman menen Samak baş bolgon cetimiştän aşuun cigit Şoroktu bettep çaşırınıp, col *tarttı*. (KTŞB, s. 283)

(Kurman ile Samak'ın önderliğinde yetmişden fazla yiğit, Şoruk'a doğru yönelip, gizlenerek yol *aldılar*.)

Emir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-alık, -elik, -oluk, -ölük, -eli, -olu, -ölü
Çokluk 2. şahıs	-ñızdar, -ñızder, ñızdor, -ñızdör, ñız, -ñız, ñuz, -ñüz
Çokluk 3. şahıs	-ş-sın, -ş-sin, -ş-sun, -ş-sün

Kör-ölü (görelim)

Kör-gülö (göresiniz)

Körü-ş-sün (göreler)

Mına, misalga böltiirüktörgö baylanıştuu okuyanı *alalı*. (KA, s. 492)

(İşte, meselâ, kurt yavrularıyla ilgili olayı ele *alalım*.)

2.4.7. KIRIM-TATAR TÜRKÇESİ

Kırım-Tatar Türkçesinde şahıs ekleri İyelik, Zamir ve Emir Menşeli olarak üç kısma ayrılmaktadır.

İyelik Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-q,-k
Çokluk 2. şahıs	-ñız, -ñiz
Çokluk 3. şahıs	-lar, -ler

Tüşmedi-k inmedik)

Tüşmedi-ñiz (inmediniz)

Tüşmedi-ler (inmediler)

Tüşden awa üyge *cetdik*. (KMTG, s. 243)

(Öğleden önce eve *vardık*.)

Kanikullanı birinçi gününden başlap biz remontğa *girişdik*. (KT5, s. 100)

(Biz, tatilin ilk gününden itibaren onarıma *giriştik*.)

Zamir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-mız, -miz
Çokluk 2. şahıs	- sız, -siz, -sıñız, siñiz
Çokluk 3. şahıs	-lar, -ler

Toqtamay-mız (durmuyoruz)

Toqtamay- sıñız (durmuyorsunuz)

Toqtamay-lar (durmuyorlar)

Printsip bakımından, bir qanati qiriq kuşlarda belli müddet yaşaya *bileler*, lakin uçıp *olamaylar*. (ETM, s. 173)

(Prensip bakımından bir kanadı kırık kuşlar da belli bir müddet *yaşayabilirler*, ama *uçamazlar*.)

XIX asırnıñ ikinci çenginden başlap, rus ve diğér milletlerniñ belli kompozitorlar da, öz eserlerinde bizim milliy ezgi *maqamlanımızdan* faydalanıp başlaylar. (ETM, s. 187)

(19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren, Rus ve diğér milletlerin bilinen bestecileri de, kendi eserlerinde bizim milli ezgi ve *makamlarımızdan* faydalanmaya başlıyorlar.)

Öyle insanlar ola ki, yıllar, on yıllar, asırlar keçse de, ömürlük bizim zamandaşlanımız olup *qalalar*. (ETM, s. 93)

(Öyle insanlar vardır ki, yıllar, on yıllar, asırlar geçse de, ömür boyu bizim arkadaşlarımız gibi *kalırlar*.)

Emir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-yıq, -yik, -ayıq, -eyik
Çokluk 2. şahıs	-ñ, -ñız, -ñiz
Çokluk 3. şahıs	-sınlar, -sinler, -sunlar, -sünler

Yür-eyik (yürüyelim)

Yür-ü-ñiz (yürüyün)

Yür-sünler (yürüsünler)

Balalar, mına bu resimge diqqatnen baqıp *aytıñız*, anda qaç ayvan bar. (GJK, s. 179)

(Çocuklar, işte bu resime dikkatla bakıp *söyleyiniz*, burada kaç hayvan var.)

2.4.8. KIRIMÇAK TÜRKÇESİ

Kırımçak Türkçesinde şahıs ekleri İyelik, Zamir ve Emir Menşeli olarak üç kısma ayrılmaktadır.

İyelik Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-x, -k
Çokluk 2. şahıs	-ñız, - ñiz
Çokluk 3. şahıs	-lar, -ler

-Sizge zahmet olmasa, şeherge varğanda siz şu emanetçikni benim anama *veriñiz*, canım! Men emanetniñ üstinde adresmizni yazğandırım! Dedi. Biz balanıñ qolundan emanetni *aldıq* ve şeherge *aytdıq*. Biz lagerni pek *begendik* (Güllüdağ 2005: 378) .

(Size zahmet olmazsa şehre vardığınızda şu emanetçikleri anneme *veriniz*, canım ! Ben emanetin üzerine adresimizi yazdırırım! Dedi. Biz çocuğun kolundan emaneti *aldık* ve şehre *vardık*. Biz kampı pek *beğendik*.)

Zamir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-ıq, -x, -mız, -miz
Çokluk 2. şahıs	- sız, -siz, -sıñız, siñiz
Çokluk 3. şahıs	-lar, -ler

Aqşam töşekge yatğanda Yaqo anasına:

Ana, sabah meni erkence oyat. Biz bir qaç bala gezintige çıqacaqmız, ormanğa *kitecekimiz*! Aqşam üsti *qaytarmız*! dedi. Anası Yaqonı sabah saat beşde oyatdı. Yaqo daha kiyinib, yüzini yuvıb şeylerini hazirlemege yetişmedi endi argadaşları *keldiler*, onı *aşıqdırdılar*. Yaqo onlarğa qoşuldı. Balalarıñ hepsi yedi adam edi. Sabah salqında şeherden

çıqıb doğrı ormanğa *keldiler*. Herkesniñ qolında aşacaq aşıları var edi. Bir eki bala yolda balıq, göbelek, baqa balaçıqları tutmaq için kiçkene avçıqlar alğanlar, umuzlarına qoyıb kitiy *ediler*. Hava sıcaq olsa da ormannıñ içerisinde, terek köletkeleri tibinde salqın, yaxşı edi. Balalar gezintide saat dörtke qadar *qaldılar*. Onlar ormanda yapraqlar, putaçıqlar cıydılar, türlü göbelekler *tutdılar*. Özen yanıñdan keçkende bir qaç baqa balaçıqları da tutdılar. Evge qaytqanda balalar eppiyece yorulğan *ediler*. Gece yuqlarını pek güzel *yuqladılar*. (Güllüdağ 2005: 375-376) .

Akşam yatakta yattığında Yaqo annesine :

Ana, sabah beni erkence uyandır. Biz birkaç çocuk gezintiye çıkacağız, ormana gideceğiz! Akşamüstü geri döneceğiz dedi. Anası Yaqoyu sabah saat beşte uyandırdı. Yaqo daha giyinip, yüzünü yıkayıp eşyalarını hazırlamaya başladı ki arkadaşları geldiler, onu acele ettirdiler. Yaqo onlarla yola koyuldu. Çocukların hepsi yedi kişilerdi. Sabah erken şehirden çıkıp doğru ormana geldiler. Herkesin kolunda yiyecekleri vardı. Bir iki çocuk yolda balık, göbelek, kurbağa yavrucukları tutmak için küçük avuçlar omuzlarına alıp gittiler. Hava sıcaq olsa da ormanın içerisinde, ağaç gölgeleri dibinde serin iyi idi. Çocuklar gezintide saat dörte kadar kaldılar. Onlar ormanda yapraklar, dallar, türlü göbelekler topladılar. Nehir yanından geçerken birkaç çocuk kurbağa yavrucukları da tuttular. Eve geri dönünce çocuklar epeyce yoruldular. Gece uykularını pek güzel uyudular. (Güllüdağ 2005: 375–376) .

Emir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-yıq, -yik, -ayıq, -eyik
Çokluk 2. şahıs	-ıñız, -ıñ
Çokluk 3. şahıs	-lar, -ler

Yazniñ çillesi. Mekteblerde oqumaq yoq. Hava pek sıcaq.

Küneş qızdıray. Oynamaq için soqaqda cıyılğan balalar ne yapacaqlarını bilmiyler.

Balalardan biri:

-Haydınız, çayğa varıb bir *yuvunayıq*! Diy. Qalğan balalar:

-Yaxşı söyledini! Haydınız *varayıq*! diyeler (Güllüdağ 2005: 376

Yazın çilesi. Okullarda ders yok. Hava pek sıcak. Güneş kızgın. Oynamak için toplanan çocuklar ne yapacaklarını bilmezler.

Çocuklardan biri :

Haydi dereye gidip bir *yıkanalım!* Dedi. Diğer çocuklar :

İyi söyledin. Haydi *gidelim* dediler (Güllüdağ 2005: 376) .

2.4.9. KUMUK TÜRKÇESİ

Kumuk Türkçesinde şahıs ekleri İyelik, Zamir ve Emir Menşeli olarak üç kısma ayrılmaktadır.

İyelik Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	- k, - q
Çokluk 2. şahıs	- ğız, -giz, - ğuz, - güz
Çokluk 3. şahıs	(-lar, -ler)

gör-dü-k (gördük)

gör-dü-güz (gördünüz)

gör-dü-(ler) (gördüler)

Bektemir Mesey dep biyke qatın ala. Mundan alda da Eldaruş da, Bektemir de birine *xuyulular*. (KXY, s. 29)

(Bektemir, Mesey adında bir bike hanım alıyor. Bundan önce de Eldaruş ile Bektemir birbirlerine *dargınlar*.)

Kanikullanı birinci gününden başlap biz remontğa *girişdik*. (KT5, s. 100)

(Biz, tatilin ilk gününden itibaren onarıma *giriştik*.)

Zamir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	- bız, -biz, -buz, -büz
Çokluk 2. şahıs	-sız, -siz, -suz, -süz
Çokluk 3. şahıs	(-lar, -ler)

başlamay-bız (başlamıyoruz)

başlamay-sız (başlamıyorsunuz)

başlamay-(lar) (başlamıyorlar)

Şu sözlükge baylavlu bolğan barı da taklifleni va zameçaniyalanı tıpdegi adresler bulan yazıp bildirmekni *tileybız*. (KRS-2, s. 9)

(Bu sözlükle ilgili olan bütün tekliflerinizi ve düşüncelerinizi aşağıdaki adreslere yazıp bildirmenizi *istiyoruz*.)

Emir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-ayıq, -eyik; -yıq, -yik, -yuq, -yük
Çokluk 2. şahıs	- (ı)ğız, -(i)giz, -(u)ğuz, -(ü)güz
Çokluk 3. şahıs	-sınlar, -sinler, -sunlar, -sünler

başla-yıq, (başlayalım)

başla-ğız (başlayın)

başla-sınlar (başlasınlar)

Şolar bulan söz tağımlar *tizigiz*. (KT5, s. 77)

(Bunlar ile söz grupları *yapınız*.)

2.4.10. NOGAY TÜRKÇESİ

Nogay Türkçesinde şahıs ekleri İyelik, Zamir ve Emir Menşeli olarak üç kısma ayrılmaktadır.

İyelik Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-k
Çokluk 2. şahıs	-ñız, -ñiz
Çokluk 3. şahıs	-lar, -ler

aldı-k (aldık)

aldı-ñız (aldımız)

aldı-lar (aldılar)

Kağıttı menden âldın siz *okıgansınız*. (NTG-1, s. 206)

(Kağıdı benden önce siz *okumuşsunuz*.)

Revolvyutsiyadan aldın tavlı kıskayaklılar kıyın yaşav man *yaşaganlar*. (NL, s. 96)

(Devrimden önce dağlı kadınlar, zor hayat şartlarıyla *yaşadılar*.)

Son Lida, keteyekten bir kün aldın, nagaşakay, abay bolıp oltınp, köpke deyim söyleyip *turdılar*. (TEL, s. 102)

(Sonra Lida gitmeden bir gün önce, amcam, annem, bir araya gelip, uzun zaman *konuştular*.)

Zamir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-mız, -miz, -pız, -piz
Çokluk 2. şahıs	- sız, -siz
Çokluk 3. şahıs	Ø; -lar, -ler -dılar,- diler, -tılar, -tiler

Barıp-pız (gitmişiz)

Barıp-sız (gitmişsiniz)

Barıp-tılar (gitmişler)

İygi yazılğan, köp yaşa, Nur, haspadan çığarmaga *kerekpiz*, şıgarırdan aldın vak-tüyek yetispevliklerdi tüzetpege kerek. (YY, s. 187)

(İyi yazılmış, çok yaşa, Nur, baskıya yetiştirmemiz lazım, basmadan önce ufak tefek hataları düzeltmek gerek.)

Yok, biz Mıtallap ekevimiz şkoladı Aysıluvdan aldın *bitirgenmiz*. (TY, s. 33)

(-Yok, biz Aysıluv'dan önce okulu *bitirmişiz*.)

Bu yıyında sogıska barayak aldında sıylanıp oltırgan bätirler Şoradı *körmeydiler*. (NL, s. 19)

(Bu toplantıda savaşa gitmeden önce ağırlanıp oturan yiğitler Çora'yı *görmüyorlardı*.)

Biz bıyıl elektr arqasmda mındağan jumıs küşin payda *qilamız.* (TDS, s. 506)

(Biz bu yıl elektriğin sayesinde bin kadar iş gücünü *kazanıyoruz.*)

Nogaylar avıstıruv arkalı savda yüritetagan azbarlarga bal, may, yün, koy, teri, sukno kumaş, çerkeska akelatagan *bolganlar.* (TY, s. 58)

(Nogaylar değiş tokuş yoluyla ticaret yapılan pazarlara bal, yağ, yün, koyun, deri, çuha kumaşı, Çerkez cüppesi alıp getirmişlerdir.)

Kayda da bir yakta karga kakıldadı em onıñ artınnan kara şävkelер *şuvıldadılar.* (GNY, s. 285)

(Bir yerde karga öttü ve ondan sonra da alaca kargalar *bağriştılar.*)

Emir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-yık, -yık, -ayık, -eyik
Çokluk 2. şahıs	-ñız, -ñiz
Çokluk 3. şahıs	-sın, -sin; -sınlar, -sinler

İsle-yık (çalışalım)

İsle-ñiz (çalışınız)

İsle-sinler (çalışınlar)

Bizge karsı yav duşmanlar şıksalar, / Âvellikti aldın eske *alsınlar!* (TEL, s. 134)

(Düşmanlar savaşta bize karşı çıkarken, önce geçmişi *hatırlasınlar.*)

2.4.11. TATAR TÜRKÇESİ

Tatar Türkçesinde şahıs ekleri İyelik, Zamir ve Emir Menşeli olarak üç kısma ayrılmaktadır.

İyelik Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-k
Çokluk 2. şahıs	-gız, gez
Çokluk 3. şahıs	-lar, -ler

añladı-k (anladık)

añladı-gız (anladınız)

añladı-lar (anladılar)

Kazan arkılı *üteler*; awır sugışlarga *katnaşalar*. (XA, s. 102)

(Kazan üzerinden *geçiyorlar*; ağır savaşlara *katılıyorlar*.)

Yaktaşlar, bézné ülémnen kotkarırğa tıñşıp, üzégézné ülém kurkınıçı astında kaldıruwıgız öçen sézge ni eytérge de bélmibéz. (TTAS-I, s. 76)

(Hemşehriler, bizi ölümden kurtarmaya çalışıp, kendinizi ölüm korkusu altında bıraktığınız için size ne söyleyeceğimizi bilemıyoruz.)

Biz bit siniñ bélen çiklewéklé yañgır yawgan könné, kunaktan kaytkanda. bér yançık akça *taptık*. (XNM, s. 155)

(Biz senin ile cevizli yağmur yağdığı gün, misafirlikten dönerken, bir kese para *bulduk*.)

Béz şul küñéllélék astında "irtege ırte uk yulga çıgarbız" digen uy bélen yatıp *yokladık*. (TG-II, s. 321)

(Biz bu rahatlık içerisinde "yarın erkenden yola çıkarız" düşüncesiyle yatıp *uyuduk*.)

Zamir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	-bız, -béz
Çokluk 2. şahıs	-sız, -séz
Çokluk 3. şahıs	-lar, -ler

bargan-bız (gitmişiz)

bargan-sız (gitmişsiniz)

bargan-lar (gitmişler)

Ana kargışı arkasında balaları, koşlarga eylenép, kırgıy urmanda oçıp *yöriler*. (TE, s. 5)

(Analarının bedduasından dolayı çocukları, kuşlara dönüşüp ıssız ormanda uçup *geziyorlar*.)

Mène sinéñ arkanda béznéñ simértüwdegé mallar tizrek kôreydé, bézné *maktadılar*. (TTAS-I, s. 67)

(İşte senin sayende bizim semirtmedeki hayvanlar daha çabuk semirdi, bizi *övdüler*.)

Miném bala çağımda iñ cılı, iñ yaktı, küñéllé istelékler kaldıruwçılar bézden iké géne yort arkılı yeşegen Extem babay bélen aniñ karçığı Gölendem ebi *buldılar*. (TTAS- I, s. 69)

(Benim çocukluğumda en sıcak, en parlak, gönül açan hatıralar bırakanlar, bizden yalnız iki ev sonra yaşayan Ehtem dede ve onun hanımı Gölendem nine *oldular*.)

Etiler de, kayta da kayt dip, xat artınnan xat tupırdatıp *toralar*. (TTAS-III, s. 169)

(Babamlar da, dön ha dön diyerek, mektup ardından mektup gönderip *duruyorlar*.)

Béz şul küñéllélék astında "irtege irte uk yulga çıgar**ız**" digen uy bélen yatıp yokladık. (TG-II, s. 321)

(Biz bu rahatlık içerisinde "yarın erkenden yola çıkarız" düşüncesiyle yatıp uyuduk.)

Béréñcé batalonnan başlap iñ arttagısına kader rotalar ağıla *bardılar*. (TTAS-I, s. 141)

(Birinci taburdan başlayıp en arttakisine kadar bölükler alan akın *gittiler*.)

Soldatlar monın bélen géne *çiklenmiler*. (XA, s. 63)

(Askerler yalnız bunun ile sınırlı *kalmıyorlar*.)

Emir Menşeli Şahıs Ekleri

Çokluk 1. şahıs	Ø
Çokluk 2. şahıs	-(1)gız, -(é)géz
Çokluk 3. şahıs	-sınnar, -sinner

Ø

işe- géz (çalışın)

işle-sénner (çalışsınlar)

Şul kazlarını tayak bélen kusınnar. (XNM, s. 7)

(Şu kazları sopa ile kovsunlar)

III. BÖLÜM

3. KELİME BİLGİSİ YÖNÜNDEN ÇOKLUK

Kelime, mânâsı ve gramer vazifesi bulunan ve tek başına kullanılan ses veya sesler topluluğudur. Kelimelerin mânâları, esas itibariyle, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış gizli anlaşmalara dayanır. Kelimeler canlı cansız varlıkları, mefhumları, hareketleri ve onların hâllerini karşılar ve temsil ederler (Ergin 2005: 91). Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde eklerin yanı sıra kelimelerle de çokluk bildiren şekiller bulunmaktadır.

3.1. SIFATLAR İLE YAPILAN ÇOKLUK:

Sıfatlar vasıf ve belirtme isimleridir. Sıfatlar varlıkları vasıflandırma ve belirtme sureti ile karşılayan kelimelerdir (Ergin 2005: 232). Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde eklerin yanı sıra kelime ve kelime gruplarıyla da çokluk bildiren şekiller bulunmaktadır.

3.1.1. ASIL SAYI SIFATLARI İLE YAPILAN ÇOKLUK ŞEKİLLERİ:

Sayı sıfatları nesnelere sayılarını bildirmek suretiyle belirten kelimelerdir (Ergin 2005: 237) Ancak isimlerin önünde sıfat görevi yüklenmişlerdir. Bunlar sayı isimleri olarak da adlandırılırlar (Korkmaz 2003: 387). Nesnelere sayısını gösteren sıfatlardır. Çokluk belirttikleri için bu sıfatlardan sonra gelen isimler genellikle çokluk eki almazlar. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde asıl sayı sıfatları ile çokluk belirten şekiller bulunmaktadır.

3.1.1.1. Başkurt Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri

Başkurt Türkçesinde asıl sayılarla yapılan çokluk belirli anlam veren dil bilgisine dayalı çokluklardır. Örneğin *Dürt qala* (dört kale), *tuğuz yulsı* (dokuz uçak), *biş üy* (beş ev) vb (Ersoy 2007: 770).

Yété biwindan alıp quldan qulğa küsép kilgen handiq bil. (BT, s. 160)

(Bu, *yedi* nesilden itibaren elden ele geçip gelen bir sandık.)

İké gailené hem ular aşı iké ínwzi, awildi tuğanlaştırıwsı, duslastınwsi kéşé bularaq sıǵış yahaha la, xaliq icadında yawwi satirik planda ğına hüretlene. (TAX, s. 37) (Ara bulucu; *iki* aileyi ve onlar vasıtasıyla iki boyu, köyü kardeşleştirici, dostlaştırmacı kişi olarak faaliyet gösterse de, halk eserlerinde alaycı bir planda tasvir edilir.)

İké tonnanan aşıq igén (BTH-I, s. 100)

(*İki* tondan fazla tahıl)

Qırǵız xalqınıñ *biş yüz méñden* aşıw şıǵır yulınan torǵan "Manas" eposının bér variantı, meselen, Sayaqbay Qorabayev tigen aqmdan yazıp alınǵan. (TAX, s. 185)

(Kırǵız halkının *beş yüz binden* fazla mısradan oluşıan "Manas" destanının bir varyantı, meselâ, Sayakbay Karabayev adlı ozandan derlenmiştir.)

3.1.1.2. Karaçay-Malkar Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri

Karaçay-Malkar Türkçesinde asıl sayılarla yapılan çokluk belirli anlam veren dil bilgisine dayalı çokluklardır. Örneğin *ceti qabaq* (yedi köy), *segiz nöger* (sekiz arkadaşı), *Oneki saban* (on iki tarla), *cüz batır* (yüz kahraman), *onmiñ qacav* (on bin muhalif) vb (Tavkul 2007: 907).

Bilemise, *üç* künnü mından alda meni kabinetime bıladan *eki* caş ofitser kirgen edile. (OC, s. 37)

(-Biliyor musun bundan *üç* gün önce bunlardan *iki* genç subay benim odama girmişlerdi.)

Bizni wa *onbir* cılnı mından alda calan cerge keltirip, qotanp ketgen edile. (OC, s. 83)

(Bizi de bundan *onbir* yıl önce bu ıssız yere getirerek, bırakıp gitmişlerdi.)

Kesleri da *on cılnı* mından alda bılayda açlıq sınaganlan amaltın bu aç adamladan qorqadıla. (OC, s. 94)

(Kendileri de bundan *on yıl* önce burada açlık çektikleri için, bu aç adamlardan korkuyorlardı.)

Üç künnü mından alda beri Mağomet deb bir polkovnik frontdan boşlanıp kelgendi. (OC, s. 160)

(Bundan *üç* gün önce, Magomet adlı bir albay savaştan azledilerek buraya gelmişti.)

Biz keterin allında, ırxı kelip, *eki-üç* adam kuçaklayalmağan ulla terekleni tamırları bla tartıp-alıp ğunç etdi. (MT, s. 89)

(Biz gitmeden önce, sel gelip, *iki üç* adamın kucaklayamadığı büyük ağaçları kökleriyle birlikte çekip alarak yok etti.)

Ezür, sen kelin kelirden *eki* kün alğa mında bol. (KMTAS-I, s. 120)

(Ezür, sen gelin gelmeden *iki* gün önce burada ol.)

Keterden *eki* künnü alğa ayılgandı. (KMOS, s. 49)

(Gitmeden *iki* gün önce söylenmişti.)

Bir *jyurmada*n artıq adam... avtomatları allında baradıla. (KMTAS-I, s. 194)

(*Yirmiden* fazla adam... otomatik tüfeklerin önünde gidiyorlardı.)

Doktor, bizni *eki* sabiyibiz bardı... -deb andan arı cuq aytalmay cıladı. (OC, s. 186)

(-Doktor, bizim *iki* çocuğumuz vardı... deyip, ondan başka bir şey söyleyemedi ağladı.)

3.1.1.3. Karaim Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri

Karaim Türkçesinde asıl sayılarla yapılan çokluk belirli anlam veren dil bilgisine dayalı çokluklardır.

Artık *otuz* yıldan olturdu tsıkmayın itskiriden. (GKY, s. 302)

(Odadan çıkmadan *otuz* yıldan fazla oturdu.)

beş yüz yıldan artıx (KRPS, s. 76)

(*beş yüz* yıldan fazla)

Bolalad sıyındırma artıx *üç mindian* yalbaruwçwlar. (TDS, s. 68)

(*Üç binden* fazla dua edeni sığdırabiliyor.)

Yarım yüz'dian atlam (GKY, s. 321)

(*Elliden* fazla)

Da egier kiertidian dia tartınmagımız umma kulturaga bolseyd andiy kiuçliu da ullu, to bu *egirmi* yıl aşarı kiopkia negia bolalgeydix yetmia. (GKY, s. 289)

(Eğer gerçekten de böyle güçlü ve büyük bir genel kültür isteğimiz olsaydı, bu *yirmi* yıl içerisinde çok şey elde etmiş olabilirdik.)

Astralmax kiuniundian başlap- *yedi* kiunliarindia yas olturganda... (KYY-2, s. 116)

(Defin gününden başlayarak *yedi* gün yas tutarken...)

3.1.1.4. Karakalpak Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri

Karakalpak Türkçesinde asıl sayılarla yapılan çokluk belirli anlam veren dil bilgisine dayalı çokluklardır. Örneğin *eki üy* (iki ev), *segiz qus* (sekiz kuş), *qırq qaşaq* (kırk kaçak), *eliw ultşıl* (elli milliyetçi), *tört balıqçı* (dört balıkçı) vb.

Sebebi qosoq jazıw bir yeki *eki* saattan artıq waqıttı talap etpeydi. (ET, s. 12)

(Çünkü şiir yazmak bir veya *iki* saatten fazla zaman almaz.)

"*Qinq qız*" dāstanınıñ birinşi basılıp şıǵıwınan baslap, respublika gazeta-jurnallanda, ilimpazlardıñ miynetlerinde dāstan haqqında qaraqalpaq folklorimfi eñ jaqsı dōretpesi sıpatında pikirler payda boldı. (KK, s. 7)

("Kırk Kız" destanının ilk neşrinden itibaren gazete ve dergilerde, bilginlerin yazılarında destan hakkında Karakalpak folklorunun en güzel eseri olduğu yolunda fikirler söylendi.)

Âlişer Nawayi danışpan şayır bolıw menen birlikte edebiyatşı sıpatında öz zamanlaslanın jüzden aslam şayırlarğa sıpatlama bergen. (ET, s. 31)

(Ali Şîr Nevaî seçkin bir şair olmakla birlikte, edebiyatçı göreviyle kendi çağdaşlarından, *yüzden* fazla şaire örnek olmuştur.)

Sebebi qosoq jazıw *bir* yeki *eki* saattan artıq waqıttı talap etpeydi. (ET, s. 12)

(Çünkü şiir yazmak *bir* veya *iki* saatten fazla zaman almaz.)

Qırq jıldan artıq xan bolgan edi. (Kkp. T. G., s. 140)

(*Kırk* yıldan fazladır han idi.)

3.1.1.5. Kazak Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri

Kazak Türkçesinde asıl sayılarla yapılan çokluk belirli anlam veren dil bilgisine dayalı çokluklardır. Örneğin *üş tüye* (üç deve), *ceti kök* (yedi gök), *bes bala* (beş çocuk) vb.

Biz bıyl elektr arqasında *miñdağan* jumıs küşin payda qılamız. (TDS, s. 506)

(Biz bu yıl elektriğin sayesinde *bin* kadar iş gücünü kazanıyoruz.)

(*Miñ* colu ukkandan, bir colu körgön artık. (TDS, s. 70)

(*Bin* kez duymaktan, bir kez görmek daha iyidir.)

Şay artman *eki* qonaq köbinese kempir sözine qulaq salıp otırdı. (MÂ, s. 192)

(Çaydan sonra *iki* konuk, çoğunlukla yaşlı kadının sözlerine kulak verip oturdular.)

Sonıñ artman bir juma, *on* kündeı bul mañayda joq bolıp ketedi. (MÂ, s. 67)

(Ondan sonra bir hafta, *on* gün kadar bu civardan yok oluyorlar.)

Men Qazaqstandağı sotsiyalistik qurlıstıñ är kezenin körsetetiñ *jiyirmadan* astam piesa, birtalay añgime men povest jazdım. (MÂ, s. 27)

(Ben Kazakistan'daki sosyalist yapının her devrini gösteren *yirmiden* fazla piyes, çok sayıda hikâye ve uzun hikâye yazdım.)

Eki jıldan asqan soğıs keyistigi umtılıp, âr soldat maydanğa jana kele jatqanday qızuw da, sergek de. (BKT, s. 237)

(*İki* yılı aşkın savaşın üzüntüsü unutulup, her asker meydana yeni gelir gibi heyecanlı ve atılğan.)

3.1.1.6. Kırgız Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri

Kırgız Türkçesinde asıl sayılarla yapılan çokluk belirli anlam veren dil bilgisine dayalı çokluklardır. Örneğin *tört üy* (dört ev), *segiz kız* (sekiz kız), *beş ayıl* (beş köy), *üç caş* (üç genç), *eki coop* (iki cevap) vb.

Kıştaktan arı *üç cüz* metrdey barganda at çabarlardı toktottu. (BKT, s. 261)

(Köyden öteye *üç yüz* metre kadar gidilince atlıları durdurdu.)

Sapar medsestra arkıluu *eki üç* colu zvonit ettirip, menin den sooluguma tınçsızdanganın ayttı. (AG, s. 96)

(Sapar, hemşire vasıtasıyla *iki üç* kez telefon ettirip, benim sağlığımı merak ettiğini söylemiş.)

Kazısı *eki* eliden astam çıktı. (KTTS, s. 65)

(Sucuğu *iki* parmaktan fazla çıktı.)

Küçü *üç* ayuudan aşık, cap caak, boydu kудay bergen Törögeldi olturat. (KTŞB, s. 283)

(Gücü *üç* ayıdan fazla, zayıf yanaklı, uzun boylu Tanrı'nın verdiği Törögeldi oturuyor.)

Orbitalik stantsiyada **üç** aydan aşuun birge bolup, uşu küngö çeyin cüktölgön funksiyalardıñ tak atkarıp kelatkan **eki** kişi kadayça kapiletten dayınsız cogolup ketişin kanattuu kıyal. (KTŞB, s. 283)

(Orbitalık İstasyonunda **üç** aydan fazla birlikte olup, o güne kadar görevlerini başıyla yerine getiren **iki** kişinin nasılsa gafletten habersiz yok olup gitmesi kanatlı bir hayaldir.)

Kurman menen Samak baş bolgon **cetimişten** aşuun cigit Şoroktu bettep çasınıp, col tarttı. (KTŞB, s. 283)

(Kurman ile Samak'ın önderliğinde **yetmişten** fazla yiğit, Şoruk'a doğru yönelip, gizlenerek yol aldılar.)

Çabagandar bul poezdde **ondan** aşuun baratkanın bolcoyt, özü bilgeni azınnça **eköö** gana. (KA, s. 116)

(Bu trende **ondan** fazla kaçakçının olduğu tahmin ediliyordu, kendisinin bildiği şimdilik **iki** kişiydi.)

Tez cardam maşınası kelip, **eki-üç** kişi meni kötörüp salgannıan başka eç nerse bilbeym. (AG, s. 30)

(Ambülânsın gelip, **iki üç** kişinin beni kaldırıp taşımalarından başka hiçbir şey hatırlamıyorum.)

Qırq qız"da detalların saqlaw menen amozonstvodan payda bolğan klasslardın ösip şıǵıw sistemasına baylanıslı amozonkalar syujeti ädewir ayqın körinedi. (KK, s. 9)

(**Kırk** Kız"da ayrıntıların saklanmasıyla birlikte, Amazon hikâyelerinden teşekkül eden kısımların ortaya çıkış sistemine bağlantısı, Amazonlar konusunda çok açık görünüyor.)

3.1.1.7. Kırım-Tatar Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri

Kırım-Tatar Türkçesinde asıl sayılarla yapılan çokluk belirli anlam veren dil bilgisine dayalı çokluklardır. Örneğin *eki büyre*k (iki böbrek), *altı qolçaq* (altı eldiven), *on*

inqılâpçı (on inkılapçı), *yüz yigirmi qaraman* (yüz yirmi kahraman), *bir million bala* (bir milyon çocuk) vb.

Beş binden artqaç. (GJK, s. 292)

(***Beş binden*** fazla.)

Puşkin yarımada da ancaq ***qırq*** kün qadar bulunğanma baqmadan, bu seyaatı ve bizim xalqımıznen olğan alâqalan, ulu şairniñ qalbinde iç unutulmaycaq isler, iç silinmeyecek izler qaldıra. (ETM, s. 86)

(Puşkin yarımada da ancak ***kırk*** gün kadar bulunmasına rağmen, bu seyahati ve bizim halkımız ile olan ilişkileri, büyük şairin kalbinde hiç unutulmayacak hisler, hiç silinmeyecek izler bırakıyor.)

Qaravul ***on eki*** yaşından başlap Qarasuvbazar betlerde irğatlıq eterek, 1918 senesinde qizillarnen Qnmdan ketken... (KTT, s. 135)

(Karavul, ***on iki*** yaşından itibaren Karasuvbazar taraflarında ırgatlıq ederek, 1918 yılında Kızıllar ile gitmiş...)

3.1.1.8. Kırımçak Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri

Kırımçak Türkçesinde asıl sayılarla yapılan çokluk belirli anlam veren dil bilgisine dayalı çokluklardır.

Üç ay evde oturacaqmız, mektebke oqumağa varmacaqmız! (Güllüdağ 2005: 375) .

(***Üç*** ay evde oturacağız, mektebe okumayan gitmeyeceğiz.)

Onda ***altı*** armut teregi, ***üç*** zerdali, ***eki*** fişne, bir qaç dane de erik terekleri var edi. (Güllüdağ 2005: 380) .

(Orada ***altı*** armut ağacı, ***üç*** zerdali, ***iki*** vişne birkaç tane de erik ağaçları vardı.)

Bıltır Baruçıq birinci sınıfda ekende onda ***qırq bir*** bala var edi. Bunlardan ***dört*** bala birinci sınıfda bir yılğa daha qalğan ediler, ama ***otuz yedi*** bala ikinci sınıfqa çıqqan edi: (Güllüdağ 2005: 382) .

(Geçen yıl Baruçıq birinci sınıfa gittiğinde orda *kırk bir* çocuk vardı. Bunlardan *dört* çocuk birinci sınıfta bir yıl daha kaldılar, ama *otuz yedi* çocuk ikinci sınıfa geçtiler.)

3.1.1.9. Kumuk Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri

Kumuk Türkçesinde asıl sayılarla yapılan çokluk belirli anlam veren dil bilgisine dayalı çokluklardır. Örneğin *Altı uçuruq* (altı uçurtma), *segiz sürgün* (sekiz sürgün), *toqsan qonak* (doksan konuk), *yüz halmurt* (yüz armut), *elli miñ yarlı* (elli bin fakir) vb.

Üç yüzden artık şkola çağındağı yaşlar munda qaydan ve neger gelgen. (KT5, s. 97)
(*Üç yüzden* daha fazla okul çağındaki çocuk, buraya nereden ve nasıl gelmiş.)

Ullubiyge va onu *dört* yoldaşına ölüm sud gesilgenli *üç* cumadan artıq bola. (KT5, s. 34)

(Ullubiy'e ve onun *dört* arkadaşına ölüm kararı verileli *üç* haftadan fazla oluyor.)

Bu gişi meni qatınımni qorqutup, *8* aydan artıq bolağan qatınımni yaşın getertgen. (KYX, s. 219)

(Bu adam benim hanımımı korkutup, *sekiz* aydan fazla hamile olan hanımımın çocuğunun düşmesine sebep oldu.)

Men gelgende *dört* tamdan başğa bir zat da yoq edi. (KYX, s. 194)

(Ben geldiğimde senin evinde *dört* duvardan başka hiçbir şey yoktu.)

3.1.1.10. Nogay Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri

Nogay Türkçesinde asıl sayılarla yapılan çokluk belirli anlam veren dil bilgisine dayalı çokluklardır. Örneğin *eki üy* (iki ev), *yeti añşı* (yedi avcı), *üş tilenşi* (üç dilenci), *yüz tav* (yüz dağ), *bir million adam* (bir milyon insan) vb.

Kavgadan aldın Mault pen Mariemniñ *dört* ullan bolgan. (YY, s. 122)

(Savaştan önce Mault ile Meryem'in **dört** oğlu varmış.)

On bes künin kutılıp, tutnaktan Kalmıktan aldın Musa şıktı. (NL, s. 187)

(**On beş** günü doldurup, ceza evinden Kalmık'tan önce Musa çıktı.)

Kolxozda **eki yüzen** artık gektar yerdi paydaşız ölenler biyleytagan ediler. (NL, s. 230)

(Kolhozda **iki yüz** hektardan fazla yeri gereksiz otlar kaplamıştı.)

Onda **on miñnan** artık koy, **dört miñ üş yüzen** artık kara tuvar bar. (YY, s. 65)

(Orada **on binden** fazla koyun, **dört bin üç yüzen** fazla büyük baş hayvan var.)

Qabırğalağa cabışdınlğan **bir-eki-üç** buyruqdan başxa kontorda cuq coqdu. (OC, s. 130)

(Duvarlara yapıştınlan **birkaç** buyuruktan başka yazıhanede bir şey yoktu.)

Altı yıldı Batal maraz ban ötkerdi. (YY, s. 112)

(Batal **altı** yılını hastalıkla geçirdi.)

3.1.1.11. Tatar Türkçesinde Asıl Sayı Sıfatları İle Yapılan Çokluk Şekilleri

Tatar Türkçesinde asıl sayılarla yapılan çokluk belirli anlam veren dil bilgisine dayalı çokluklardır. Örneğin *İké yégét* (iki yiğit), *dürt âvil* (dört köy), *cidé vâkıt* (yedi vakit), *miñ kéşé* (bin kişi), *tuksan ölke* (doksan ülke) vb.

Gölbanu, **undürt** yeşönnen alıp, her yaz bérniçe ay kindér suktı. (TTAS-I, s. 53)

(Gölbanu, **on dört** yaşından başlayarak, her bahar birkaç ay keten bezi dokudu.)

Kém aña **kırık bişné** birér? **Utz bişten** arı bérew de birmes. (TTAS-I, s. 74)

(Kim ona **kırk beş** verir? Kimse **otuz beşten** fazla fazla vermez.)

Miném bala çağımnda iñ cılı, iñ yaktı, küñéllé istelékler kaldıruwçılar bézden *iké* géne yort arkılı yeşegen Extem babay bélen aniñ karçıgı Gölendem ebi buldılar. (TTAS- I, s. 69)

(Benim çocukluğumda en sıcak, en parlak, gönül açan hatıralar bırakanlar, bizden yalnız *iki* ev sonra yaşayan Ehtem dede ve onun hanımı Gölendem nine oldular.)

Yawnşkan cirénéñ moñarçı bérewge de *siksen* pottan artık boday birgené yuk elé. (TTAS-I, s. 72)

(Yavrışkan toprağının şimdiye kadar birisine de *seksen* puddan fazla buğday verdiği yok hâlâ.)

Kırk yıldan artıkka suzilgan sexne tormışında aña torlé rollerde bik küp küz yeşi tügerge tun kildé. (TE, s. 115)

(*Kırk* yıldan fazlaya uzanan sahne hayatında ona çeşitli rollerde pek çok kez gözyaşı dökmek nasip oldu.)

3.1.2. KESİR SAYI SIFATLARI İLE YAPILAN ÇOKLUK ŞEKİLLERİ

Kesir sayı sıfatları nesnelere parçalarını belirten sıfatlardır. $1/2$ nin sözlü ifadesi olan yarım sıfatı da kesirli sıfat sayılabilir (Korkmaz 2003: 392). Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde asıl sayı sıfatları ile çokluk belirten şekiller bulunmaktadır.

3.1.2.1. Başkurt Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları

Başkurt Türkçesinde kesir sayı sıfatları için uzaklaştırma hâli eki *-dan, -dän, -tan, -tän* kullanılmaktadır. Örneğin *üstän ikî* (üçte iki), *yüzdän biş* (yüzde beş), *undan bir* (onda bir) vb (Ersoy 2007: 771) .

3.1.2.2. Karaçay-Malkar Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları

Karaçay-Malkar Türkçesinde kesir sayı sıfatları için uzaklaştırma hâli eki *-dan, -den* kullanılmaktadır. Örneğin *eki-den biri* (ikide biri), *altı-dan beşisi* (altıda beşi), *törtten ekisi* (dörtte ikisi) vb (Tavkul 2007: 907) .

3.1.2.3. Karaim Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları

Karaim Türkçesinde kullanılan kesir sayı sıfatları Kırım-Tatar Türkçesiyle aynıdır (Savlan 2001: 19). Karaim Türkçesinde kesir sayı sıfatları *-da, -de, -ta, -te* bulunma hâli ekiyle yapılır. Örneğin *beş-te éki* (beşte iki), *dört-te üç* (beşte üç), *doquz-da yedi* (dokuzda yedi) vb.

3.1.2.4. Karakalpak Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları

Karakalpak Türkçesinde varlıkların parçasını, bölünebilen payını bildiren bu sıfatlar ayrılma, ilgi ve yönelme hâli ekleriyle yapılmaktadır. Örneğin *jigirma tört-tiñ toğız-ı* (yirmi dördten dokuzu), *jeti-de bes* (yedide beş), *tört-ten bir* (dörtte bir) vb (Uygur 2007: 574) .

3.1.2.5. Kazak Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları

Kazak Türkçesinde kesir sayı sıfatlarının oluşumu iki şekildedir.

◆ Birinci sayı ismi ilgi hâli eki, ikinci sayı ismi iyelik eki alır: *Onniñ üşi* (Onun üçü) *toğızıñ besı* (dokuzun beşi), *toqsanıñ cetisi* (doksanın yedisi), *muñıñ elüw ekisi* (binin elli ikisi), *üş millionıñ bir millionı* (üç milyonun bir milyonu) (Tamir 2007: 459) .

◆ Birinci sayı ismi uzaklaşma hâli eki, ikinci sayı ise hiçbir ek almaz: *besten eki* (beşte iki), *üşten eki* (üçten iki), *onan toğız* (onda dokuz), *cüzden qırq* (yüzde kırk), *Mıñdan üş cüz* (binden üç yüz) (Tamir 2007: 459) .

3.1.2.6. Kırgız Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları

Kırgız Türkçesinde kesir sayı sıfatları *-dan, -den, -don, -dön, -tan, -ten* çıkma hâli ekiyle yapılır. Örneğin *tört-tön eki* (dörtte iki), *beş-ten üç* (beşte üç), *on-don ceti* (onda yedi) vb (Çengel 2007: 511) .

3.1.2.7. Kırım-Tatar Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları

Kırım-Tatar Türkçesinde kesir sayı sıfatları *-da, -de, -ta, -te* bulunma hâli ekiyle yapılır. Örneğin *beş-te eki* (beşte iki), *dört-te üç* (beşte üç), *doquz-da ceti* (dokuzda yedi) vb.

3.1.2.8. Kırımçak Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları

Kırımçak Türkçesinde kesir sayı sıfatları belirttikleri isimlerin sayısını kesirli olarak gösteren sıfatlardır. Kesir sayı sıfatları yapı bakımından bulunma eki almış bir sayı isminin, başka bir sayı ismi ile oluşturduğu gruptur. Örneğin *üç payda bir payını* (üçte bir) vb (Güllüdağ 2005: 229) .

3.1.2.9. Kumuk Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları

Kumuk Türkçesinde kesir sayı sıfatlarının oluşumu üç şekildedir.

◆ Birinci şekil bulunma hâli eki ile oluşturulur. Örneğin *üç-te bir* (üçte bir), *beş-de eli* (beşte iki) (Pekacar 2007: 981) .

◆ İkinci şekilde ise sayı ayrılma hâli ekli, ikinci sayı iyelik ekli : Örneğin *üç-den biri* (üçte bir), *on-dan üçü* (onda üç) (Pekacar 2007: 981) .

◆ Üçüncü şekilde ise sayı ilgi hâli ekli, ikinci sayı iyelik ekli: Örneğin *iki-ni biri* (üçte bir), *dört-nü üçü* (dördün üç) (Pekacar 2007: 981) .

3.1.2.10. Nogay Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları

Nogay Türkçesinde kesir sayı sıfatları *-dan, -den, -diñ, -diñ, -tan, -ten, -tuñ, -tiñ* çıkma hâli ve *-ta, -te* bulunma hali ekiyle yapılır. Örneğin *yırmadıñ besi* (yirmide beşi), *üş-tiñ ekisi* (üçte ikisi), *bes-te üşi* (beşte üçü) vb (Akbaba 2007: 637) .

3.1.2.11. Tatar Türkçesinde Kesir Sayı Sıfatları

Tatar Türkçesinde kesir sayı sıfatları *-da, -de, -ta, -te* bulunma hâli ekiyle yapılır. Örneğin *biş-te dürt* (beşte dört), *öç-te bér* (üçte bir), *utızda yégéré iké* (otuzda yirmi iki) vb.

3.1.3. BELİRSİZLİK SIFATLARI İLE YAPILAN ÇOKLUK ŞEKİLLERİ

Aşırılık bildiren bazı sıfatlar çokluk belirtirler. Çokluk belirttikleri için bu sıfatlardan sonra gelen isimler genellikle çokluk eki almazlar.

3.1.3.1. Başkurt Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk

Başkurt Türkçesinde *hämä* (hepsi), *bütä* (bütün), *bütün* (bütün), *bar* (bütün), *barlıq* (tamamı), *küllü* (bütün), *baytaqqına* (hayli çok), *küp* (çok) gibi (Ersoy 2007: 771) belirsizlik sıfatları belirsiz çokluk bildirirler.

1945 yıldan alıp unıñ *barlıq* icadi eşmekerlége Başqort akademiya drama teatn ménen beylé. (TAX, s. 160)

(1945 yılından itibaren onun *bütün* yaratıcılık faaliyeti, Başkurt Akademisi Drama Tiyatrosu ile ilgilidir.)

Kudryaşev P. M. bala saqtan başlap *böte* guméré buyı başqorttar ménen aralaşıp yeşegen. (TAX, s. 100)

(P. M. Kudryaşev, çocukluğundan itibaren *bütün* ömrü boyunca Başkurtlarla bir arada yaşamıştır.)

Ğazettege orfografik yazıw aşa hõylew tëlmerén *böte* néskelékteré ménen tulıhınsa birép yétkérép bulmay. (XBT, s. 115)

(Bugün kullanılan imlâ yazısı ile, konuşma dilinin *bütün* inceliklerini mükemmel bir şekilde vermek mümkün olmuyor.)

3.1.3.2. Karaçay-Malkar Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk

Karaçay-Malkar Türkçesinde *bütev* (bütün), *sav* (bütün), *köb* (çok), *artıq* (fazla), *aslam* (çok fazla) gibi belirsizlik sıfatları belirsiz çokluk bildirirler (Tavkul 2007: 907)

Mussanı madarları bla kombinatdan *igi kesek* maşok alınğanı sebebli, ol Şamil keltirgen maşokları kolhozçulağa üleşedile. (KMTG, s. 238)

(Mussa'nın gayretleriyle kombinadan *pekçok* çuval alınmasından sonra, Şamil'in getirdiği çuvaları kolhozculara paylaşıyorlar.)

3.1.3.3. Karaim Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk

Karaim Türkçesinde *bar* (tüm), *kiop* (çok), *biutiun* (bütün) gibi belirsizlik sıfatları çokluk bildirirler.

...arta *bar* kızlarından şagarnın siuviam, dostçam, mien sieni.(TDS, s. 68)
(Sevgilim ben seni, şehrin *tüm* kızlarından fazla seviyorum.)

Aşaraun yeri aşıra Mitsrinin uşpu kieçiadia, da kırarmın *bar* tunguçnu yerindia Mitsrinin. (KYY-2, 39)

(Bu gece Mısır ülkesi üzerinden giderek, Mısır ülkesindeki *bütün* ilk doğan çocukları kırarım.)

Tienri kırdı *bar* tunguçnu yerindia Mitsrinin, başlap tunguçundan Paronun. (KYY-2, s. 37)

(Tanrı, Paro'nun evlâdından başlayarak Mısır ülkesindeki *bütün* ilk çocukları kırdı.)
Mien siuviam sizni, dostlar,/Da *bart* kliagim bolma sizninbia. (KY, s. 66)
(Ben seviyorum sizi dostlar, ve *bütün* dileğim sizinle olmak.)

Aşaraun yeri aşıra Mitsrinin uşpu kieçiadia, da kırarmın *bar* tunguçnu yerindia Mitsrinin. (KYY-2, 39)

(Bu gece Mısır ülkesi üzerinden giderek, Mısır ülkesindeki *bütün* ilk doğan çocukları kırarım.)

3.1.3.4. Karakalpak Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk

Karakalpak Türkçesinde *ädewir* (birçok), *azıraq* (biraz), *barlıq* (bütün), *bir talay* (birçok), *bir topar* (birçok) gibi (Uygur 2007: 575) belirsizlik sıfatları belirsiz çokluk bildirirler.

Âdebiyat negizinen adamzat xaqqmdağı taliymat bolıp, onıñ **barlıq** hareketlerin körkem bayanlaw arqalı iske asıradı. (ET, s. 6)

(Edebiyat, aslında insan bilimi olup, onun **bütün** hareketlerini güzelce etme yoluyla gün yüzüne çıkarır.)

Bul jerde **köp** ğana nãrseler suw mãsesinin şeşiliwine baylanıslı. (ADM, s. 26)

(Bu yerde **çoĝu** şeyler bölgedeki su meselesinin çözülmesine baĝlı.)

3.1.3.5. Kazak Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk

Kazak Türkçesinde *tügel* (bütün), *artıq* (fazla), *barlıq* (bütün), *köp* (çok) gibi (Tamir 2007: 459) belirsizlik sıfatları belirsiz çokluk bildirirler.

Muxtar Âvvezov ataqtı "Abay Jolı" roman-epopeyasın jazuw arqılı bükil älem jurtma aldımın tuĝan xalqınıñ, qala berdi-**bükil** türki tildes dünüyeniñ asa quwattı ruxani küşin tamaşa tamtıp berdi. (MÂ, s. 17)

(Muhtar Avezov, ünlü "Abay Yolu" adlı destanî romanını yazmak vasıtasıyla bütün dünya halkına, öncelikle kendi halkının, ayrıca **bütün** Türk dünyasının çok sağlam ruhsal gücünü, hayranlık uyandırıcı bir şekilde tanıttı.)

3.1.3.6. Kırgız Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk

Kırgız Türkçesinde *bütkül* (bütün), *dalay* (fazla, çok), *barlık* (bütün), *köp* (çok) gibi (Çengel 2007: 511) belirsizlik sıfatları belirsiz çokluk bildirirler.

Aytkamnan kaytpagan, emgek dese et betinen ketken Sapar öz maksatmm ötolgüsünö çıguu üçün **bardık** araketin cumşadı. (AG, s. 64)

(Söylediğinden dönmeyen, emek denince hırsla atılan Sapar, amacını gerçekleştirmek için **bütün** gücünü kullandı.)

3.1.3.7. Kırım-Tatar Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk

Kırım-Tatar Türkçesinde *bütün* (bütün), *bir talay* (birçok), *bir takım* (birtakım, bir miktar), *köp* (çok), *bir çoq* (birçok) gibi (Yüksel 2007: 848) belirsizlik sıfatları belirsiz çokluk bildirirler.

Bu acayip ikâyenin kuruluşunda bediîy eserge ait **bütün** elementler mevcuttur. (ETM, s. 81)

(Bu ilginç hikâyenin kuruluşunda bedîf esere ait **bütün** unsurlar mevcuttur.)

Amma, buña baqmadan, şairniñ eyiligi şunda ki, o bizde olğan malûmatların aydmlaştırta, zenginleştire, eserni yazmağa başlamazdan evel, **çoqtan~çoq** materialler topladı. (TDS, s. 93)

(Ama, buna rağmen; şairin iyiliği şunda ki, o bizde bilgileri aydınlatıyor, zenginleştiriyor, eseri yazmaya başlamadan önce, **pek çok** malzemeler topladı.)

Qart yaşına baqmadan, Mustafa aqay **pek** küçlü. (GJK, s. 260)

(Mustafa amca ilerlemiş yaşına rağmen, **çok** güçlü.)

Tütün ararında ve bağçada qaravul eki qarttan başka **bütün** köydeşler birer-ekişer kelerek salqm sergiler tübüne toplandılar. (KTT, s. 55)

(Tütün ambarında ve bahçede bekçilik yapan iki ihtiyardan başka **bütün** köylüler birer ikişer gelerek serin sergilerin dibine toplandılar.)

Bütün bulardan başka lirik yırlarda tuvğan yerlerniñ dülberliğini, tuvğan yurtnıfl tabiat güzelliklerini aks etüvge de çoq yer ayınla. (KTTY, s. 15)

(**Bütün** bunlardan başka lirik şarkılarda doğulan yerlerin güzelliğini, ana yurdun doğal güzelliklerini aks ettirmeye de çok yer ayrılır.)

Ondan da başka, stantsiyağa kelip keçgen eşelonlar toqtağanda, esli askerlerden **çoq** yañılıqlar eşite. (KTT, s. 128)

(Ondan başka, istasyona gelip geçen katarlar durduğunda, yaşlı askerlerden **birçok** yeni haberler işitiyor.)

Bizim köyümüz köy olaraq yaşağamndan berli mmda **pek çoq** toylar olup keçti. (KTT, s. 59)

(Bizim köyümüz köy olarak yaşadığından beri burada **pekçok** düğünler olup geçti.)

3.1.3.8. Kırımçak Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk

Kırımçak Türkçesinde *bazı* (bazı), *bir çoq* (birçok), *bütün* (bütün), *çoq* (çok) gibi belirsizlik sıfatları çokluk bildirirler (Güllüdağ 2005: 231).

Programdaki mevzu'lar **bütün** bu qşımlarğa kirsetilgendir (Güllüdağ 2005: 375). (Programdaki mevzular bütün bu kısımlara sokulmuştur.)

3.1.3.9. Kumuk Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk

Kumuk Türkçesinde *barı* (bütün), *bir-bir* (bazı), *xıylı* (hayli) gibi (Pekacar 2007: 982) belirsizlik sıfatları belirsiz çokluk bildirirler.

Birinçi abatın alıp da bitgençe anam qaqaqlanndan-laylaylarmdan başlap, adamnı **savlay** ömürün biyleygen va küyleygen can azığı-qatığı bolup xalqni söz xaznasi toqta. (KXY, s. 3)

(İlk adımını atıp da bitirinceye kadar annesinin şarkılarından, ninnilerinden başlayıp, insanın **bütün** ömrünü kuşatan, düzenleyen can azığı gibi halkın söz hazinesi duruyor.)

Şu sözlükge baylavlu bolğan **barı** da taklifleni va zameçaniyalanı tüpdegi adresler bulan yazıp bildirmekni tileybiz. (KRS-2, s. 9)

(Bu sözlükle ilgili olan **bütün** tekliflerinizi ve düşüncelerinizi aşağıdaki adreslere yazıp bildirmenizi istiyoruz.)

3.1.3.10. Nogay Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk

Nogay Türkçesinde bəri (bütün), *bütün* (bütün), *biraz* (biraz), *bir köp* (birçok) *Köp* (çok) gibi (Akbaba 2007: 638) belirsizlik sıfatları belirsiz çokluk bildirirler.

Ol nogay xalktm yaşavı akında olarga **köp** zatlar aytadı. (TEL, s. 10)
(O, Nogay halkının hayatı hakkında onlara **çok** şeyler söylüyor.)

3.1.3.11. Tatar Türkçesinde Belirsizlik Sıfatları İle Çokluk

Tatar Türkçesinde *küpmé* (birçok), *niçe* (birçok), *bérkader* (biraz) gibi (Öner 2007: 713) belirsizlik sıfatları belirsiz çokluk bildirirler.

Etiyémneñ xolki **üte** yomşak, ul-tormışka citerlék ezérlék bélen kermegen hem, şuniñ arkasında, bér xata artmnan ikénçésén yasagan, xatalan öçén tormış tarafinnan reximséz revéşte kıynalğan bér kéşé. (TE, s. 130)

(Babamın karakteri **çok** yumuşaktır. O, hayata yeterli hazırlıkla girmemiş ve bu yüzden, bir hata ardından ikincisini yapmış ve hatalarından dolayı hayat tarafından acımasız şekilde cezalandırılmış bir kişi.)

Doşman köçénéñ **küp** mertebe artık buluwi arkasında Xesen helak bula. (XA, s. 107)

(Düşman gücünün **çok fazla** olması sebebiyle Hasan helak oluyor.)

Bu taşlarga beylengen yazı kisekleri aşa béz sugış turında **bik küp** xeberler bédék. (TE, s. 93)

(Bu taşlara bağlanmış yazı parçaları vasıtasıyla biz savaş hakkında **pek çok** haberler öğrendik.)

Tapkırlık hem xeyle béznéñ **bötén** nesélge birégen, axrı, -diyüwden başka bér süz de eyte almağan. (XNM, s. 63)

(Hazır cevaplılık ve hile bizim **bütün** neslimize verilmiş demek, demekten başka bir söz de söyleyememiş.)

Bik küp akça beraberéne anı, esirlékten kotkarıp, texétke utırtalar. (XA, s. 15)
(**Pekçok** para karşılığında, onu esirlikten kurtarıp tahta çıkarıyorlar.)

3.2. ZAMİRLER İLE OLUŞTURULAN ÇOKLUK ŞEKİLLERİ

3.2.1. ŞAHIS ZAMİRLERİ İLE YAPILAN ÇOKLUK ŞEKİLLERİ

Varlık veya varlıklar bir kişiye değil birden çok kişiye aittir. Bu durum çokluk şahıs zamirleri için geçerlidir.

3.2.1.1. Başkurt Türkçesinde Şahıs Zamirleri

Çokluk 1. şahıs	bi z “biz”
Çokluk 2. şahıs	Si z / héz “siz”
Çokluk 3. şahıs	ular “onlar”

bi z barabız. (Biz okuyoruz.)

si z barahıgız. (Siz okuyorsunuz.)

ular baralar. (Onlar okuyorlar.)

Buranbay bik ozaklap kitté. **Béz** şul arqala ul kön munsığa la bara almanık. (BTH-I, s. 73)

(Buranbay uzun zaman görünmedi. **Biz** bu yüzden o gün hamama da gidemedik.)

Osop barğan qoş artınan eytégez **bézge** selem. (BTH-I, s. 78)

(Uçup giden kuş vasıtasıyla **bize** selam söyleyiniz.)

Min de **hézge** yırzanmdı birem, bülek item dusliq xaqma. (TDS, s. 558)

(Ben de **size** şarkılarımı veriyorum, hediye ediyorum dostluk için.)

Xaliq künelende biwattar buyı tuplana kilgen im-tom saralannıfı, **ular** ni xetle primitiv xelde bulha la, ratsional yerlege bar. (TAX, s. 48)

(Halkın gönlünde yüzyıllar boyu toplana gelen kocakarı çarelerinin, **onlar** ne kadar ilkel halde olsa da, bir gerçeklik payı vardır.)

3.2.1.2. Karaçay-Malkar Türkçesinde Şahıs Zamirleri

Çokluk 1. şahıs	biz “biz”
Çokluk 2. şahıs	siz “siz”
Çokluk 3. şahıs	ala “onlar”

Biz-de (bizde)

Siz-de (sizde)

Ala-da (onlarda)

Bizni wa onbir cılnı mindan alda calan cerge keltirip, qotanp ketgen edile. (OC, s. 83)

(**Bizi** de bundan onbir yıl önce bu ıssız yere getirerek, bırakıp gitmişlerdi.)

Bizni amaltın am uruşdan başına boş etip, Orta Aziyada **bizni** izley aylannğanlay, qayda ese da Çu stantsiyada teli awruwdan avvrub ölgendi. (OC, s. 137)

(**Bizim** yüzümüzden onu savaştan azat edip, Orta Asya'da **bizi** arayıp dolaşırken, nasıl olmuşsa Çu İstasyonunda tifodan hastalanıp ölmüş.)

Patçaxnı zamamnda **bizni** qıralnı ellede çaşağan carlı xalqı cer amaltın qıyınılıqda, carlılıqda çaşağanlarını üsünden qart Azatqul köp xaparla aytıvıvçu edi. (KMTAS-I, s. 146)

(Padişah zamanında **bizim** yurdumuzda yaşayan fakir halkın toprak yüzünden, zorluk içerisinde, fakirlikle yaşadığı hakkında yaşlı Azatqul çok hikâyeler anlatmıştı.)

Ala barısı da çam, külkülü xaparlaça cürüydüle, kesamat söz da anga köre ayıtladı. (MT, s. 62)

(**Onların** hepsi de şaka, gülünç fıkra gibi devam ediyordu, tenkit sözleri de ona göre söyleniyordu.)

Alanı bu işge ullanı mağana berip küreşgenlerini xayırından altın xaznabızını bir ke-seği kellik tölüleğe saqlanđandı. (MKXPC, s. 3)

(*Onların* bu işe büyük önem verip mücadele etmeleri sayesinde, bu altın hazinemi-zin bir bölümü gelecek nesiller için korunmuştur.)

3.2.1.3. Karaim Türkçesinde Şahıs Zamirleri

Çokluk 1. şahıs	biz “biz”
Çokluk 2. şahıs	siz “siz”
Çokluk 3. şahıs	olar “onlar”

Biz sieninbia barayix, toplamı hadirliayik. (MKÜ, s. 62)

(*Biz* seninle gidelim, toplan hazırlayalım.)

Yox *sizdian* başxa gienç bagarax yerdia. (ÇUT, s. 202)

(Dünyada *sizden* başka güzel, değerli kimse yoktur.)

Uzaxtan uruşta *biznin* er kişiliar,/Alardan başxa nie *biz* kutsuz katınlar? (ÇUT, s. 165)

(*Bizim* erkeklerimiz uzakta savaşta, onlardan başka *biz* kutsuz kadınların neyi var?)

Siz-die öziuyuzgia öz kiuçiyuzbia üv kondanyız. (MKÜ, s. 100)

(*Sizde* kendinize, kendi gücünüzle ev yapınız.)

Mien siuviam *sizni*, dostlar,/Da bart kliagim bolma *sizninbia*. (KY, s. 66)

(Ben seviyorum *sizi* dostlar, ve bütün dileğim *sizinle* olmak.)

Biz dostlanmızba utrulaşmadıx. (MKÜ, s. 68)

(*Biz* dostlarımız ile görüşmedik.)

3.2.1.4. Karakalpak Türkçesinde Şahıs Zamirleri

Çokluk 1. şahıs	bizler “biz”
Çokluk 2. şahıs	sizler “siz”
Çokluk 3. şahıs	olar “onlar”

Bizler aldıq (bizler aldık)

Sizler adıñız (sizler aldınız)

Olar aldı (onlar aldı)

Biz Marığa kelip Qaraqum qanalında cüzbesten aldın, paxta tuxıngerşiligi menen şuğıllanıp atırğan alımlar menen uşırastıq. (ADM, s. 102)

(**Biz** Man'ya gelip Karakum kanalında yüzmeden önce, pamuk tohumculuğu ile uğraşan âlimlerle karşılaştık.)

Bizde qaraqalpaq ädebiyatınıñ tariyxı äsirimizdin 20- jıllannan baslap körnekli alım Näcim Däwqarayevtiñ başılığında üyrenile başladı. (ET, s. 22)

(**Bizde** Karakalpak edebiyatınıñ tarihi, yüzylımızın yirminci yıllarından itibaren ünlü bilgin Necim Devkarayev'in önderliğinde öğrenilmeye başlandı.)

Al köbinese qara basının gamı uşın güresedi. (KK, s. 30)

(**Onların** çoğu kendi sıkıntıları için savaşırlar.)

Olar uşın jaqsı jerler bar. (Kkp. T. G., s. 133)

(**Onlar** için güzel yerler var.)

3.2.1.5. Kazak Türkçesinde Şahıs Zamirleri

Çokluk 1. şahıs	biz “biz”
Çokluk 2. şahıs	siz “siz”
Nezaket şekli	sizder “siz”
Çokluk 3. şahıs	olar “onlar”

Biz tüsindik. (Biz düşündük.)

Siz tüsindiñder. (Siz düşündünüz.)

Olar tüsindi. (Onlar düşündü.)

Biz şay işip alğan son, tünqatardın aldında uyıqtap almaq, bolıp jatıp qaldıq. (MÂ, s. 155)

(**Biz** çay içtikten sonra, gece yolculuğundan önce biraz uyumak için yattık.)

Biz bıyıl elektr arqasında mındağan jumıs küşin payda qılamız. (TDS, s. 506)

(**Biz** bu yıl elektriğin sayesinde bin kadar iş gücünü kazanıyoruz.)

Odan başka **bizdin** qolımızda ne tur? (MÂ, s. 197)

(Ondan başka **bizim** elimizde ne var?)

Men **sizdi** ädeyi körgeli, **sizben** tamsqalı jäne aqıldasqalı keldim. (BKT, s. 233)

(Ben bilhassa **sizi** görmek, **sizinle** tanışmak ve akıl danışmak için geldim.)

Olar kino köreyin dep ketti. (BKT, s. 230)

(**Olar** sinema seyretmek için gittiler.)

3.2.1.6. Kırgız Türkçesinde Şahıs Zamirleri

Çokluk 1. şahıs	biz “biz”
Çokluk 2. şahıs	siz “siz”
Çokluk 3. şahıs	Alar “onlar”

biz-ge (bizde)

biz bara elek (biz giderdik)

siz-ge (sizde)

siz bara eleñer (siz giderdiniz)

alar-ga (onlarda)

alar bara ele (onlar giderlerdi)

Kuday **bizdin** kökürögübüzdö, al **bizdin** añ-sezimimiz arkıluu özübüzgö taasir etip turat. (KA, s. 194)

(Tanrı **bizim** içimizde. O, **bizim** vicdanımız vasıtasıyla bize tesir eder.)

Bizdin siz menen süylöşö turgan sözüüz bar. (BKT, s. 254)

(**Bizim sizinle** konuşacak sözüümüz var.)

İşsensengiz, ötkön sezondo ele temir coldun **biz** közömöldögön bölügünön ctizdön aşuun balanı karmadık. (KA, s. 74)

(İnanır mısınız, geçen sezonda, demir yolunun **bizim** sorumluluğumuzdaki bölümünde yüzden fazla çocuğu tutukladık.)

Siz menin ooz açıp aytkan sözümö işendigiz, oşonu menen maga turmuşun cañı kıyın açıp herdiñiz. (KA, s. 68)

(**Siz**, benim ağzımı açıp söylediğim söze inandınız, bununla bana hayatın yeni ufuklarını açıverdiniz.)

Al materialdar, **bizdin** Uлуу Sovyettik Sotsialistik zor ölköbüzdögü cüz otuzdan aşuun, elderdin asıl ruhunan, bay tabılgalannan, ölbös murastannan kurulat. (KTŞB, s. 283)

(O malzemeler, **bizim** büyük Sovyet Sosyalist ülkemizdeki yüz otuzdan aşkın illerin asil ruhundan, zengin ganimetlerinden, ölmez mirasından kuruluyor.)

Siz için mından ötkön mesele cok. (KA, s. 484)

(**Sizin** için bundan öte mesele yok.)

Emne için mınçalık naraazısın? **Siler** cönündö başkaça pikirde elem. (AG, s. 5)

(Niçin böyle şikâyetçisin? **Sizin** hakkınızda daha farklı düşünüyordum.)

Alar cönündö süylöşüp bütpödük bele, anı kayra kozgoonun emne kacatı bar.

(KA, s. 502)

(**Onlar** hakkındaki konuşmamız bitmemiş miydi, onu yeniden alevlendirmenin ne gereği var?)

3.2.1.7. Kırım-Tatar Türkçesinde Şahıs Zamirleri

Çokluk 1. şahıs	biz “biz”
Çokluk 2. şahıs	Siz “siz”
Çokluk 3. şahıs	olar “onlar”

Biz kettik (biz gittik)

Siz kettiñiz (siz gittiniz)

Olar kettiler (onlar gittiler)

Gorkiy *bizge* tilimizge, sanatımızğa, edebiyatımızğa ait bir çoq sualler berdi. (ETM, s. 116)

(Gorki, *bize* dilimize, sanatımıza, edebiyatımıza ait bir çok sorular sordu.)

Bizim yazma edebiy asabalığımızğa ait sir çok qiymetli eser, bugünge qadar, nefis elyazma cönklerge yazılıp, çeşitli devletlerin kitapxanelerinde saqlanıp kelmekteler. (ETM, s. 9)

(*Bizim* yazılı edebi mirasımıza ait birçok kıymetli eserler, bugüne kadar, nefis el yazması cönklerge yazılıp, çeşitli devletlerin kütüphanelerinde saklanmaktadır.)

Amma, buña baqmadan, şairniñ eyiligi şunda ki, o *bizde* olğan malûmatların aydmlaştıra, zenginleştire, eserni yazmağa başlamazdan evel, çoqtan~çoq materialler topladı. (TDS, s. 93)

(Ama, buna rağmen; şairin iyiliği şunda ki, o *bizde* bilgileri aydınlatıyor, zenginleştiriyor, eseri yazmaya başlamadan önce, pek çok malzemeler topladı.)

Diniy-mistik, sxolastik edebiyat, asırlar devamnda akim smıflarğa xızmet etken ruxaniylerniñ xalqını öz istegenleri kibi "terbiye etüv" işinde, *olarınıñ* başlarını aylandıruvda keskin bir edebiy silâ vazifesini körip keldi. (ETM, s. 7)

(Dinî- mistik, skolastik edebiyat, yüzyıllar boyunca hâkim sınıflara hizmet eden din adamlarının halkı kendi istedikleri gibi "terbiye etme" işinde, *onların* başlarını döndürmede keskin bir edebî silah göreviyle kullanıla geldi.)

Olarınıñ arasında öz milletimiz vekillerinden ğayrı başqa xalqlarınıñ muzıka medeniyeti saasındaki meşur erbaplarınıñ adları da az değıl. (KTTY, s. 5)

(*Onların* arasında kendi milletvekillerimizden başqa, diğerk halkların müzik medeniyeti sahasındaki meşur ustalarının adları da az değıldir.)

Onın için, "*bizler* çoqmız, *olar* azlar" -dep, azlıqtaki milletlerin edebiy yaratıcılıqlarını közge ilmeme, itibarğa almamaq cinayettir. (ETM, s. 128)

(Onun için, "*bizler* çoğuz, *onlar* azdır" diyerek, azınlıqtaki milletlerin edebî yaratıcılıqlarını ciddiye almamak, buna kıymet vermemek cinayettir.)

3.2.1.8. Kırımçak Türkçesinde Şahıs Zamirleri

Çokluk 1. şahıs	biz “biz”
Çokluk 2. şahıs	siz “siz”
Çokluk 3. şahıs	olar “onlar”

Biz boş künimizde bir kaç xatın qoşılıb pionerler lagerine müsafirlikke vardıq. Yolda orman içerisinde bir-kaç pionerlerni rast-ketirdik. **Olar bizni** doğru lagerge ketirdiler. -**Sizin** yolbaşçıñız kim? Deb soradıq. Pionerlerniñ biri: -**Bizde** yolbaşçı yoq. **Biz** öz aramızdan... (Güllüdağ 2005: 378)

(**Biz** boş günümüzde birkaç kadın yola koyulup izciler kampına misafirliğe gittik. Yolda orman içerisinde birkaç izciyle karşılaştık. **Onlar bizi** doğru kampa götürdüler. **Sizin** başımız kim ? Diye sorduk. İzcilerden biri : **Bizde** baş yok. **Biz** kendi aramızdan...)

3.2.1.9. Kumuk Türkçesinde Şahıs Zamirleri

Çokluk 1. şahıs	biz “biz”
Çokluk 2. şahıs	siz “siz”
Çokluk 3. şahıs	olar “onlar”

Biz-den (bizden)

Siz-den (sizden)

olar-dan (onlardan)

Yaxsaylarda bolğan **bizin** qardaşlar/Qardaşlardan aldın tutğan qardaşlar. (Kum. Türk., s. 93)

(Yahsay'larda olan **bizim** kardeşler, kardeşlerden önce tutan kardeşler.)

Bizden ari yağına sağa kömek etme adam da yoq. (KYX, s. 50)

(**Bizden** başka, yanında sana yardım edecek adam da yok.)

Kanikullanı birinçi gününden başlap **biz** remontğa girişdik. (KT5, s. 100)

(**Biz**, tatilin ilk gününden itibaren onarıma giriştik.)

Vöregiz ol gelip *sizge* mendey bolup kıçırta eşikni açmağız. (KYX, s. 21)
(O gelip *siz*e benim gibi seslenirse, sakın kapıyı açmayınız.)

Sizdey batirler üşin ar zaman yardım etpege azirmiz. (YY, s. 121)
(*Sizin* gibi kahramanlar için, biz her zaman yardım etmeye hazırız.)

3.2.1.10. Nogay Türkçesinde Şahıs Zamirleri

Çokluk 1. şahıs	biz “biz”
Çokluk 2. şahıs	Siz; siziñ “siz”
Çokluk 3. şahıs	olar “onlar”

Biz taptık (biz bulduk)

Siz taptıñız (siz buldunuz)

Olar taptılar (onlar buldular)

Kağıttı menden âldın *siz* okıgansınız. (NTG-1, s. 206)
(Kağıdı benden önce *siz* okumuşsunuz.)

Yok, *biz* Mıtallap ekevimiz şkoladı Aysıluvdan aldın bitirgenmiz. (TY, s. 33)
(-Yok, *biz* Aysıluv'dan önce okulu bitirmişiz.)

Şaxim ulınıñ ömiri em kullığı *bizim* oblasttıñ yaşavı mıman, sotsializmniñ yenüvi üşin Karaşay-Şerkeş yeriniñ xalklarınıñ ozgargan üyken em kanıgıslı küresi minen üzilgisiz baylangan. (YY, s. 70)

(Şahim oğlunun ömrü ve çalışması *bizim* bölgemizin hayatıyla, sosyalizmin gelmesi için Karaşay-Çerkez bölgesi halklarının geçirdiği büyük ve azimli mücadelesiyle sıkı sıkıya bağlıdır.)

Bu künge deri *biz* yılağan bolsak, bu künnen arbatın *olar* yılarlar. (YY, s. 175)

(Bu güne kadar *biz* ağladıysak, bu günden itibaren *onlar* ağlar.)

3.2.1.11. Tatar Türkçesinde Şahıs Zamirleri

Çokluk 1. şahıs	béz “biz”
Çokluk 2. şahıs	séz “siz”
Çokluk 3. şahıs	alar “onlar”

béz- den (bizden)

béz osta idék (biz ustaydık.)

séz-den (sizden)

séz osta idégéz (siz ustaydınız.)

alar-dan (onlardan)

alar osta idéler (onlar ustalardı.)

Séznéñ balalarıgız hem barlık tugannarıgız *sézden* alda ülép béteçek, -digen.
(XNM, s. 37)

(*Sizin* çocuklarınız ve tüm akrabalarınız *sizden* önce ölecek demiş.)

Ol *bizden* aldım keldi. (TDS, s. 38)

(O, *bizden* önce geldi.)

Şeherge kérer aldınnan *bézné* tuktattılar. (TE, s. 91)

(Şehre girmeden önce *bizi* durdurdular.)

Mène sinéfi arkanda *béznéñ* simérttiwdegé mallar tizrek kôreydé, *bézné* maktadılar.
(TTAS-I, s. 67)

(İşte senin sayende *bizim* semirtmedeki hayvanlar daha çabuk semirdi, *bizi* övdüler.)

Yaktaşlar, *bézné* ülémnen kotkarırğa tınşıp, üzégézné ülém kurkınıçı astında kaldıruwıgız öçen *sézge* ni eytérge de bélmibéz. (TTAS-I, s. 76)

(Hemşehriler, *bizi* ölümden kurtarmaya çalışıp, kendinizi ölüm korkusu altında bıraktığınız için *siz* ne söyleyeceğimizi bilemiyoruz.)

Bu taşlarga beylengen yazu kisekleré aşa *béz* sugış turında bik küp xeberler béldék.
(TE, s. 93)

(Bu taşlara bağlanmış yazı parçaları vasıtasıyla **biz** savaş hakkında pek çok haberler öğrendik.)

Kayan kilgen **alarga** bu çaklı saf, köçle hem matur taviş? (TTAS-III, s. 402)
(Nereden gelmiş **onlara** bu kadar saf, güçlü ve güzel ses?)

Alarnıñ herkém öçen añlayışlı kaygi-xesretlerén gewdelendérüw canlandı. (Ed. s. 4)

(**Onların** herkes için anlayışlı, kaygı ve hasretlerini oluşturmak canlandı.)

3.2.2. BELİRSİZLİK ZAMİRLERİ İLE OLUŞTURULAN ÇOKLUK ŞEKİLLERİ

3.2.2.1. Başkurt Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri

Başkurt Türkçesinde *hämä* (hepsi), *bütä* (bütün), *bütün* (bütün), *bar* (bütün), *barlıq* (tamamı), *küllü* (bütün), *baytaqqına* (hayli çok), *küp* (çok) gibi (Ersoy 2007: 771) belirsizlik zamirleri belirsiz çokluk bildirirler.

Ana, **bötehinen** de alda geolog Belov bara. (BT, s. 101)

(Oraya **herkesten** de önce jeolog Belov gidiyor.)

Böte kéşénen alda, **böte kéşénen** küp höyleşe torğan Novikov ta böğön höyleşmey. (BTH-I, s. 50)

(**Herkesten** önce, **herkesten** çok konuşan Novikov da bugün konuşmuyor.)

Qisqahı, Almas üzénéñ yeş yuldaştarı ménen Osloqayga **bötehénen** alda kilép yétté. (Ark., s. 9)

(Kısacası, Almas kendisinin genç arkadaşları ile Oslokay'a **herkesten** önce gelip yerleşti.)

Yurmatı ilénde minéñ röxsetten başqa **his kém** his qayza bér azım da atlay almay, - tip yawap birzé Ügek xan. (Ark., s. 39)

(Yurmatı ilinde benim iznimin dışında *hiç kimse*, hiç bir yere adım bile atamaz, diye cevap verdi, Ügek Han.)

Exmetovtan başqa *bötehi* le kildi. (BRH, s. 86)
(Ehmetov'dan başka *hepsi* de geldi.)

3.2.2.2. Karaçay-Malkar Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri

Karaçay-Malkar Türkçesinde *bütev* (bütün), *sav* (bütün), *köb* (çok), *artıq* (fazla), *aslam* (çok fazla) gibi (Tavkul 2007: 907) belirsizlik zamirleri belirsiz çokluk bildirirler.

Bari de özine baylanışlı. (KTTS-I, s. 171)
(*Hepsi* de kendisine ait.)

Joqarıdağı pikirlerdiñ *hemmesi* de tiyqarınan dâstannıñ geroylan qızlardan bolıwına baylanışlı epos küte eski dewirlerde payda bolğan değen juwmaqqa keledi. (KK, s. 9)
(Yukarıdaki fikirlerin *hepsi* de esasen destan kahramanlarının kızlardan oluşmasına bağlı destanın çok eski devirlerde ortaya çıktığı sonucuna varır.)

Bay ölgen qozulanm *xar birisi* üçün, birer ulla qoy alğandı. (KMTG, s. 238)
(Bey, ölen kuzularının *her birisi* için, birer büyük koyun almıştı.)

3.2.2.3. Karaim Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri

Karaim Türkçesinde *barça* (bütün), *bart* (bütün) gibi belirsizlik zamirleri belirsiz çokluk bildirirler.

Bu vaxtka dieria mien *kişidian* dia kolmadım. (GKY, s. 320)
(Ben bu zamana kadar *hiç kimseden* bir şey istemedim.)

Da ullulugu bıla şevagatlarınyın ki alar bıla sakleysın **bar** ol korxuvçulanym yaman uçurlardan. (KKO, s. 10)

(Büyüklüğü ve merhameti ile **bütün** kendinden korkanları kötü olaylardan korusun.)

3.2.2.4. Karakalpak Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri

Karakalpak Türkçesinde *ädewir* (birçok), *barlıq* (bütün), *bir talay* (birçok), *bir topar* (birçok) gibi (Uygur 2007: 575) belirsizlik zamirleri belirsiz çokluk bildirirler.

Hämmesi de ädebiyattamw tälimatları boyınşa miraslar qaldırğan. (ET, s. 31)
(**Hepsi** de edebiyat biliminin öğretilmesi üzerine eserler bırakmıştır.)

Xammeden ilgeri Olga tawğa örmeledi. (HKT, s. 247)
(**Herkesten** önce Olga dağa tırmandı.)

3.2.2.5. Kazak Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri

Kazak Türkçesinde *tügel* (bütün), *artıq* (fazla), *barlıq* (bütün), *köp* (çok) gibi (Tamir 2007: 459) belirsizlik zamirleri belirsiz çokluk bildirirler.

Sonдықtan da **köp adamdar** ons mektebi qazaq balaların şoqmdırıw üşin ğana aşılğan dep oylaytın. (MÂ, s. 27)

(Bundan dolayı **çoğu kimse** Rus mektebinin yalnız Kazak çocuklarını dinlerinden döndürmek için açıldığını düşünüyordu.)

Qabış üşin **bârimiz** uyaldıq. (İKY, s. 248)
(Kabış'ın yüzünden **hepimiz** utandık.)

3.2.2.6. Kırgız Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri

Kırgız Türkçesinde *bütkül* (bütün), *dalay* (fazla, çok), *barlık* (bütün), *köp* (çok) gibi (Çengel 2007: 511) belirsizlik zamirleri belirsiz çokluk bildirirler.

Al kimisinin önörü talkuulanıp, aldanna caraşa baa alışçu eken. (KTŞB, s. 280)
(*Herkesin* hüneri dikkate alınarak, durumlarına göre para veriliyormuş.)

Caşırğan menen bolobu, kiyinki caştardın *köpçülüğü* kayın eneni kaalaşpayt. (AG, s. 6)

(Saklamakla olur mu, şimdiki gençlerin *çoğu* kaynanayı istemiyor.)

Emne kıların bilbey karbalastap, çatırdı kayerde tikse bolorun, kaysı otundu kayerden cıynaş kerektigin aytıp bapıldap, *ar kimisinin* kolun kısa-kısa karmap, köpkö deyre silkildetip çatıp koştoşup, calpalandap ciberdi. (KA, s. 362)

(Ne yapacağını bilmeden telaşla, çadırı nereye dikeceklerini, odunu nereden toplamalan gerektiğini homurdanıp söyleyerek, *hepsinin* elini sıkı sıkı tutarak, uzun zaman sallayıp, vedalaşıp güzel sözler söyledi.)

3.2.2.7. Kırım-Tatar Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri

Kırım-Tatar Türkçesinde *bütün* (bütün), *bir talay* (birçok), *bir takım* (birtakım, bir miktar), *köp* (çok), *bir çoq* (birçok) gibi (Yüksel 2007: 848) belirsizlik zamirleri belirsiz çokluk bildirirler.

Men o vaqıtta Gorkiyge Qırında tatar folklorı boyunca rus tilinde basılıp çıqqan kitapların *episinden* birer nusxa yollamağa söz berdim. (ETM, s. 119)

(Ben o zaman Gorki'ye Kırım'da Tatar folkloru üzerine Rusça basılan kitapların *hepsinden* birer nüsha göndereceğime dair söz verdim.)

Amet şimdi vazifelerini *er kesten* evel çizip, ocağa köstere. (KTT, s. 67)

(Ahmet şimdi ödevlerini *herkesten* önce çözüp, hocaya gösteriyor.)

Lâkin oquğan olsa, bu fikirge *er kesten* evel İsa'nın özü qarşı çıqaçma eminim.
(ETM, s. 177)

(Fakat okumuş olsa, bu fikre *herkesten* önce İsa'nın kendisinin qarşı çıkacağına eminim.)

3.2.2.8. Kırımçak Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri

Kırımçak Türkçesinde bazı belirsizlik zamirleri çokluk bildirirler.

...balıq tutmaq için kerek olğan şeylerin *hepsini* sepetke qoyıb hazirlegen edi.
(Güllüdağ 2005: 376)

(Balık tutmak için gerekli olan şeylerin *hepsini* sepete koyup hazırladı.)

Beş daqqadan yağmur küçleşdi, ortalıq suvğa toldı. *Herkes* kaçan kaçanıñ oldı.
(Güllüdağ 2005: 380)

(Beş dakikada yağmur güçlendi, ortalık su doldu. *Herkes* kaçan kaçana oldu.)

3.2.2.9. Kumuk Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri

Kumuk Türkçesinde *barı* (bütün), *xıylı* (hayli) gibi (Pekacar 2007: 982) belirsizlik zamirleri belirsiz çokluk bildirirler.

Ol başğalardan *barından* da aldın geldi. (TDS, s. 38)

(O, diğerlerinin *hepsinden* de önce geldi.)

Amma *barı* da frontoviklerden artıq ordenleri de, medalları da bar edi. (KT5, s. 117)

(Ama *hepsinin* de cephede bulunmuş askerlerden daha fazla nişanları, madalyaları vardı.)

3.2.2.10. Nogay Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri

Nogay Türkçesinde *bäri* (bütün), *bütün* (bütün), *bir köp* (birçok) gibi (Akbaba 2007: 638) belirsizlik zamirleri belirsiz çokluk bildirirler.

Sonın üşin de ol smenadiñ soñında kullıktan *bürisinnen* aldın şıktı. (YY, s. 88)
(Bundan dolayı o, vardıyanın sonunda, *hepsinden* önce işten çıktı.)

Köplerdiñ bilgenine köre, Marcan Müsadiñ kaygısın şekken kız boldı. (NL, s. 182)
(*Çoğunun* bildiğine göre Marcan, Musa'nın kaygısını taşıyan kız oldu.)

3.2.2.11. Tatar Türkçesinde Belirsizlik Zamirleri

Tatar Türkçesinde *küpmé* (birçok), *niçe* (birçok), *bérkader* (biraz) gibi (Öner 2007: 713) belirsizlik zamirleri belirsiz çokluk bildirirler.

Yosuftan başka *herkém* Gazizege karıylar. (STLY, s. 323)
(Yusuftan başka *herkes* Gazize'ye bakıyor.)

Alarnıñ *herkém* öçen añlayışlı kaygi-xesretlerén gewdelendérüw canlandı.
(Ed.,s. 4)

(Onların *herkes* için anlayışlı, kaygi ve hasretlerini oluşturmak canlandı.)

Kart, karçıklarga kader *barısı* da kırda. (STLY, s. 319)
(Yaşlı erkek ve kadınlara kadar *hepsi* de kırda.)

Çurtan Xaliq *bötén* kэшéden alda garizasın suzdı. (TDS, s. 37)
(Çurtan Halik, *herkesten* önce dilekçesini uzattı.)

3.3. İSİMLER İLE YAPILAN ÇOKLUK ŞEKİLLERİ

3.3.1. TOPLULUK BİLDİREN İSİMLER İLE ÇOKLUK

3.3.1.1. Başkurt Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler İle Çokluk

Başkurt Türkçesinde benzer nitelikleri birden çok varlığın bir araya gelmesiyle oluşan kümeleri veya toplulukları ifade etme gücüne sahip kelimeler vardır. Örneğin *käbilä* (kabile), *millät* (millet), *dästä* (grup), *totam* (demet), *kötöv* (sürü) v

Qoyaş bayır aldınan yurmatı- madyar *sirewönön bülgölingen* ölöştäre börge quşıldı. (Ark., s. 16)

(Güneş batmadan önce Yurmatı-Macar *sürülerinin* ayrılan *bölükleri* bir araya toplandı.)

Karağayüzek beyété"nde, bér yaqtan, *xaliqti* aldap yér hatiwzi oyoştrop yöröwsé quştan türeler, ikénsé yaqtan, nazanlığı arqahında aldanıp qalgan *xalıq* küz aldına bastınla. (TAX, s. 26)

(Karağayüzek Beyiti"nde, bir yandan *halkı* aldatıp toprak satma işini düzenleyen emir kulu memurlar, diğér yandan cahilliğı dolayısıyla aldanan *halk* göz önüne getiriliyor.)

Pioner *drujinahında, otryadında, zvenohında* qasandan birlé nindey yemeğét éşé başqarahıñ? (BT, s. 79)

(İzci *takımında, grubunda, kolunda* ne zamandan beri, ne gibi sosyal faaliyetler yapıyorsun?)

İké *gailené* hem ular aşa iké ínwzi, awildi tuğanlaştırıwsı, duslastinwsi késé bularaq sığış yahaha la, *xalıq* icadında yawsi satirik planda ğına hüretlene. (TAX, s. 37)

(Ara bulucu; iki *aileyi* ve onlar vasıtasıyla iki boyu, köyü kardeşleştirici, dostlaştırmacı kişi olarak faaliyet gösterse de, *halk* eserlerinde alaycı bir planda tasvir edilir.)

Küp *xalıklar* Meskew malı arkılı késé *reténe* kéreler ve bik küp ademner şul uk Meskew malı arkasında morcadan oçalar. (TTAS-I, s. 69)

(Çoğu *halk* Moskova malı yüzünden adam *sınıfına* giriyor ve pek çok kişi bu Moskova malı yüzünden iflas ediyor.)

İrw-qebile ularzı batirliq ideali itép kütere. (TAX, s. 214)

(*Boy, kabile* onları bahadırılık ülküsü gibi yüceltir.)

3.3.1.2. Karaçay-Malkar Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler İle Çokluk

Karaçay-Malkar Türkçesinde benzer nitelikleri birden çok varlığın bir araya gelmesiyle oluşan kümeleri veya toplulukları ifade etme gücüne sahip kelimeler vardır. Örneğin *üzük* (soy), *tiyre* (mahalle), *cıyın* (grup) vb.

Qızıl *Askerde* caşları komandirle bolğanları amaltın faşisde elde nença atanı, ananı türmege atxan edile! (OC, s. 18)

(Çocukları Kızıl *Ordu'da* komutan olduklarından dolayı, faşistler nice ana-babayı memleketlerinde ceza evine kapatmışlardı.)

Patçaxnı zamamnda bizni qıralnı ellede çaşağan carlı *xalqı* cer amaltın qıyınılıqda, carlılıqda çaşağanlarını üsünden qart Azatqul köp xaparla aytıvıvçu edi. (KMTAS-I, s. 146)

(Padişah zamanında bizim yurdumuzda yaşayan fakir *halkın* toprak yüzünden, zorluk içerisinde, fakirlikle yaşadığı hakkında yaşlı Azatkul çok hikâyeler anlatmıştı.)

Ol künden başlap *xalq* olanı bilgendi. (MKXPC, s. 78)

(O günden itibaren *halk* onları bilmişti.)

3.3.1.3. Karaim Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler İle Çokluk

Karaim Türkçesinde benzer nitelikleri birden çok varlığın bir araya gelmesiyle oluşan kümeleri veya toplulukları ifade etme gücüne sahip kelimeler vardır. Örneğin *ulus* (millet), *uruv* (aile), *el* (halk) vb.

Kiop nie kılğan bu vaxt aşıra, kiop nie alışındı tirligindia dunyanın da *ulusların*. (GKY, s. 318)

(Bu zaman zarfında ne çok şey yapılmış ki, *milletlerin* ve dünyanın hayatında ne çok şey değişti.)

Kiyovniun da kielinnin tioriaçvçiuari dağı *uruvlarımın eli*, yıllarına kioria bir yergiadia, başlap agaraxtan, oltursunlar. (KYY-2, s. 55)

(Damadın ve gelinin akrabaları ve *aile halkı*, yaşlarına göre bir safta, büyük ağabeylerinden başlayarak otursunlar.)

Anın üçiun turalmaslar tamvçılar tioriaadia, da yazıxlılar *cimatında* rastlarımın. (ÇUT, s. 5)

(Onun için isyankârlar ve günahkârlar kıyamet gününde müminlerin *cemaatinde* duramazlar.)

3.3.1.4. Karakalpak Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler İle Çokluk

Karakalpak Türkçesinde benzer nitelikleri birden çok varlığın bir araya gelmesiyle oluşan kümeleri veya toplulukları ifade etme gücüne sahip kelimeler vardır. Örneğin *Xalıq* (halk), *Jaqlas* (tarafdar), *Talay* (sürü), *Orman* (orman) vb.

Xalıq aqıllı jigitniñ ädil sözi arqalı kem kemnen abadan turmisqa jetisipti. (KM, s. 24)

(*Halk*, akıllı yiğidin makul sözü sayesinde yoksulluktan rahat bir hayata geçmiş.)

Ormannan basqa heş nârise körinbedi. (Kkp. T. G., s. 139)

(*Ormandan* başka hiçbir şey görünmedi.)

Usınday sebepler menen bul taraw awizeki *xalıq* ädebiyatı-dep ataladı. (ET, s. 40)

(Bu gibi sebepler dolayısıyla bu dal, sözlü *halk* edebiyatı diye adlandırılıyor.)

Demek *xalıq* olardıñ isimleri menen körkem âdebiyat arqalı köbirek tanışqan. (ET, s. 58)

(Demek, *halk* onların adlarıyla daha çok güzel edebiyat vasıtasıyla tanışmıştır.)

Cilkıda cüzden aslam baytal bardı (KMTS, s. 50)

(At *sürüsünde* yüzden fazla kısarak var.)

Şığıs *xaliqlarıñ* hayal-qızları siyaqh eziliw astında jasağan menen... (KK, s. 14)

(Doğu *halklarının* kadın ve kızları gibi baskı altında yaşamakla birlikte...)

3.3.1.5. Kazak Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler İle Çokluk

Kazak Türkçesinde benzer nitelikleri birden çok varlığın bir araya gelmesiyle oluşan kümeleri veya toplulukları ifade etme gücüne sahip kelimeler vardır. Örneğin *xalıq* (halk), *hor* (koro), *mazak* (alay), *deste* (demet), *üyir* (sürü) vb.

Qayısta tan aldında *jawdan* qutılıp alğan son, bir-eki jigitti joldağı awılğa jiberip, bir bağlan alğızısқан. (MÂ, s. 313)

(Dönüşte tan atmadan önce *düşmanlardan* kurtulduktan sonra, bir iki genci yol kenarındaki ağla gönderip, erken doğmuş bir kuzu aldırılmışlar.)

Birgünü keşke jastar jürerdiñ aldında sözdi bir jerge baylamaq üşin, *üy* işiniñ azğana keñesi boldı. (MÂ, s. 116)

(Bir gün akşam, gençler gitmeden önce meseleyi bir karara bağlamak için *aile* içinde kısa bir toplantı oldu.)

Parti ya men *ükimettiñ* kündelikti qamqorlığı arqasında Qazaqstanniñ awıl şarwaşılığı jana texnikamen qaruwlanuwda. (TDS, s. 506)

(Parti ile *hükümetin* her zamanki kayırmasının sayesinde Kazakistan'ın tarımı yeni teknoloji ile donanmaktadır.)

Orıs *armiyasına* aybalta, kus miltıq, ağaş nayzamen qarşı turuw esvastıq. (BKT, s. 136)

(Rus *ordusuna* balta, saçma tüfeği, ağaç mızrakla karşı durmak delilik.)

3.3.1.6. Kırgız Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler İle Çokluk

Kırgız Türkçesinde benzer nitelikleri birden çok varlığın bir araya gelmesiyle oluşan kümeleri veya toplulukları ifade etme gücüne sahip kelimeler vardır. Örneğin *Urü* (kabile), *Ulut* (millet), *Kurs* (sınıf), *Top* (grup), *Deste* (demet) vb.

Avdiy'din könlünö topuk berçü oy-maksıtı uşu bafığı çabagandardın coruk-cosundarin daana iliktep çığıp, gazetke bir çonmaterial canyaloo arkıluu **eldin** közün açıp, asıl işke kömöktöş boluuda ele. (KA, s. 158)

(Avdiy'in gönlündeki gerçek niyeti, bu esrar kaçakçılarının durumlarını iyice araştırıp, gazetede önemli bir malzeme yayımlamak yoluyla **halkın** gözünü açarak, asıl meseleye yardımcı olmaktı.)

Birok aga karabay **tabiygat** uşerden bir acayıp körgözügöy ele dep, içinen çalınıp tilep kelattı. (KA, s. 468)

(Fakat, buna rağmen **tabiat** bir mucize gösterse diye, içinden yalvarıp yakarıyordu.)

3.3.1.7. Kırım-Tatar Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler İle Çokluk

Kırım-Tatar Türkçesinde benzer nitelikleri birden çok varlığın bir araya gelmesiyle oluşan kümeleri veya toplulukları ifade etme gücüne sahip kelimeler vardır. Örneğin *xalq* (halk), *orman* (orman), *sınıf* (sınıf), *sürü* (sürü), *millet* (millet) vb.

A. M. Gorkiy angi **milletke** ait olğanına baqmadan, er bir yazıcıdan söz üstüne usanmay-talmay ciddiyy surette çalışmaqı talap etti. (ETM, s. 113)

(A. M. Gorkiy hangi **millete** ait olduğuna bakmadan, her bir yazardan söz üzerine usanmadan, bıkmadan ciddi surette çalışmalarını istedi.)

Puşkin yarımada ancaq qırq kün qadar bulunğanma baqmadan, bu seyaatı ve bizim **xalqımıznen** olğan alâqalan, ulu şairniñ qalbinde iç unutulmaycaq isler, iç silinmeyecek izler qaldıra. (ETM, s. 86)

(Puşkin yarımada ancak kırk gün kadar bulunmasına rağmen, bu seyahati ve bizim **halkımız** ile olan ilişkileri, büyüklük şairin kalbinde hiç unutulmayacak hisler, hiç silinmeyecek izler bırakıyor.)

Zalda Gorkiyniñ *qoranta* azalarından başqa, onıñ yaqın şagird ve dostlarından yazıcı Vsevolod İvanov ve onıñ qarısı buluna ediler. (ETM, s. 115)

(Salonda Gorki'nin *aile* üyelerinden başqa, onun yaqın öğrenci ve dostlarından yazar Vsevolod İvanov ve onun karısı bulunuyordu.)

İşte şu künden başlap köy *cemaati* bu töpeçikke Qalaçiq (kiçkene qala) maallesi adını bere. (KTT, s. 148)

(İşte şu günden itibaren köy *cemaati* bu tepeciğe Kalacık (küçük kale) mahallesi adını veriyor.)

O, bir yıldan berli kolhoz reisi olup çalışqan vaqti içinde kolqozcılar *cemaatına* yapqan osallıqlarım birli-birli aytıp berdi. (KTT, s. 104)

(O, bir yıldan beri kolhoz reisi olarak çalıştığı süre içinde kolhozcular *cemaatine* yaptığı kötülükleri bir bir söyleyi verdi.)

3.3.1.8. Kırımçak Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler İle Çokluk

Kırımçak Türkçesinde benzer nitelikleri birden çok varlığın bir araya gelmesiyle oluşqan kümeleri veya toplulukları ifade etme gücüne sahip kelimeler vardır. Örneğın *xalq* (halk), *orman* (orman), *sınıf* (sınıf), *sürü* (sürü), *millet* (millet) vb.

Žurnalda *sınıf* balalarınıñ *familyaları alefbet* sırasınen yazılmaq kerekdir. *Alefbet* sırasını her zaman aqılta tutmaq kerek. Unutmamaq için onı mında da kösteriyik: a,b, c, ç, d, e, f, g, h, i, j, ı, k, q, ğ, l, m, n, ñ, o, ö, p, s, ş, r, t, u, v, y, x, z, ž. (Güllüdağ 2005: 382)

(Žurnalda *sınıf* çocuklarının *aileleri alfabe* sırasına göre yazılması gerekir. *Alfabe* sırasını her zaman akılta tutmaq kerek. Unutmamak için onu burda gösterelim :a,b, c, ç, d, e, f, g, h, i, j, ı, k, q, ğ, l, m, n, ñ, o, ö, p, s, ş, r, t, u, v, y, x, z, ž.)

Hava sıcaq olsa da *ormanniñ* içerisinde, terek köletkeleri tibinde salqın, yaxşı edi. Balalar gezintide saat dörtke qadar qaldılar. Onlar *ormanda* yapraqlar, putaçıqlar cıydılar,

türlü göbelekler tutdılar. Özen yanıñdan keçkende bir kaç baqa balaçıkları da tutdılar. (Güllüdağ 2005: 375)

(Hava sıcak olsa da *ormanın* içerisinde, ağaç gölgeleri dibinde serin iyi idi. Çocuklar gezintide saat dörte kadar kaldılar. Onlar *ormanda* yapraklar, dallar, türlü göbelekler topladılar. Nehir yanından geçerken birkaç çocuk kurbağa yavrucukları da tuttular.)

Hepsi balalar beşer-beşer eki *bölikke* bölindiler (Güllüdağ 2005: 376)

(Çocukların hepsi beşer beşer iki *bölüğe* ayrıldılar.)

3.3.1.9. Kumuk Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler İle Çokluk

Kumuk Türkçesinde benzer nitelikleri birden çok varlığın bir araya gelmesiyle oluşan kümeleri veya toplulukları ifade etme gücüne sahip kelimeler vardır. Örneğin ahlü (aile), *alfavit* (alfabe), *siriw* (sürü), *taypa* (kabile), *qapilya* (kafile) vb.

Sovet *xalqını* yaşavu gün sayın öse. (Kum. Til, s. 141)

(Sovyet *halkının* yaşantısı her gün geliyor.)

Şo *asrunu* axırlarma taba, demek, 1883-nçü yılda Maxamnlat-apendi Osmanov sipteçilik etip onarğan va Peterburg şağarda basmadan çığanğan aytıvılam sanavu 318 bar. (AAS, s. 4)

(Şu *asrın* sonlarına doğru, demek, 1883 yılında Mahammat Osmanov efendinin teşebbüs edip hazırladığı ve Petersburg şehrinde bastırıldığı atasözlerinin sayısı 318'dir.)

Eri getip bir neçe *cumadan* sofi qatm köp ariv bir ulan taba. (KYX, s. 211)

(Kocası gittikten birkaç *hafta* sonra, kadın çok güzel bir oğlan doğurur.)

3.3.1.10. Nogay Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler İle Çokluk

Nogay Türkçesinde benzer nitelikleri birden çok varlığın bir araya gelmesiyle oluşan kümeleri veya toplulukları ifade etme gücüne sahip kelimeler vardır. Örneğin *halk* (halk), *yamagat* (cemaat), *üyirik* (sürü), *millet* (millet) vb.

Nogay *xalkı*, bari az sanlı *milletlerdey* bolıp, revolyutsiyadan aldın yerli mirzaların em patşa vlastinin üyken azabın şegip, kıynlı yaşaw man yaşagan. (TEL, s. 3)

(Nogay *halkı*, sayısı az *milletlerden* olup ihtilalden önce yerli mirzaların ve pâdişâh yönetimlerinin büyük azabını çekip zorluklarla yaşamıştır.)

Onnan aldın, bir kere Kıdıralı öziniñ teñiniñ termediñ İşinde oltırıp şıgaragınnan közlep atıp, *katardan* bir Uyken duvadaktı sogıp äkelgenin körgen kisi edi. (TEL, s. 144)

(Ondan önce bir keresinde, Kıdıralı arkadaşının, çadırının içinde oturup çadırın bacasından nişan alıp atarak, *sürüdeki* büyük bir toy kuşunu vurup getirdiğini görmüş kişiydi.)

1905-nşi yıldan alıp tuvgan *xalkınıñ* avızlama tvorçestvosın yıyuvşı boladı. (TEL, s. 9)

(1905 yılından itibaren kendi *halkının* sözlü eserlerini derlemeye başlar.)

Em 1928 yılda A. Caüibekov latin grafikası arkalı nogay *alfabitin* tüzedi. (NL, s. 77)

(Ve 1928 yılında A. Canibekov Lâtin harfleri vasıtasıyla, Nogay *alfabesini* hazırlar.)

Beyétler nigéзде yazmaça barlıkka kileler hem *xalıkka* törlé defterler, kulyazma cıyıntıklar arkılı taralalar. (XA, s, 5)

(Beyitler önce yazma şeklinde vücut buluyorlar ve *halka* çeşitli defterler, el yazma divanlar vasıtasıyla dağılıyorlar.)

3.3.1.11. Tatar Türkçesinde Topluluk Bildiren İsimler İle Çokluk

Tatar Türkçesinde benzer nitelikleri birden çok varlığın bir araya gelmesiyle oluşan kümeleri veya toplulukları ifade etme gücüne sahip kelimeler vardır. Örneğin *urda* (ordu), *öyir* (sürü), *kabilä* (kabile), *milät* (millet), *sıynıf* (sınıf) vb.

Min *doşman* kulına éléktém hem şul können alıp bik ozak vakıtka "xeberséz yugalıp" kalgan idém. (TE, s. 89)

(Ben *düşmanın* eline geçtim ve o günden itibaren çok uzun zaman "habersiz kaybolup" kalmıştım.)

Rossiyenëñ bötén *xaltklan*, şul isepten tatar *xalkı* da, sugış arkasında bik nık cefa çikté. (XA, s. 57)

(Rusya'nın bütün *halkları*, bu vesileyle Tatar *halkı* da, savaş yüzünden çok ağır cefa çekti.)

Ana kargışı arkasında balaları, koşlarga eylenép, kırgıy *urmanda* oçıp yöriler. (TE, s. 5)

(Analarının bedduasından dolayı çocukları, kuşlara dönüşüp ıssız *ormanda* uçup geziyorlar.)

Xuca Nasretdin *urman* aşa ceyew kaytıp kile iken. (XNM, s. 91)

(Nasrettin Hoca *ormandan* yaya olarak dönüp geliyormuş.)

Bér séltenüwde munça tübesé xetlé itép küterép algan salam *çümeleséne* xetta kürgan avıl kartları da tél şartlatıp tordılar. (Ed., s. 9)

(Bir hamlede hamam tepesi kadar saman *demetini* kaldırdığını gören, güngörmüş geçirmiş köyün yaşlılarının bile ağızları açıkta kaldı.)

3.3.2. CİNS İSİMLER İLE ÇOKLUK

3.3.2.1. Başkurt Türkçesinde Cins İsimler İle Çokluk

Başkurt Türkçesinde teklik gibi görünen ancak anlamca çoğul olan, bir grubu, bir topluluğu gösteren cins adlar vardır. Bunlar tek başlarına ve çokluk ekleri olarak kullanılabilirler. Örneğin *qos* (kuş), *yoldız* (yıldız), *yemiş* (meyve) vb.

Osop barğan *qoş* artınan eytégez bézge selem. (BTH-I, s. 78)

(Uçup giden *kuş* vasıtasıyla bize selam söyleyiniz.)

3.3.2.2. Karaçay-Malkar Türkçesinde Cins İsimler İle Çokluk

Karaçay-Malkar Türkçesinde teklik gibi görünen ancak anlamca çoğul olan, bir grubu, bir topluluğu gösteren cins adlar vardır. Bunlar tek başlarına ve çokluk ekleri olarak kullanılabilirler. Örneğin *Çabaq* (balık), *qamjaq* (böcek), *taş* (taş), *arba* (araba) vb.

Biz keterin allında, ırxı kelip, eki-üç adam kuçaklayalmağan ullan *terekleni* tamırları bla tartıp-alıp gınc etdi. (MT, s. 89)

(Biz gitmeden önce, sel gelip, iki üç adamın kucaklayamadığı büyük *ağaçları* kökleriyle birlikte çekip alarak yok etti.)

3.3.2.3. Karaim Türkçesinde Cins İsimler İle Çokluk

Karaim Türkçesinde teklik gibi görünen ancak anlamca çoğul olan, bir grubu, bir topluluğu gösteren cins adlar vardır. Bunlar tek başlarına ve çokluk ekleri olarak kullanılabilirler. Örneğin *Çabaq* (balık), *qamjaq* (böcek), *taş* (taş), *arba* (araba) vb.

Andan son kayt, *çıpçığım* maya, / Da ol tur üstiundia *tieriaknin* / Bağınım mien sienin kioziuya / Sağınım kiorkiun sağarımın. (ÇUT, s. 105)

(Ondan sonra dön *kuşum* bana ve otur *ağacın* üzerinde. Bakarım ben senin gözüne, düşünürüm şehrimin güzelliğini.)

3.3.2.4. Karakalpak Türkçesinde Cins İsimler İle Çokluk

Karakalpak Türkçesinde teklik gibi görünen ancak anlamca çoğul olan, bir grubu, bir topluluğu gösteren cins adlar vardır. Bunlar tek başlarına ve çokluk ekleri olarak kullanılabilirler. Örneğin *qälem* (kalem), *kül* (çiçek), *ösimlik* (bitki) vb.

Bul şekilli *haywan* toğayda köp. (Kkp. T. G., s. 133)
(Bunun gibi *hayvan* ormanda çok.)

Jazı menen köp *miywe* jayıp, güzge taman qaq etip aladı. (KTTS-IV, s. 270)
(Yaz boyunca çok *meyve* yayıp, güze doğru kak yayıp alır.)

3.3.2.5. Kazak Türkçesinde Cins İsimler İle Çokluk

Kazak Türkçesinde teklik gibi görünen ancak anlamca çoğul olan, bir grubu, bir topluluğu gösteren cins adlar vardır. Bunlar tek başlarına ve çokluk ekleri olarak kullanılabilirler. Örneğin *Kus* (kuş), *Juldız* (yıldız), *jemiş* (meyve), *kök* (sebze) vb.

Mal baqqan awılda ösken adamnın qasqırdan artıq jawı bar ma! (TDS, s. 69)
(Hayvan besleyen köyde büyümüş adamın kurttan kötü düşmanı var mı?)

Ul tız üséwé, mul uñış biréwé, törlö tupraqtı üz itéwé ménen başqa *yéméş* ağastarınan ayırılıp tora. (BT, s. 5)

(O, çabuk büyümesi, bereketli olması, farklı toprakları özümsemesi ile diğer *meyve* ağaçlarından ayrılmaktadır.)

3.3.2.6. Kırgız Türkçesinde Cins İsimler İle Çokluk

Kırgız Türkçesinde teklik gibi görünen ancak anlamca çoğul olan, bir grubu, bir topluluğu gösteren cins adlar vardır. Bunlar tek başlarına ve çokluk ekleri olarak kullanılabilirler. Örneğin *caşılsa* (sebze), *cemiş* (meyve), *cıldız* (yıldız) vb.

Kün ötkön sayın kulgunup, ulam çanagman açıla baştağan **güldördü** körgön sayın Sulaymandın özünö okşotom. (AG, s. 36)

(Gün geçtikçe gevşeyip, saplarından ayrılmaya başlayan **gülleri** gördükçe Sulayman'ın kendisine benzetiyorum.)

Asmandagı **cıldızdar** özgörüüsüz turgan smarı bul târtip da özgörböyt. (KA, s. 258)
(Gökyüzündeki **yıldızların** sabit durduğu gibi, bu düzen de değişmez.)

Öşentip, suuda iz kaltırbay süzgön **balıktar** sımali eki vertolyot Moyunkumdun asmanında bir kayırıp salıp, kayıp uçup ketiştı. (KA, s. 38)

(Böylece, suda iz bırakmadan yüzen **balıklar** gibi, iki helikopter Moyunkum'un semalarında kayarak uçup gitmişlerdi.)

3.3.2.7. Kırım-Tatar Türkçesinde Cins İsimler İle Çokluk

Kırım-Tatar Türkçesinde teklik gibi görünen ancak anlamca çoğul olan, bir grubu, bir topluluğu gösteren cins adlar vardır. Bunlar tek başlarına ve çokluk ekleri olarak kullanılabilirler. Örneğin *quş* (kuş), *terek* (ağaç), *çeçek* (çiçek), *qayraq* (taş), *yemiş* (meyve) vb.

Eğer, gülfidanı, işçi balqurt kelmez burun bürlense, **yapraq** atsa, gönce çıkarsa, o vaqıt, baar haberini bizlerge, ilkide, işçi balqurt degilde, gül fidanı ketirdi demek kerek edi. (ETM, s. 165)

(Eğer, gülfidanı, işçi arı gelmeden önce yeşillense, **yapraq** açsa, gonca çıkarsa, o zaman baharın haberini bizlere, ilkin işçi arı değil de, gül fidanı getirdi demek gerekirdi.)

3.3.2.8. Kırımçak Türkçesinde Cins İsimler İle Çokluk

Kırımçak Türkçesinde teklik gibi görünen ancak anlamca çoğul olan, bir grubu, bir topluluğu gösteren cins adlar vardır. Bunlar tek başlarına ve çokluk ekleri olarak

kullanılabilirler. Örneğin *quş* (kuş), *terek* (ağaç), *çeçek* (çiçek), *qayraq* (taş), *yemiş* (meyve) vb.

Hava sıcak olsa da ormanın içerisinde, ***terek*** köletkeleri tibinde salqın, yaxşı edi. Balalar gezintide saat dörtke qadar qaldılar. Onlar ormanda ***yapraq***lar, putaçıqlar cıydılar, türlü göbelekler tutdılar. Özen yanıñdan keçkende bir qaç baqa balaçıqları da tutdılar. (Güllüdağ 2005: 375-376)

(Hava sıcak olsa da ormanın içerisinde, ***ağaç*** gölgeleri dibinde serin iyi idi. Çocuklar gezintide saat dörte kadar kaldılar. Onlar ormanda ***yapraq***lar, dallar, türlü göbelekler topladılar. Nehir yanından geçerken birkaç çocuk kurbağa yavrucukları da tuttular.)

3.3.2.9. Kumuk Türkçesinde Cins İsimler İle Çokluk

Kumuk Türkçesinde teklik gibi görünen ancak anlamca çoğul olan, bir grubu, bir topluluğu gösteren cins adlar vardır. Bunlar tek başlarına ve çokluk ekleri olarak kullanılabilirler. Örneğin *çeçek* (çiçek), *yapraq* (yaprak), *xurt* (böcek), *taş* (taş), *ağaç* (ağaç) vb.

Sabançını özünü qolu bulan ösdürgen ***yemiş*** bavu bolğan. (KT5, s. 10)

(Çiftçinin kendi eliyle yetiştirdiği ***meyve*** bahçesi varmış.)

3.3.2.10. Nogay Türkçesinde Cins İsimler İle Çokluk

Nogay Türkçesinde teklik gibi görünen ancak anlamca çoğul olan, bir grubu, bir topluluğu gösteren cins adlar vardır. Bunlar tek başlarına ve çokluk ekleri olarak kullanılabilirler. Örneğin *yasışla* (sebze), *kus* (kuş), *terek* (ağaç), *yemis* (meyve) vb.

Emetağan balağa/Barma süttten artık as/Baska eldiñ altını/***Tasıña*** da teñ bolmas. (YY, s. 24)

(Emen çocuğa süttten iyi yemek olmaz, başka ilin altını ***taşına*** da denk olmaz.)

Ollaxıy, bes künnen beri avır *tas* yüreğime berk arkan man baylanganday bolıp yüremen, -dedi Seid-akay. (YY, s. 148)

(-Vallahi, beş günden beri yüreğime sıkı iple ağır bir *taş* bağlanmış gibiyim, dedi, Seid amca)

Balık bolıp biz yüzemiz suvlarda,/Em *kus* bolıp biz uşamız avada. (TEL, s. 133)
(Biz *balık* gibi sularda yüzeriz ve *kuş* gibi havada uçarız.)

3.3.2.11. Tatar Türkçesinde Cins İsimler İle Çokluk

Tatar Türkçesinde teklik gibi görünen ancak anlamca çoğul olan, bir grubu, bir topluluğu gösteren cins adlar vardır. Bunlar tek başlarına ve çokluk ekleri olarak kullanılabilirler. Örneğin *kalām* (kalem), *yoldız* (yıldız), *cemiş* (meyve), *säbäp* (sebze) vb.

Üsémleknéñ téréklégé su bélen. (TTAS-1, s. 146)
(*Bitkinin* canlılığı su ile dir.)

Çişmelé *taw*, koyaş *ağaç* buyı küterélérge ölgermes borın, xalık bilen kaynıy başladı. (TE, s. 160)

(Çeşmeli *dağ*, güneş *ağaç* boyu yükselmeden önce, halk ile kaynamaya başladı.)

3.3.3. SAYILAMAYAN İSİMLER İLE ÇOKLUK

3.3.3.1. Başkurt Türkçesinde Sayılamayan İsimler İle Çokluk

Başkurt Türkçesinde teker teker ayrıştırılarak sayılamayan varlıkların, kavramların teklik adları da çokluk anlamı taşımaktadır. Örneğin *turpak* (toprak), *kom* (kum), *hiv* (su), *säs* (saç), *yamğır* (yağmur) vb.

Karağayüzek beyété"nde, bér yaqtan, xaliqti aldap *yér* hatiwzi oyoştorop yöröwsé quştan türeler, ikénsé yaqtan, nazanlığı arqahında aldanıp qalğan xalıq küz aldına bastınla. (TAX, s. 26)

(Karağayüzek Beyiti"nde, bir yandan halkı aldatıp *toprak* satma işini düzenleyen emir kulu memurlar, diğér yandan cahilliğı dolayısıyla aldanan halk göz önüne getiriliyor.)

Tap bina oşonday tüzénsélékteré arqahında döye xatta 20-30 kön buyma *huw* ésmey yeşey ala. (BT, s. 169)

(İşte bu gibi özellikleri sayesinde deve, yirmi otuz gün boyunca *su* içmeden yaşayabilir.)

Ekrén géne isken *yél* arqırır/Miñe bılay yawap birzélér. (BT, s. 91)

(Hafifçe esen *yel* vasıtasıyla, işte şöyle cevap verdiler.)

İké tonnanan aşıq *igén* (BTH-I, s. 100)

(iki tondan fazla *tahıl*)

Ayaq astında sart-sort hmğan sıbıqtan başqa *tawış* işétılmey. (BT, s. 43)

(Ayak altında çatır çutur kınlan dallardan başka *ses* işitilmiyor.)

Bılarzan başqa kéşélerge ziyan kiltéréw, bele-qaza télew (qarğış), qızzı yeki yégétté üzéne qaratıw, ir ménen qatın arahm niğitiw, ye bulmaha kön toroşon üz gertéw, meselen, *yamğır* télew ösön eytelgen arbawzar h. b. bâr. (BT, s. 9)

(Bunlardan başka insanlara zarar getirmek, bela kaza dilemek (beddua), kızı ya da oğlanı kendine çekmek, erkekle kadının arasını düzeltmek veya hava durumunu değiştirmek, meselâ *yağmur* istemek için söylenen şiirler v. b. vardır.)

3.3.3.2. Karaçay-Malkar Türkçesinde Sayılamayan İsimler İle Çokluk

Karaçay-Malkar Türkçesinde teker teker ayrıştırılarak sayılamayan varlıkların, kavramların teklik adları da çokluk anlamı taşımaktadır. Örneğin *kırdık* (*çimen*), *cuvurt* (yoğurt), *çaç* (saç), *cañhur* (yağmur) vb.

İñir ala kökde cayılğan qara **bulutla** suwuq **cawunnu** bla **buznu** bizni üsübüzge quydula. (KMTAS-I, s. 114)

(Akşama doğru gökyüzünde yayılan kara **bulutlar** soğuk **yağmur** ile **doluyu** bizim üstümüze yağdırdı.)

Ol **suw** alıp üyge kirirden alğa Çiierdi: "Kumğanından **suw** içir",-dep tiledi. (MKXPÇ, s. 128)

(O, **su** alıp eve girmeden önce Çüerdi: "İbriğinden **su** içir", diye, dilekte bulundu.)

Valeryan tamçıla bolmağanları amaltın, Goqqa anasına suwuq **suw** urtlatdı. (OC, s., 27)

(Valeryan damlaları olmadığı için, Gokka annesine soğuk **su** içirdi.)

Patçaxnı zamamnda bizni qıralnı ellede çaşağan carlı xalqı cer amaltın qıynılıqda, carlılıqda çaşağanlarını üsünden qart Azatqul köp xaparla aytıvıvçu edi. (KMTAS-I, s. 146)

(Padişah zamanında bizim yurdumuzda yaşayan fakir halkın **toprak** yüzünden, zorluk içerisinde, fakirlikle yaşadığı hakkında yaşlı Azatkul çok hikâyeler anlatmıştı.)

Süwretşi özi jasağan obrazların **boyawlar** arqalı iske asırsa, jazıvıvşı körkem söz arqalı iske asıradı. (ET, s. 6)

(Ressam yaptığı şekilleri **boya** vasıtasıyla ortaya koyarken, yazar güzel söz vasıtasıyla ortaya koyar.)

Alay, awuşdan awa turup, **celden** awalmay, bek qıynalıp awğandıla. (MKXPÇ, s. 96)

(Öylece, akşamdan önce hareket edip, **rüzgârda** yıkılmadan, çok sıkıntı çekerek bitkin düşmüşlerdi.)

Mirzewnü tögerek bürtükley aşağandan başxa zatm bilmegen nartlağa qol tirmen bla **un** etip, nart bürtükden gırcm bişirip aşatırğa körgüztgendi. (MKXPÇ, s. 42)

(**Tahılı** yuvarlak taneleri şeklinde yemekten başka bir şey bilmeyen Nartlâra el değirmeniyle **un** yapıp, mısır tanelerinden ekmek pişirip yemeyi göstermişti.)

3.3.3.3. Karaim Türkçesinde Sayılamayan İsimler İle Çokluk

Karaim Türkçesinde teker teker ayrıştırılarak sayılamayan varlıkların, kavramların teklik adları da çokluk anlamı taşımaktadır. Örneğin *suv* (su), *yel* (yel) vb.

Suvu barıba akırtın agat. (GKY, s. 192)
(*Suyu* bütünüyle yavaş akıyor.)

Son öktiambia ayçex balkıdıy, *suv* üstiunia kioriundiu otraçlar. (ÇUT, s. 155)
(Sonra aycık gururla parladı, *su* üstündeki adalar göründü.)

Suv bila çerayımını yuvam. (MKÜ, s. 34)
(Ben yüzümü *su* ile yıkarım.)

Da *yel* yizlerim asıra astı da erpeytti tsatsın gufumnun. (TDS, s. 84)
(Ve *yel* yüzlerimden geçti ve vücudumun saçlarını kaldırdı.)

3.3.3.4. Karakalpak Türkçesinde Sayılamayan İsimler İle Çokluk

Karakalpak Türkçesinde teker teker ayrıştırılarak sayılamayan varlıkların, kavramların teklik adları da çokluk anlamı taşımaktadır. Örneğin *şamal* (rüzgâr), *Şañ* (toz), *şeker* (şeker), *tas* (taş), *jawın* (yağmur) vb.

Taza *hawağa* şığıp qayıwdan basqa oyımda böten heş nerse joq edi. (KTTS-I, s. 351)

(Temiz *havaya* çıkıp dönmekten başka aklımda hiçbir şey yoktu.)

Bul jerde köp ğana nârseler *suv* mâselesinin şeşiliwine baylanıslı. (ADM, s. 26)
(Bu yerde çoğu şeyler bölgedeki *su* meselesinin çözülmesine bağlı.)

Qar, tüni menen javvdi. (Kkp. T. G., s. 132)
(*Kar*, gece boyunca yağdı.)

3.3.3.5. Kazak Türkçesinde Sayılamayan İsimler İle Çokluk

Kazak Türkçesinde teker teker ayrıştırılarak sayılamayan varlıkların, kavramların teklik adları da çokluk anlamı taşımaktadır. Örneğin *kum* (kum), *suv* (su), *şaş* (saç) *yañbur* (yağmur) vb.

Bulardın barinen ari *buluttı* sur aspañğa aq *şaştı* kâri basın sozıp, Ojardın *qarlı* biyigi jarqıraydı. (MÂ, s. 342)

(Bunların hepsinden ötede, *bulutlu* gri gökyüzüne ak *saçlı* ihtiyar başını uzatıp, Ojar'ın *karlı* zirvesi parlıyor.)

Tuwırlıq üy-qızmeti jağman jazdıq, küzdik jayılmıdarda 2-3 künnen artıq bögelüwge bolmaytın, qudıǵınıñ *suwı* az, mardımsız jerge tigetin. (Jel., s. 36)

(Tuwırlıq üy" işlevi bakımından yazlık ve günlük yaylaklarda iki üç günden fazla süre kalınmayan, az *sulu* yerlerde mola vermek için kurulurdu.)

Şay artman eki qonaq köbinese kempir sözine qulaq salıp otırdı. (MÂ, s. 192)

(*Çaydan* sonra iki konuk, çoğunlukla yaşlı kadının sözlerine kulak verip oturdular.)

Qayıqpen jüzip barǵan olar qayırǵa şıqsa, *qumı* qurǵaq jäne salqın boladı. (BKT, s. 237)

(Kayıkla yüzüp gitti onlar, hayır olursa, *kumu* kurak ve soğuk olur.)

3.3.3.6. Kırgız Türkçesinde Sayılamayan İsimler İle Çokluk

Kırgız Türkçesinde teker teker ayrıştırılarak sayılamayan varlıkların, kavramların teklik adları da çokluk anlamı taşımaktadır. Örneğin *kum* (kum), *çaç* (saç), *camğır* (yağmur) vb.

Oşo *kar* tüşör aldında ele cele tartkan köz-toodaktar karkıldap ün salışıp, küzǵü köçtün kerbeni sıyaktanıp, Gimalay tarapka uçup ötüşkön. (KA, s. 32)

(Bu *kar* düşmeden önce, sıra sıra dizili kaz ve toy kuşları bağıra çağıra birbirine seslenerek, güz göçü kervanı gibi, Himalaya tarafına uçmuşlardı.)

3.3.3.7. Kırım-Tatar Türkçesinde Sayılamayan İsimler İle Çokluk

Kırım-Tatar Türkçesinde teker teker ayrıştırılarak sayılamayan varlıkların, kavramların teklik adları da çokluk anlamı taşımaktadır. Örneğin *pirniç* (pirinç), *tük* (tüy), *tuz* (tuz), *yağmur* (yağmur) vb.

Men bu güdürdiden aldın yuquda olsam da, yavaştan yağmakta olğan **yağmurnun** şuvultısını eşitip turar edim. (KTT, s. 69)

(Ben bu gök gürültüsünden önce uyku da olsam da, yavaştan yağmakta olan **yağmurun** şıptısını işitiyordum.)

Men bu güdürdiden aldın yuquda olsam da, yavaştan yağmakta olğan **yağmurnun** şuvultısını eşitip turar edim. (KTT, s. 69)

(Ben bu gök gürültüsünden önce uyku da olsam da, yavaştan yağmakta olan **yağmurun** şıptısını işitiyordum.)

Aslı **topraqnı** Sovet âkimiyetinden başka kim berecek? (TDS, s. 100)

(Asıl **toprağı** Sovyet iktidarından başka kim verecek?)

3.3.3.8. Kırımçak Türkçesinde Sayılamayan İsimler İle Çokluk

Kırımçak Türkçesinde teker teker ayrıştırılarak sayılamayan varlıkların, kavramların teklik adları da çokluk anlamı taşımaktadır. Örneğin *yamgır* (yağmur), *tolı* (dolu), *tütün* (duman), *saç* (saç) vb.

Yağmurlı havada bu soqaqda yürümek pek zor olay. Köyde yaşağan adamlar hepsi bir artel olğanlar, barabar çalışaylar. Onlarnıñ traktorları var, **topraq** işlerinin hepsini traktornen işliyeler. (Güllüdağ 2005: 377)

(**Yağmurlu havada** bu soğukda yürümek pek zor olay. Köyde yaşayan adamların hepsi beraber çalışıyorlar. Onların traktörleri var, **toprak** işlerinin hepsini traktörle yapıyorlar.)

3.3.3.9. Kumuk Türkçesinde Sayılamayan İsimler İle Çokluk

Kumuk Türkçesinde teker teker ayrıştırılarak sayılamayan varlıkların, kavramların teklik adları da çokluk anlamı taşımaktadır. Örneğin *tupuraq* (toprak), *göbük* (köpük), *yarma* (bulgur), *suw* (su) vb.

Neçik de at onu yüreğın anlağanday, tebindirgen sayın örge bağıp yılışa turup, az alda suv içgen yerge yuvuqlaşdı va birden *suvga* tüşdü. (KT5, s. 24)

(Sanki at onun yüreğini anlamış gibi, ileri sürüldükçe yukarı doğru şaha kalkarak, az ileride *su* içtiği yere yaklaştı ve birden suya düştü.)

Ögey qız tuvar saqlağamndan başğa da har gün bir *yünden* urçuq bulan iyp iyirip de berme borçlu bola. (KYX, s. 121)

(Üvey kız hayvan gütmekten başka da her gün iğ ile *yünden* ip eğirip vermeye borçlu olur.)

3.3.3.10. Nogay Türkçesinde Sayılamayan İsimler İle Çokluk

Nogay Türkçesinde teker teker ayrıştırılarak sayılamayan varlıkların, kavramların teklik adları da çokluk anlamı taşımaktadır. Örneğin *yamgır* (yağmur), *tolı* (dolu), *tütün* (duman), *saç* (saç) vb.

Bu yıl Mecit tap orazadıft aldında Isxak-molladın abzarmıfı tögereğın aylandırıp endek kazıp bir pud *biyday* tapkân edi. (TEL, s. 17)

(Bu yıl Mecit tam oruçtan önce İshak molların avlusunun etrafını çevirip, hendek kazarak bir pud *buğday* kazanmıştı.)

Tütün şıguvı toktagam man, Yemet asıgıp Şavdir üyine kirip keldi. (GNY, s. 274)
(*Tütün* çıkarımının bitmesiyle, Yemet aceleyle Şavdir'in evine gelip girdi.)

Nogaylar avıstıruv arkalı savda yüritetagan azbarlarga *bal*, *may*, *yün*, koy, teri, sukno kumaş, çerkeska akelatagan bolganlar. (TY, s. 58)

(Nogaylar değiş tokuş yoluyla ticaret yapılan pazarlara **bal**, **yağ**, **yün**, koyun, deri, çuha kumaşı, Çerkez cüppesi alıp getirmişlerdir.)

Emetağan balağa/Barma **sütten** artık as/Baska eldiñ altını/Tasıña da teñ bolmas. (YY, s. 24)

(Emen çocuğa **sütten** iyi yemek olmaz, başka ilin altını taşına da denk olmaz.)

Arbaziñda mulxar bolmasın, obañda **topuraqdan** başxa **taş** bol masın. (MKXPC, s. 150)

(Avlunda kuru ot artığı olmasın, mezarında **topraktan** başka **taş** olmasın.)

Tütün aranında ve bağçada qaravul eki qarttan başka bütün köydeşler birer-ekişer kelerek salqm sergiler tübüne toplandılar. (KTT, s. 55)

(**Tütün** ambarında ve bahçede bekçilik yapan iki ihtiyardan başka bütün köylüler birer ikişer gelerek serin sergilerin dibine toplandılar.)

3.3.3.11. Tatar Türkçesinde Sayılamayan İsimler İle Çokluk

Tatar Türkçesinde teker teker ayrıştırılarak sayılamayan varlıkların, kavramların teklik adları da çokluk anlamı taşımaktadır. Örneğin *tufrak* (toprak), *kam* (kum), *su* (su), *çäç* (saç) vb.

Yawnşkan **cirénéñ** moñarçı bérewge de siksen pottan artık **boday** birgené yuk elé. (TTAS-I, s. 72)

(Yavrışkan **toprağının** şimdiye kadar birisine de seksen puddan fazla **buğday** verdiği yok hâlâ.)

Su koyınır aldınnan kürşésé Xucadan soragan. (XNM, s. 58)

(**Su** dökünmeden önce komşusu Hoca'ya sormuş.)

Ziratka barganda bér **su** arkılı çıgarga tun kilgen. (XNM, s. 147)

(Mezarlığa giderken bir **su** üzerinden geçmek gerekmiş.)

Kön yaqşı bulıvv arqahında (BRH, s. 48)

(**Hava** iyi olduğu için)

Min çeyne **pilaw** artınnan gına eçerge öyrenge şul,-digen. (XNM, s. 24)

(Ben çayı yalnız **pilavın** ardından içmeyi öğrenmişim, demiş.)

Dörös, gél **yañgur** astında gına katıp tormıy ul. (TG-II, s. 320)

(Doğru, o devamlı **yağmur** altında katlaşıp durmuyor.)

Cil astında osta gına itép uçak yağıp ciberem. (TTAS-I, s. 76)

(**Rüzgâr** vasıtasıyla ustaca ocağı yakıyorum.)

Yañgur artınnan **hawa** tağın da maturrak bulıp kaldı. (TDS, s. 511)

(**Yağmurun** ardından **hava** daha da güzel oldu.)

Tırmıy cırné, art ayağı bérle **taşly** komnarın. (TG-II, s. 312)

(Yeri tırmalıyor, arka ayağı ile **kumları** fırlatıyor.)

Bay, sarigin ézlep kérgende, Xuca bala- çagaları bélen **pilaw** aşap utıra iken. (XNM, s. 24)

(Bey, koyununu ararken içeri girdiğinde, Hoca çoluk çocuğu ile oturmuş **pilav** yiyormuş.)

Biz bit siniñ bélen çiklewéklé **yañgur** yawgan könné, kunaktan kaytkanda. bér yançık akça taptık. (XNM, s. 155)

(Biz senin ile cevizli **yağmur** yağdığı gün, misafirlikten dönerken, bir kese para bulduk.)

3.3.4. ORGAN İSİMLERİ İLE ÇOKLUK

3.3.4.1. Başkurt Türkçesinde Organ İsimleri İle Çokluk

Başkurt Türkçesinde bazı insan ve hayvan organ isimlerinin de çokluk anlam taşıdığı görülür. Örneğin *kaş* (kaş), *tis* (diş), *kul* (el), *ayak* (ayak) vb.

Ayaq astında sart-sort hmğan sıbıqtan başqa tawış işételmey. (BT, s. 43)

(*Ayak* altında çatır çutur kırılan dallardan başqa ses işitilmiyor.)

Harıbay, isémén işétkes, yérzegé furajqanı *tésé* ménen anhat qına éléktérép alıp, İnşarzıñ ayaq astına kiltérép te haldi. (BT, s. 26)

(Sarıbay, adımı duyunca, yerdeki kasketi *dişiyle* hafifçe ısırp alarak, İnşar'ın ayağının önüne getirip bıraktı.)

Karağayüzek beyété"nde, bér yaqtan, xaliqti aldap yér hatiwzi oyoştorop yöröwsé quştan türeler, ikénsé yaqtan, nazanlığı arqahında aldanıp qalgan xalıq *küz* aldına bastınla. (TAX, s. 26)

(Karağayüzek Beyiti"nde, bir yandan halkı aldatıp toprak satma işini düzenleyen emir kulu memurlar, diğér yandan cahilliğı dolayısıyla aldanın halk *göz* önüne getiriliyor.)

3.3.4.2. Karaçay-Malkar Türkçesinde Organ İsimleri İle Çokluk

Karaçay-Malkar Türkçesinde bazı insan ve hayvan organ isimlerinin de çokluk anlamı taşıdığı görülür. Örneğın *miyiz* (boynuz), *yangaq* (yanak), *qas* (kaş) vb.

Malqarlılını bla qaraçaylılıanı bir bölek sabiy cırları tartxan-sozğan bla, diğil etiw, *barmaq*, *qol* bla baylamlıdıla. (MKXPC, s. 21)

(Malkar ile Karaçaylıların bir kısım çocuk şarkıları; çekiştirmeyle, gıdıklamayla, *parmak*, *el* ile bağlantılıdır.)

Kırımşawxallanı İslam, caşı da birgesine, bir iş bla Qaraşaynı çeginden çığıb, ketib barğanlay, Kırım xannı askerlerini *qoluna* tüşgendi. (KXEBC, s. 14)

(Kırımşavhal İslam, oğluyla birlikte bir iş için Karaçay'dan çıkıp giderken, Kırım hanının askerlerinin *eline* düşmüştü.)

3.3.4.3. Karaim Türkçesinde Organ İsimleri İle Çokluk

Karaim Türkçesinde bazı insan ve hayvan organ isimlerinin de çokluk anlamı taşıdığı görülür. Örneğin *miyiz* (boynuz), *yangaq* (yanak), *qas* (kaş) vb.

Da yazılğan, başlap tabanından *ayaxnin* da başxa dieyin yoxtur anda biutiun orun. (KYY-1, s. 163)

(*Ayak* tabanından başlayıp başa kadar, orada hiç yer olmadığı yazılmıştır.)

“... da vattı İyovnu yaman çıban bıla, başlap tabanından *ayağının* da tiobiasinia dieyin.” (TDS, s. 104)

(... ve İyov'u (Eyyub'u) *ayağının* tabanından başlayıp tepesine kadar kötü çıban ile yaraladı.)

3.3.4.4. Karakalpak Türkçesinde Organ İsimleri İle Çokluk

Karakalpak Türkçesinde bazı insan ve hayvan organ isimlerinin de çokluk anlam taşıdığı görülür. Örneğin *ayaq* (ayak), *barmaq* (parmak), *eşmek* (meme) vb.

Sonlıqtan onıñ *qolunan* qaşıp kettim, al bunnan arı ne işletimdi sirä bilmey turmam. (TDS, s. 44)

(O yüzden onun *elinden* kaçıp gittim ama bundan sonra ne yapacağımı hiç bilmiyorum.)

3.3.4.5. Kazak Türkçesinde Organ İsimleri İle Çokluk

Kazak Türkçesinde bazı insan ve hayvan organ isimlerinin de çokluk anlam taşıdığı görülür. Örneğin *kas* (kaş), *tis* (diş), *kol* (el), *ayak* (ayak) vb.

Mölşerden artıq bolğamna qaramastan, biyeniñ telşesin, *qolqa*-jüregin, birtalay başka mayli etterin jalımen qosıp salıp tunp ottı jiyi qağıstınp, mazdatıp jağa bastadı. (MÂ, s. 81)

(Tencerenin kapasitesinden fazla olmasına rağmen, kırsağın yağlı uyluk etlerini, *kol* etlerini ve daha başka etleri, yağıyla birlikte kattı, ateşi sık sık karıştırarak, alevlendirip yakmaya başladı.)

Şay artman eki qonaq köbinese kempir sözine *qulaq* salıp otırdı. (MÂ, s. 192)
(Çaydan sonra iki konuk, çoğunlukla yaşlı kadının sözlerine *kulak* verip oturdular.)

Keyde aq qasqır ırıldap *tisin* saqıldatıp, *qulağın* jıymıtıp, aşuvvmen tap beredi. (MÂ, s. 66)

(Bazen ak kurt hırlayıp, *dişlerini* gıcırdatıp, *kulağını* geriye doğru yatırarak, öfkeyle aniden saldırıyor.)

3.3.4.6. Kırgız Türkçesinde Organ İsimleri İle Çokluk

Kırgız Türkçesinde bazı insan ve hayvan organ isimlerinin de çokluk anlamı taşıdığı görülür. Örneğin *kas* (kaş), *tiş* (diş), *kol* (el), *ayak* (ayak) vb.

Avdiy'din könülünö topuk berçü oy-maksıtı uşu bafigi çabagandardın coruk-cosundarin daana iliktep çığıp, gazetke bir çonmaterial canyaloo arkıluu eldin *közün* açıp, asıl işke kömöktöş boluuda ele. (KA, s. 158)

(Avdiy'in gönlündeki gerçek niyeti, bu esrar kaçakçılarının durumlarının iyice araştırıp, gazetede önemli bir malzeme yayımlamak yoluyla halkın *gözünü* açarak, asıl meseleye yardımcı olmaktı.)

Böltürüktörün kayırıp beriş *kolunan* kelbedi. Emi közgö çaldıksa karışkırlardı atıp saluudan başka ayla kalgan cok. (KA, s. 480)

(Yavrularını geri vermek *elinden* gelmedi. Artık görür görmez kurtları vurmaktan başka çare kalmamıştı.)

Butumdun uçı menen kök şiberdi kayra-kayra şilep cer tiktedim. (AG, s. 46)

(*Ayağımın* ucuyla yeşil otlarla tekrar tekrar oynayıp yere baktım.)

El taalayı değendi *kol* menen karmap, murun menen cıttap, *köz*: menen körüp, *tiş* menen tiştep, kadimkidey baykap körüügö bolobu? (BKT, s. 137)

(Halkın talihi denen şeyi *elle* tutup, burunla koklayıp, *gözle* görüp, *dişle* ısırıp, eskisi gibi anlayıvermek mümkün mü?)

3.3.4.7. Kırım-Tatar Türkçesinde Organ İsimleri İle Çokluk

Kırım-Tatar Türkçesinde bazı insan ve hayvan organ isimlerinin de çokluk anlamı taşıdığı görülür. Örneğin *büyre*k (böbrek), *köz* (göz), *tiş* (diş), *qol* (el), *ayaq* (ayak) vb.

Men onıñ *saçlarını* siypamaq, gece ve gündüz onıñ közlerine baqıp turmaq, qollarım üstüne köterip, qır ve dağlardan keçip, ta yaylağace alıp barmağa isteyim. (KTT, s. 75)

(Ben onun *saçlarını* okşamak, gece ve gündüz onun gözlerine bakıp durmak, ellerimin üzerine kaldırıp, kır ve dağlardan geçip, ta yaylaya kadar alıp gitmek istiyorum.)

3.3.4.8. Kırımçak Türkçesinde Organ İsimleri İle Çokluk

Kırımçak Türkçesinde bazı insan ve hayvan organ isimlerinin de çokluk anlamı taşıdığı görülür. Örneğin *büyre*k (böbrek), *köz* (göz), *tiş* (diş), *qol* (el), *ayaq* (ayak) vb.

Kitap yazılğan zaman qırımçaqlarınıñ çoğısı şehirlerde yaşağanları *köz* öginde tutulıb soñ vaqıtlarda onlarnıñ topraqda çalışmağa başlağanları da unutulmağandır. (Güllüdağ 2005: 375)

(Kitap yazıldığı zaman kırımçakların çoğu şehirde yaşayanları *göz* önünde tutulup son zamanlarda onların toprakta çalışmaya başladıklarını da unutulmamalıdır.)

Bala atasinen barabar çeren tibine kirgen, atasınıñ, *qolını* taşlamağa qorqay edi. Yıldırım yıldıray, kök güdirdiy, bala qorqusından ne yapacağını bilmiy.. (Güllüdağ 2005: 380)

(Çocuk babası ile beraber ot yığını dibine giren, babasının, *elini* bırakmaya korkuyordu. Yıldırım çarpıyor, gök güdüldüyor, çocuk ne yapacağını bilmiyor.)

3.3.4.9. Kumuk Türkçesinde Organ İsimleri İle Çokluk

Kumuk Türkçesinde bazı insan ve hayvan organ isimlerinin de çokluk anlamı taşıdığı görülür. Örneğin *büyreke* (böbrek), *göz* (göz), *kirpik* (kirpik), *barmak* (parmak) vb.

Seni balanğa *qolu* barğan qızbaynı/Senden aldın abayları bozlaydır. (KXY, s. 27)
(Senin çocuğuna *el* kaldıran yüreksiz, senden önce nineleri beddua ediyordu.)

Sabançını özünü *qolu* bulan ösdürgen yemiş bavu bolğan. (KT5, s. 10)
(Çiftçinin kendi *eliyle* yetiştirdiği meyve bahçesi varmış.)

3.3.4.10. Nogay Türkçesinde Organ İsimleri İle Çokluk

Nogay Türkçesinde bazı insan ve hayvan organ isimlerinin de çokluk anlamı taşıdığı görülür. Örneğin *köz* (göz), *yiger* (ciğer), *el* (el), *kas* (kaş) vb.

Bügünnen armağan karap şa *közlerim* baraznada bolar edi. (TEL, s. 140)
(Bugünden itibaren bakan *gözlerim* saban izinde olurdu.)

3.3.4.11. Tatar Türkçesinde Organ İsimleri İle Çokluk

Tatar Türkçesinde bazı insan ve hayvan organ isimlerinin de çokluk anlamı taşıdığı görülür. Örneğin *kul* (kol), *kas* (kaş), *diş* (diş), *barmak* (parmak), *ayak* (ayak) vb.

Min doşman *kulina* éléktém hem şul können alıp bik ozak vakıtka "xeberséz yugalıp" kalgan idém. (TE, s. 89)

(Ben düşmanın *eline* geçtim ve o günden itibaren çok uzun zaman "habersiz kaybolup" kalmıştım.)

Küzém töşse, küñélém töşmi Sinnen başka bütenge. (XTET, s. 196)
(*Gözüm* düşse de, gönlüm senden başka kimseye düşmez.)

Tırny cirné, art *ayağı* bérle taşly komnarın. (TG-II, s. 312)

(Yeri tırmalıyor, arka *ayağı* ile kumları fırlatıyor.)

Kayçannan birle indé *kulga* deréslék algan yuk. (TE, s. 123)

(Ne zamandan beri *elime* ders kitabı aldığım yok.)

4. EDATLAR İLE YAPILAN ÇOKLUK ŞEKİLLERİ

3.4.1. “Sayın” Edatı İle Yapılan Çokluk Şekilleri

Sayın "her, -dıkça" manasına gelen bir edattır. Kuzey grubu Türk lehçelerinin tamamında görülür ve yalın hâlden sonra kullanılır. Bu edat Eski Türkçede "**sayu**" biçimiyle görülmektedir. W. Bang ve A. Von Gabain sayu edatının sa- "saymak" fiilinin zarf-fiil biçimi olduğunu (< sa-y-u) söylerler. Bu edatın bugün sayın olarak görülen şekli üzerinde iki farklı görüş vardır. W. Bang ve Mustafa Öner sayın edatını, sayu kelimesinin -n vasıta hâli ekiyle genişlemiş biçimi olarak (sayu+n > sayın) kabul ederken, Zeynep Korkmaz sayın'ın say- "saymak" fiilinin -ın eki almış zarf-fiiî biçimi (< say-ın), Oruzbayeva da sa- "saymak" fiilinin -yın eki almış zarf-fiil biçimi olarak (<sa-yın) görür. Tat. *sayın*, Kaz. *sayın*, Kırg. *sayın*, Baş. *hayın*, Kkp. *sayın*, Kum. *sayın*, Nog. *sayın*, Kar.-Bal. *sayın*, Kır. Tat. *sayın*, Kar. *sayın*. (Alkaya 2002: 457–458) .

Başkurt Türkçesi : Xezér respublikada başqort hem rus télderénde yıl *hayın* millionlağan dana tiraj ménen yözerlögen isémde kitap basıp sığanla. (BT, s. 3)

(Şu anda cumhuriyette Başkurt ve Rus dillerinde *her* yıl milyonlarca tiraj ile yüzlerce isimde kitap bastırılıp çıkartılıyor.)

Karaçay-Malkar Türkçesi: Bir tülkü, caworunnu çerden qarağan qıyım kemireme deb, keçe *sayın* elin arı-beri burğandı. (KXEBC, s. 209)

(Bir tilki, yerdeki kürek kemiğinin kenarını kemireyim diyerek, *her* gece köyün etrafında dolaşır.)

Karaim Türkçesi : Da yarattı Tienri kıyigin ol yernin cinsi *sayın*, da ol tuvarını cinsi *sayın*. (KYY-1, s. 34)

(Tanrı, o yerde yabanî hayvanların **her** türünü ve evcil hayvanların **her** türünü yarattı.)

Karakalpak Türkçesi : Jıl **sayın** paxtanın japırağm túsiriwge, salım därelewge bizge Ukraina, Qazaqstan, RSFSR uşqışlan järdemge keledi. (ADM, s. 20)

(**Her** yıl pamuğun yaprağını koparmak, içini ayıklamak için Ukrayna, Kazakistan, Rusya Federasyonundan uçaklar bize yardıma gelir.)

Kazak Türkçesi : Bala sağıt **sayın** naşarlanıp, sönüwge aynalğan jariqtay tömendep baradı. (MÂ, s. 133)

(Çocuk **her** saat kötüleşip, sönmeye yüz tutmuş ışık gibi tükeniyor.)

Kırgız Türkçesi : Al cıl **sayın** cügörüdön m o! tüşüm östüröt. (AG, s. 4)
(O, **her** yıl mısırdan bol verim alır.)

Kırım-Tatar Türkçesi : Adım **sayın** atlar toqtay, men de tınış etemen. (ETM, s. 149)

(**Her** adımda atlar duruyor, ben de sakinleşiyorum.)

Kırımçak Türkçesi : Yel esken **sayın** yeşil yapraçlıklar başlarını de o yaqqa, de bu yaqqa egiyer. (Güllüdağ 2005: 453)

(**Her** rüzgâr estiğinde yeşil yapraklar başlarını o tarafa bu tarafa eğerler.)

Kumuk Türkçesi : Gün **sayın** bulanı arasında pikir birlik tuvula bara. (KT5, s. 72)

(**Her** gün bunların arasında fikir birliği doğuyor.)

Nogay Türkçesi : Ol âdemler âr kün sayın obşcestvoga, milletke, kiralga kerek zattı işlep şıgaradtlar. (TEL, s. 74)

(O insanlar her gün topluma, millete, krala gerekli olan şeyi çalışıp kazanırdılar.)

Tatar Türkçesi : Axmaklar! -dip kölgen Nasretdin. -Ay **sayın** yöz altın. (XNM, s. 12)

(- Ahmaklar! diye gülmüş Nasrettin. -**Her** ay yüz altın

4. SONUÇ

Çokluk kavramı, dünya dillerinde ve Türkçe’de bir kısım ekler, kelimeler, kelime grupları ve cümlelerle karşılanmaktadır. İnsanlar farklı dil ve kültür öğelerine sahip olsalar da yaratılış itibari ile benzerlikler göstermektedirler. İnsanın, yaratılıştan gelen temel özelliklerinden biri de varlık ya da nesnelere tasnif etme, sahip olduğu varlıkları sayma, nesnelere sahiplenme, ortak özellikleri olan bazı nesnelere bir grupta toplama; iş, oluş ve hareketi yapanları ya da bunlardan etkilenenleri bildirme, varlık ya da nesnelere yerini, durumunu belirtme, abartma yoluyla olayın çokluğunu bildirme ve ortak yaratılış özelliklerini çokluk kavramlarıyla belirtmektedir.

Türkçenin, hakkında kayıtların bulunduğu en eski tarihlerden beri, iç Asya’dan Tuna boyuna, Kuzey Afrika’dan Doğu Türkistan’a kadar uzanan ve zaman içinde değişmiş bir yayılma alanı vardır. Çalışmamızda bu geniş alana yayılan Türkçe’nin üç büyük kolundan (Kıpçak, Karluk, Oğuz) biri olan Kıpçak grubu içinde (Başkurt Türkçesi, Karaçay-Malkar Türkçesi, Karaim (Karay) Türkçesi, Karakalpak Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Kırım-Tatar Türkçesi, Kırımçak Türkçesi, Kumuk Türkçesi, Nogay Türkçesi ve Tatar Türkçesi) yer alan Türk Lehçelerinde çokluk şekilleri tespit edilmiş ve örneklerle açıklanmıştır. Değerlendirmelerimiz neticesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır :

1- Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde çokluk şekilleri yaygın olarak çokluk eki “ – lar, -ler” vasıtasıyla oluşturulmaktadır. Petro İ. Kuznetsov çokluk ekinin etimolojisi konusunda, “hep, bütün, hürmet etmek” anlamlarına gelen sa- fiilinden yapılmış **sayu** ulacının önce ek hâlini alması daha sonra da, Türkçe’de çok sık görülen r>y, y>r değişimlerini örneklendirerek –y- yardımcı ünsüzünü r sesine dönüştürmesi sonucunda {-lA r} çokluk ekinin ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Ayrıca ekin değişim ve oluşumunu da (sa- > sa-y-u > sayı > -sarı > -ları > -lar) şeklinde göstermiştir.

2- Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde çokluk eki “-lar, -ler”in eklendikleri kelimelerin ses özelliklerine göre **Başkurt Türkçesinde** -lär, -lar, -där, -dar, -tär , -tar,

–zär, -zar, **Karaçay-Malkar Türkçesinde** –la, -le, **Karaim Türkçesinde** –lar, -ler; –liar, **Karakalpak Türkçesinde** –lar, -ler, **Kazak Türkçesinde** -lar, -ler, -dar, -der, -tar, -ter, **Kırgız Türkçesinde** -lar, -ler; -dar, -der; -tar, -ter; -lor, -lör; -dor, -dör; -tor, -tör, **Kırım-Tatar Türkçesinde** eki -lar, -ler, **Kırımçak Türkçesinde** –lar, -ler, **Kumuk Türkçesinde** -lar, -ler, **Nogay Türkçesinde** -lar, -ler, **Tatar Türkçesinde** çokluk eki -lar, -ler; -nar, -ner şekillerinde olduğu tespit edilmiştir.

3- Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde çokluk eki ile ilgili olarak dikkati çeken önemli hususlar ise şunlardır:

a) Başkurt, Kazak, Kırgız ve Tatar Türkçesinde çokluk ekinin eklendiği kelimelerin ses özelliklerine göre değişik şekillerde kullanımları vardır.

Başkurt Türkçesinde *l, m, n* ve *ŋ* ünsüzleriyle biten isimlerden sonra ek -dar, -där şeklinde kullanımı söz konusudur. Örneğin *üstäl-där* (masalar), *kün-där* (günler) *huğışsan-dar* (savaşçılar), *ûşaqşıl-dar* (haberciler), *awıl-dar* (köyler) vb. Sedasız ünsüzlerle biten isimlerden sonra ekin –tar, -ter şeklinde kullanımı söz konusudur. Örneğin *yürttar-tar* (memleketler), *ağas-tar* (ağaçlar), *yämägät-tär* (cemaatlar), *taşlıq-tar* (taşlıklar), *Başqûrt-tar* (Baskurtlar) vb. Başkurt Türkçesinde -r, -y, -z ve -w ünsüzlerinden sonra ekin –zär, -zar şekli kullanılır. Örneğin *bûyzay-zar* (buğdaylar), *taw-zar* (dağlar), *bäygämbär-zär* (peygamberler), *haray-zar* (saraylar), *xätär-zär* (tehlikeler) vb.

Kazak Türkçesinde *l, m, n, ñ, z* ve *c* sedalı ünsüzleriyle biten isimlerden sonra çokluk ekinin -dar, -der şeklinde kullanımı söz konusudur. Örneğin *cıl-dar* (yıllar), *tün-der* (geceler), *qalam-dar* (kalemler), *bölim-der* (bölümler), *qağaz-dar* (kağıtlar) vb. Sedasız ünsüzlerle biten isimlerden sonra ekin -tar, -ter şeklinde kullanımı söz konusudur. Örnek *şöp-ter* (otlar), *cas-tar* (gençler), *xalıq-tar* (halklar), *kök-ter* (gökler), *at-tar* (atlar) vb.

Kırgız Türkçesinde *l, m, n, ñ, z* ve *c* sedalı ünsüzleriyle biten isimlerden sonra çokluk ekinin -dar, -der şeklinin kullanımı yaygındır. Örneğin *deñiz-der* (denizler), *doñuz-dar* (domuzlar), *kiyim-der* (giyimler), *kız-dar* (kızlar), *köçmön-der* (göçmenler) vb. Sedasız ünsüzlerle biten isimlerden sonra ekin -tar, -ter şeklinde kullanımı söz

konusudur. Örneğin *döölöt-ter* (devletler), *konuk-tar* (konuklar), *tük-ter* (tüyler), *cigit-ter* (yiğitler), *başlık-tar* (başlıklar) vb. Kırgız Türkçesinde ünlü yuvarlaklaşması nedeniyle yuvarlak ünlülü şekillerine rastlanır. Örneğin *üy-lör* (evler), *col-dor* (yollar) *coldoştor* (yoldoşlar), *süröttör* (resimler), *söz-dör* (sözler) vb.

Tatar Türkçesinde m, n ve ñ sedalı ünsüzleriyle biten isimlerden sonra çokluk ekinin *-nar*, *-ner* şekli kullanılır. Örneğin *urmannar* (ormanlar), *doşmannar* (düşmanlar), *kıyım-ner* (giyimler), *cim-ner* (yemler), *suğuşçan-nar* (savaşçılar) vb .

b) Karaim (Karay) Türkçesinde çokluk eki ünlü türemesi ile *-lair* şeklinde de görülür. Örneğin *biy-liar* (beyler), *ötmiak-liar* (ekmekler), *kişi-liar* (erkekler) vb.

c) Kırım-Tatar Türkçesi, Kırımçak Türkçesi, Kumuk Türkçesi ve Nogay Türkçesinde çokluk eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *-lar*, *-ler* şeklindedir.

d) Karaçay- Malkar Türkçesinde çokluk eki *-lar /-ler*'in sonundaki “r” sesi muntazam olarak düşer. Yani Karaçay-Malkar Türkçesinde çokluk eki *-la / -le* şeklindedir. Örneğin *eçki-le* (keçiler), *jav-la* (düşmanlar) gibi. Ancak Karaçay-Malkar Türkçesinde çokluk eki iyelik eki aldığında “r” sesi de kullanılır. Örneğin *eçki-ler-ibiz* (keçilerimiz), *jav-lar-ğuz* (düşmanlarımız) gibi.

e) Çokluk ekinden sonra ilgi, yükleme veya yönelme hâli ekleri gelirse, çokluk ekinin son ünsüzü olan /r/ düşer. Örneğin *üy-le-ni* (evleri), *taw-la-nı* (dağları), *göz-le-ge* (gözlere) vb.

4- Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinden farklı olarak Başkurt **Türkçesinde** *-lap / -läp*, *-lata / -lätä* ekleri, **Kazak Türkçesinde** *-dağan / -değen* eki, **Karakalpak Türkçesinde** *-lağan / -leğen* eklerinin sayı isimlerine gelerek aşırılık ifade eder ve abartma çokluğu yaparlar. Örneğin *on-lağan dıyqan* (onlarca çiftçi) [Karakalpak Türkçesi], *jüz-değen qağaz* (yüzlerce kağıt) [Kazak Türkçesi], *million-lätä bala* (milyonlarca çocuk) [Baskurt Türkçesi]. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinden farklı olarak **Karakalpak**

Türkçesinde “sayın” edatı ile yapılan abartma çokluğuna da rastlanır. Örneğin *Kün sayın* (günlerce), *jil sayın* (yıllarca) gibi.

5- Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde sayı isimlerine **Başkurt Türkçesinde** *-aw, -äw, Karaçay-Malkar Türkçesinde* *-av, -ev, -avlan, -evlen, Karaim Türkçesinde* *-ov, -ev, -ovlan, -övlen, Kazak Türkçesinde* *-aw, -ew, Kumuk Türkçesinde* *-aw, -ew, Tatar Türkçesinde* *-av, -ev* ekleri getirilerek ortaklık, beraberlik bildiren isimler yapılır. Eski Türkçedeki +AGU ekinin kalıntısı olan bu ekler sayı isimlerine getirilerek çokluk şekli yapılır. Örneğin *Un-aw* (onu birlikte) [Başkurt Türkçesi], *Cet-evlen* (yedi kişi) [Karaçay-Malkar Türkçesi], *üş-ew* (üç kişi) [Kazak Türkçesi], *ék-öv* (ikisi birden), [Karaim Türkçesi], *dört-ew* (dört kişi) [Kumuk Türkçesi], *alt-av* (altısı beraber), [Tatar Türkçesi] gibi.

6- Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde sayı isimlerine **Başkurt Türkçesinde** *-lı, -lî, -lû, -lû, Karaçay-Malkar Türkçesinde* *-lı, -li, -lu, -lü, Karaim Türkçesinde* *-lı, -li, -lu, -lü, Karakalpak Türkçesinde* *-lı, -li, Kazak Türkçesinde* *-lı, -li, -dı, -di, -tı, -ti, Kırgız Türkçesinde* *-luu, -lûü, -duu, -düü, -tuu, tûü, Kırım-Tatar Türkçesinde* *-lı, -li, -lu, -lü, Kırımçak Türkçesinde* *-lı, -li, Kumuk Türkçesinde* *-lı, -li, -lu, -lü, Nogay Türkçesinde* *-lı, -li, Tatar Türkçesinde* *-lı, -lé* isimden isim yapma ekleri getirilerek birliktelik ve çokluk bildiren isimler türetilir. Örneğin *biş-li* (beşli) [Başkurt Türkçesi], *ceti-li* (yedili) [Karaçay-Malkar Türkçesi], *toxsan-lı* (doksanlı) [Karaim Türkçesi], *tört-li* (dörtlü) [Karakalpak Türkçesi], *cıyırma-lı* (yirmili) [Kazak Türkçesi], *üş-lûü* (üçlü) [Kırgız Türkçesi] gibi.

7- Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde sayı isimlerine “-z” ekinin getirilmesiyle doğum ile ilgili çokluk kavramı belirtilir. Örneğin *İkî-z* (ikiz) [Başkurt Türkçesi], *üş-ü-z* (üçüz) [Karaçay-Malkar Türkçesi], *éki-z* (ikiz) [Karaim Türkçesi], *tört-ü-z* (dördüz) [Karakalpak Türkçesi], *üş-ü-z* (üçüz) [Kazak Türkçesi], *eki-z* (ikiz) [Kırgız Türkçesi], *dört-ü-z* (dördüz) [Kırımçak Türkçesi], *üş-ü-z* (üçüz) [Kumuk Türkçesi], *üş-ü-z* (üçüz) [Nogay Türkçesi], *iké-z* (ikiz) [Tatar Türkçesi] gibi.

8- Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde sayı isimlerine **Başkurt Türkçesinde** –ar, –är, –şar, –şär, –ışär, –îşär, **Karaçay-Malkar Türkçesinde** -ar, -er, **Karaim Türkçesinde** –arı, -eri, -şarı, şeri, **Karakalpak Türkçesinde** -lap, -lep, **Kazak Türkçesinde** –dan, -den, -tan, -ten, -nan, **Kırgız Türkçesinde** –dan, -den, -ton, -tön, -don, -dön **Kırım-Tatar Türkçesinde** -ar, –är, –şar, –şär, –ışär, –îşär, **Kırımçak Türkçesinde** -ar, -şar, **Kumuk Türkçesinde** –ar, -er, –şar, –şer, **Nogay Türkçesinde** –ar, -er, –şar, –şer, **Tatar Türkçesinde** –ar, -er, –şar, –şer ekleri getirilerek paylaştırma isimleri türetilir ve böylece çokluk yapılıır. Örneğin *İki-şär* (ikişer) [Başkurt Türkçesi], *On-ar* (onar) [Karaçay-Malkar Türkçesi], *üç-eri* (üçer) [Karaim Türkçesi], *On-lap* (onar) [Karakalpak Türkçesi], *üş-ten* (üçer) [Kazak Türkçesi], *eki cüz-dön* (iki yüzer) [Kırgız Türkçesi] , *üs-är* (üçer) [Kırım-Tatar Türkçesi], *yetti-şer* (yediser) [Kumuk Türkçesi], *Miñ-ar* (biner) [Nogay Türkçesi], *unnar* (onar) [Tatar Türkçesi] vb.

9- Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde isimlere –lık, -lik, -luk, -lük eki getirilerek çokluk bildiren isimler türetilir. Bu ekle yapılan yer isimleri yapıldıkları ismin gösterdiği nesnenin bulunduğu yeri ifade ederler. Bu yer ya o nesne ile doludur, yani o nesnenin çok bulunduğu bir yerdir veya o nesnenin sadece mekânıdır. Bu ek **Başkurt Türkçesinde** –lıq, -lık, -lük, **Karaçay-Malkar Türkçesinde** –lıq, -lik, -luq, -lük, **Karaim Türkçesinde** –lıq –luq, -lik, -lük, **Karakalpak Türkçesinde** –lıq, -lik, **Kazak Türkçesinde** –lıq, -lik, -dıq, -dik, -tıq, -tik, **Kırgız Türkçesinde** –lık, -lik, -lük, -dik, -dik, -dük, - tık, -tik, -tük, **Kırım-Tatar Türkçesinde** –lıq, -lik, -luq, -lük, **Kırımçak Türkçesinde** –lıq, -lix, **Kumuk Türkçesinde** –lıq, -lik, - luq, -lük, **Nogay Türkçesinde** –lık, -lik, **Tatar Türkçesinde** –lık, -lék şeklindedir. Örneğin *ağas-lıq* (ağaçlık) [Başkurt Türkçesi] , *tav-lık* (dağlık) [Karaçay-Malkar Türkçesi], *mazar-lıq* (mezarlık) [Karaim Türkçesi], *otın-lıq* (odunluk) [Karakalpak Türkçesi], *egin-dik* (ekinlik) [Kazak Türkçesi], *taş-lık* (taşlık) [Kırgız Türkçesi], *saz-lıq* (sazlık) [Kırım-Tatar Türkçesi], *qum-lıq* (kumluk) [Kırımçak Türkçesi], *batmaq-lıq* (bataklık) [Kumuk Türkçesi], *yasışla-lık* (sebzelik) [Nogay Türkçesi], *cilek-lék* (çileklik) [Tatar Türkçesi] gibi.

10- İyeliğe bağlı çokluk şekli varlıkların sahiplerinin ek hâlinde ortaya çıkması biçiminde görülür. Varlık veya varlıklar bir kişiye değil birden çok kişiye aittir. Bu durum çokluk iyelik eklerinden birini almış adlar için geçerlidir. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde

iyelik ekleri ile oluşturulan çokluk şekilleri mevcuttur. Örneğin *bala-bız* (çocuğumuz) [Başkurt Türkçesi], *toyu-ğuz* (düğününüz) [Karaçay-Malkar Türkçesi], *konağ-ımız* (konuğumuz) [Karaim Türkçesi], *Watan-ı-ñız* (vatanınız) [Karakalpak Türkçesi], *kitap-tarıñ* (kitabınız) [Kazak Türkçesi], *ene-si* (anneleri) [Kırgız Türkçesi] vb.

11- Şahıs eklerinin çokluk yapılarında varlık veya varlıklar bir kişiye değil birden çok kişiye aittir. Çokluk şahıs eklerinin Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde şahıs ekleri İyelik, Zamir ve Emir Menşeli olarak üç kısma ayrılır. Örneğin *yazdı-q* (yazdık) (İyelik Menşeli) [Başkurt Türkçesi], *ket-ti-giz* (gittiniz) (İyelik Menşeli) [Karaçay-Malkar Türkçesi], *barsınlar* (gitsinler) (Emir Menşeli) [Karaim Türkçesi] *Olar isler* (çalışacaklar) (Zamir Menşeli) [Karakalpak Türkçesi], *basta-ñdar* (başlayın) (Emir Menşeli) [Kazak Türkçesi], *açtı-ñızdar* (açtınız) (İyelik Menşeli) [Kırgız Türkçesi], *toqtamay-lar* (durmuyorlar) (Zamir Menşeli) [Kırım-Tatar Türkçesi], *aldı-k* (aldık)(İyelik Menşeli) [Nogay Türkçesi], *işle-sénner* (çalışsınlar) (Emir Menşeli) [Tatar Türkçesi] vb.

12- Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde çokluk sadece eklerle değil çokluk işlevine sahip kelimelerle de yapılır. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde sıfatlar ile oluşturulan çokluk şekillerine sıklıkla rastlanır. Örneğin asal sayılar ile sıfat grubu şeklinde oluşturulan *On bes* kün (on beş gün) [Nogay Türkçesi], *undürt yeş* (*on dört* yaş) [Tatar Türkçesi] vb. ; kesir sayı sıfatları ile oluşturulan *üstän ikî* (üçte iki) [Başkurt Türkçesi], *beş-te éki* (beşte iki) [Karaim Türkçesi] vb. ; belirsizlik sıfatları ile oluşturulan *bütün* elementler (*bütün* unsurlar) [Kırım-Tatar Türkçesi] gibi.

13- Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde zamirler ile oluşturulan çokluk şekilleri bulunmaktadır. Şahıs zamirlerinin 1., 2. ve 3. çokluk şekilleri çokluk belirtir. Örneğin *bız* “biz”, *sız* “siz”, *ular* (onlar) [Başkurt Türkçesi], *biz* “biz”, *siz* “siz”, *olar* (onlar) [Kırımçak Türkçesi] vb. Belirsizlik zamirleri ile çokluk ifade eden yapılar da mevcuttur. Örneğin *episinden* (hepsinden) [Kırım-Tatar Türkçesi], *baskalardan* (başkalarından) [Nogay Türkçesi] gibi.

14- Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde topluluk isimleri ile çokluk ifade eden kelimeler bulunmaktadır. Örneğin *käbilä* (kabile), *millät* (millet), *dästä* (grup), *totam* (demet), *kötöv* (sürü) [Başkurt Türkçesi]; *üzük* (soy), *cıyın* (grup) [Karaçay-Malkar Türkçesi]; *ulus* (millet), *uruv* (aile), *el* (halk) [Karaim Türkçesi]; *mazak* (alay) [Kazak Türkçesi]; *ulut* (millet), *kurs* (sınıf), *top* (grup), *deste* (demet) [Kırgız Türkçesi]; *xalq* (halk), *orman* (orman), *sınf* (sınıf), *sürü* (sürü) [Kırım-Tatar Türkçesi]; *alfavit* (alfabe), *siriw* (sürü), *taypa* (kabile), *qapilya* (kafile) [Kumuk Türkçesi]; *yamagat* (cemaat) [Nogay Türkçesi]; *öyir* (sürü) [Tatar Türkçesi] vb.

15- Teklik gibi görünen ancak anlamca çoğul olan, bir grubu, bir topluluğu gösteren cins adlar da Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde çokluk ifade eder. Örneğin kuş kelimesi ifade edildiğinde zihnimizde birden fazla kuş türü gelebilir. Yani serçe mi, kartal mı, kanarya mı ya da başka bir kuş türü mü olduğu belli olmadığından bütün bir türü kapsadığından çokluk bildirir. Örneğin *yoldız* (yıldız) [Başkurt Türkçesi], *qamjaq* (böcek) [Karaçay- Malkar Türkçesi] *kül* (çiçek), *ösimlik* (bitki) [Karakalpak Türkçesi]; *planeta* (gezegen) [Kırgız Türkçesi]; *Çeçek* (çiçek) [Kumuk Türkçesi]; *Yemis* (meyve) [Nogay Türkçesi], *säbäp* (sebze) [Tatar Türkçesi] vb.

16- Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde teker teker sayılamayan bazı isimler de çokluk bildirirler. Örneğin *hıv* (su) [Başkurt Türkçesi] *cañgur* (yağmur) [Karaçay- Malkar Türkçesi], *yel* (yel) [Karaim Türkçesi]; *Şamal* (rüzgar), [Karakalpak Türkçesi], *kum* (kum) [Kırgız Türkçesi]; *tolı* (dolu) [Kırımçak Türkçesi]; *tupuraq* (toprak) [Kumuk Türkçesi]; *tütün* (duman) [Nogay Türkçesi]; *kam* (kum), [Tatar Türkçesi] vb.

17- Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde bazı insan ve hayvan organ isimlerinin de çokluk anlam taşıdığı görülür. Örneğin *Tis* (diş) [Başkurt Türkçesi], *Yangaq* (yanak), [Karaçay-Malkar Türkçesi]; *Eşmek* (meme) [Karakalpak Türkçesi]; *Ayak* (ayak) [Kazak Türkçesi], *Kol* (el) [Kırgız Türkçesi]; *büyreğ* (böbrek) [Kırımçak Türkçesi], *Köz* (göz) [Kırım-Tatar Türkçesi]; *Kirpik* (kirpik) [Kumuk Türkçesi]; *El* (el) [Nogay Türkçesi]; *Kas* (kaş) [Tatar Türkçesi] vb.

18- Sayın "her, -dıkça" Kuzey grubu Türk lehçelerinin tamamında görülen ve yalın hâlden sonra kullanılan bir edattır. Bu edat Eski Türkçede "**sayu**" biçimiyle görülmektedir. Bu edat tekrar belirttikleri için çokluk bildirirler. Kuzey grubu Türk Lehçelerinde sıklıkla kullanılan bir edattır. Örneğin *Yel esken sayın (Her rüzgâr estiğinde)* vb. [Kırımçak Türkçesi], *Gün sayın (Her gün)* [Kumuk Türkçesi], *Ay sayın (Her ay)* [Tatar Türkçesi] vb.

Çalışmamızda Kıpçak Grubu Türk Lehçelerindeki çokluk şekillerini tespit etmeye ve değerlendirmeye çalıştık. Çalışmamızda bütün dikkatimize rağmen bazı eksikler olabileceği gibi, görülemeyen, değerlendirilemeyen hususlar da olabilir. Ancak Kıpçak Grubu Türk Lehçelerindeki çokluk şekilleri üzerine şimdiye kadar benzer bir çalışma ortaya konulmadığı için bu çalışmanın Türklük bilimine ve Türk dili çalışmalarına önemli bir katkı sağlayacağı inancındayız.

KAYNAKÇA

ABDURRAHMANOV, Abdurahim (hızl.) (1991). **Aytıvlar ve Atalar Sözləri**, Maxaçkala.

ÄBDİRAXMANOV, Orazbay (1990). **Aralım Dertim Menim**, Nökis Qaraqalpaqstan.

ABDUYALİYEV, İ. ve T. SADIKOV (1997). **Azırkı Kırgız Tili**, Bişkek.

ADCİKOV, S. (hızl.) (1989). **Tuvgan Yerim**, Maxaçkala.

AGİŞEV, İ. M. vd. (1993). **Başqort Télėñėñ Hiizlėgė II**, Meskeu.

AGİŞEV, İ. M. vd. (1993). **Başqort Télėñėñ Hüzlėgė I**, Meskeu.

AKBABA, Dilek Ergönenç (2007). “*Nogay Türkçesi*” **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay. Ankara.

ALKAYA, Ercan (2002). **Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar**, Elazığ .

ALKAYA, Ercan. (2008) “*Türkiye Türkçesinde ve Türk Lehçelerinde İyelik Ekinden sonra Kullanılan +lar Çokluk Eki Üzerine*” VI. Uluslararası Türk Dil Kurultayı, Ankara.

ALPARGU, M. (1996) “*Dünden Bugüne Kafkasyada Nogaylar*”, **Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri**. Tarih Araştırmaları Merkezi, s. 193.

AOLTAN, Aliylanı. (1984). **Qaraçay Xalqını El Bergen Comaqları**, Çerkessk.

APPAYEV, A. M. , A.M. BAYRAMKULOV, A. Y. BOZİYEV, A. X. SOTTAYEV (1966). **Qaraçay-Malqar Tilni Grammatikası, Fonetika, Morfologiya**, Sintaksis, Naçik.

ARAT, R. R. (1977). “*Kırgızistan*”, **İslâm Ansiklopedisi**. C. 6.

ATALAY, Besim (1985). **Divanü Lügat-it Türk Tercümesi**. C I, TDK Yay.

ATAY, Ayten (1998). “*Nogay Tiirkçesi Grameri*” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Ün. SBE, Kayseri.

AXMEROV, K. Z. vd. (1958). **Başkortsä- Russa Hüzlék**, Meskew.

AYTMATOV, Cengiz (1993). **Kader Ağı (Kıyamät)**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

BAMMATOV, Z. Z. (1969). **Qumuqça-Rusça Sözlük**, Moskva.

BASKAKOV, N. A. (1966). **Yazıki Narodov SSSR Tyurskiye Yazıki**, Moskva.

BASKAKOV, N. A. , A. ZAYANÇKOVSKIY, S. M. ŞAPŞAL (1974). **Karaimskogo-Russko- Polskiy Slovar**, Moskva.

BAXŞIŞ, İlyas, Edem NALBANDOV (1996). **Qırımtatar Xalq Yırları**, Akmescit .

BAYBAK, Osman (1986). **Nogay Türkleri**, Türk Kültürü. Sayı : 275, s. 160.

BEGEÇ, Sait (1998). “*Kumuk Türkçesi*” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

BENZİNG, Johannes (1994). **Das Baschkirische** (Başkurt Türkçesi).

BOZKURT, Fuat (1999). **Türklerin Dili**, Kültür Bakanlığı Yay.

BOZKURT, Fuat (2000). **Türkiye Türkçesi**, Hatipoğlu Yay. Ankara.

BURAN, Ahmet (1997) **Keban Baskil Ağın Yöresi Ağızları** , TDK Yay. Ankara.

BURAN, Ahmet (2007). **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ Yay

CERİTOĞLU, Murat (1998). “*Kırgız Türkçesinin Şekil Bilgisi*” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.

ÇELİK, Ülkü (1988) “*Kırgızca Bir Hikâye: Astra Gülü, Metin-Çeviri- Dizin*” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ÇENGEL, Hülya Kasapoğlu (2007) “*Kırgız Türkçesi*” **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay.

DEVLET, N. (1989). **Çağdaş Türk Dünyası**, Marmara Üniversitesi Yay., İstanbul.

DOĞAN, İsmail (2012) **Türkiye Karaçayları ve Dilleri** , Ordu.

EDİSKUN, Haydar (1988). **Türk Dilbilgisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

EMRE, Ahmet Cevat (1940) “Türkçede Çokluk Belgisi –ler’in Etimolojisi Üzerine Bir Araştırma”, **TDAY-Belleten** 1941, Ankara.

ERGİN, Muharrem (2002). **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yay. İstanbul.

ERGİN, Muharrem (2005). **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul.

ERSOY, Habibe Yazıcı (2007) “*Başkurt Türkçesi*” **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara.

FIRKOVIČIUS, Mikolas (hızl.) (1993). **David Biynin Maxtav Çozmaxları**, Vilnius.

FIRKOVIČIUS, Mikolas (hızl.) (1993). **Karay Koltxaları**, Vilnius.

FIRKOVIČIUS Mikolas (hızl.) (1998). **Karay Dinliliarnin Yalbarmax Yergialiari-1**, Lithuania.

FIRKOVIČIUS Mikolas (hızl.) (1999). **Karay Dinliliarnin Yalbarmax Yergialiari-2**, Lithuania.

FIRKOVIČIUS, Mikolas (hızl.) (2000). **Şelomonun Masalları**, TDK Yay., Ankara.

FIRKOVIČIUS, Mikolas (1996). **Mien Karayçe Ürianiam**, Vilnius.

FİRKOVIÇ, M. İ. (hızl.) (1989). **Karay Yırları**, Vilnius.

GABAİN, A., Von. (1998). **Eski Türkçenin Grameri**, çev. Mehmet Akalın , TDK Yay. Ankara.

GALİN, Salavat (1993). **Té1 Asqısı Xalıqta**, Öfö.

GENCAN, Tahir Nejat (2001). **Dilbilgisi**, Ayraç Yay. Ankara.

GRÖNBECH, K. (1995). **Türkçenin Yapısı**, çev. Mehmet Akalın, TDK Yay., Ankara.

GUZELANI, M. C. (1996). **Qaraçay-Malqar Tilni Añılatma Sözlüğü I, A-C**, Nalçik.

GÜLENSOY, Tuncer (2000). **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay. Ankara.

GÜLLÜDAĞ, Nesrin (1998). “**Nogay Türkçesi Grameri**” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

GÜLLÜDAĞ, Nesrin (2005). **Kırımçak Türkçesi Grameri**, Elazığ.

GÜLSEVİN, Gürer (2004) “Türkçede Sıradışı Ekler ve Eklerin Tasnif Tanımlanma Sorunları üzerine”, **V. Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri I**, Ankara.

ĞELLEMOV, A. , J. F. KEYEKBAYEV, X. S. FERİTOV (1988). **Başqort Télec 5-6**, Öfö.

HACİAHMETOV, N. E., A. A. SABANÇIYEV (1991). **Kumuk Til 5**, Maxaçkala.

HACİYEV, Abdulhakim (hızl.) (1990). **Qumuq Xalq Yırları**, Maxaçkala.

HACİYEVA, C. Ş., G. B. MUSAXANOVA (1959). **Qumuqlanı Yomaqları va Xabarlari**, Maxaçkala.

HATİBOĞLU, Vecihe (1978). **Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ankara Üni. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay.

HENGİRMEN, Mehmet (1999). **Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Engin Yay. Ankara.

HÜSEYNZADE, Çengiz (2006). "Azerbaycan Türkçesinde Teklik Çokluk Kategorisi Üzerine" **Bilig**, s. 93-102.

İ. A., "Başkirt Mad", MEB Yay. İstanbul 1979, C 2, s. 328-332.

İLHAN, Nadir (2009). **Türk Dilinde Çokluk** Manas Yay. , İstanbul.

İNAN, Abdülkadir (1987). "Kırgızlar", Makaleler ve İncelemeler, s. 39- 41.

İŞBİRZİN, E.F. (1993). **Başkurt Edebi Tilinin Tarihi**, Ufa.

JANKOWSKI, Henryk (1992). **Gramatyka Jezuka Krymskotatarskiego**, Poznan.

KALMIKOVA, S. A., M. F. SARUYEVA (1973). **Grammatika Nogayskogo Yazıka, Fonetika Morfologiya**, Çerkessk.

ERCİLASUN, Ahmet Bican vd. (1991). **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.

KAPAYEV, S. İ. (1978). **Yarık Yaylar**, Çerkes

Kırgız Sovyet Ensiklopediyası (1978) : s. 557

KIVRAKDAL, İlgi (2000). **Çıpçixley Uçma Troxka "Lietuva Karaylarının Yırları"**, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

KLYAŞTORNIY, S.G. Runik Abidelerde Kıpçaklar, çev: Eşref Bengi Özbilen, TDA, s.31-32; 89.

KORKMAZ, Zeynep (1992). **"Türk Dilinin Gelişmesi ve Tarihî Devreleri" Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri**, YÖK Yay., Ankara.

KORKMAZ, Zeynep (2003). **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yay., Ankara.

KUBRATOV, X. R. , L. T. MAXMUTOVA, L. P. SMOLYAKOVA, E. R. TENİŞEV (1969). **Sovremenniy Tatarskiy Literaturniy Yazık**, Moskova.

KUZNETSOV, Petro. İ. (1995) **"Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair "** **TDAY-Belleten** 1997, Ankara

LARS, Johanson (2007). **Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler**, çev. Demir, Nurettin, TDK Yay., Ankara.

LAYPANOV, K.T., İ.M. MİZİYEV (1993). **O Proishojdenii Türkskih Narodov-Çerkessk.**

Lİ SONG, Yong (1998). **"Türk Dillerinde Sontakılar"** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

LİGETİ, L. (1925) **"Kırgız Kavim İsminin Menşei"**, Türkiyat Mecmuası. Sayı : 237.

MÄMBETOV, Kamal (1995). **Edebiyat Teorisi** , Nökis.

MAQSETOV, Qabil (hızl.) (1980). **Qırq Qız, Qaraqalpaq Folklorı**, VI Tom, Nökis.

MAXMUTOVA, L. T., M.G. MÖXEMMEDİYEV, K.S. SABİROV, Ş. S. XANBİKOVA (1977). **Tatar Têlênên Añlatmalı Süzlégé I A-Y**, Kazan.

MAXMUTOVA, L.T., M.G. MÖXEMMEDİYEV, K.S. SABİROV, Ş. S. XANBİKOVA (1979). **Tatar Têlênên Añlatmalı Süzlégé II K-S**, Kazan .

MAXMUTOVA, L.T., M.G. MÖXEMMEDİYEV, K.S. SABİROV, Ş. S. XANBİKOVA (1981). **Tatar Telenen Anlatmalı Süzlégé III T- H**, Kazan.

MERGEN, Kirey (hızl.) (1960). **Başgort Xalıq Meqelderé**, Öfö.

MİLLER, M. (1985) “*Balkar Türkleri*”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, S. 8.

MOTTAYEVA, S.M. (1988). **Malqarlıları Bla Qaraçaylıları Xalq Poeziya Çığarmaçılıqları**, Nalçik

MUSAYEV, K. M. (1964). **Grammatika Karaimskogo Yazıka, Fonetika Morfologiya**, Moskva.

NASIROV, D.S. ve K.U. UBAYDULLAYEV (1958). **Qaraqalpaqşa-Rusşa Sözlük**, Moskva.

NASIROV, D.S. (1961). **Karakalpak Tilinde Köplik Kategoriyası**, Karakalpak Memleket Baspası, Nökis.

NASIROV, D.S., E.B. BERDİMURATOV, A.D. DÄVLETÖV, A. B. BEKBERGENOV. (1981). **Häzirgi Qaraqalpaq Tili, Morfologiya**, Nökis.

NASKALİ, Emine Gürsoy (1997). **Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu**, TDK Yay. Ankara.

NICHOLAS, Poppe (2008). “*Altay Dillerinde Çokluk Ekleri*”, çev. Caner Kerimoğlu, **Dil Araştırmaları Dergisi**. S. 2, Bahar, s. 93-105 Ankara.

ORALBAYEVA, N. , X. ESENOV, S. K. XAYRULLİNA (1989). **İzuçayem Kazaxskiy Yazık**, Alma-Ata.

ORUZBAYEVA, B., S. KUDAYBERGENOV (1964). **Kırgız Tilinin Grammatikası**, Frunze.

ÖNER, Mustafa (2007). “*Tatar Türkçesi*” **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara.

ÖNER, Mustafa (1998). **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, TDK Yay., Ankara.

ÖZKAN, İzgi (2007). **Tatar Adı Hakkında**, Emel Kitabevi, Ankara.

ÖZKAN, Nevzat (1997). **Türk Dünyası**, Geçit Yayınları.

ÖZTÜRK, Rıdvan (2005). **Özbek Türkçesi El Kitabı**, Çizgi Yay. Konya.

PEKACAR, Çetin (2007). “*Kumuk Türkçesi*” **Türk Lehçeleri Grameri** , Akçağ Yay.

PRİTSAK, Omeljan. “**Plovetsler ve Ruslar**”, çev: Eşref Bengi Özbilen, TDA, s. 94, s.153-169.

QALENDEROV, Mamut (1982). **Qaraqalpaq Tiliniñ Tüsindirme Sözligi I A-V**, Nökis.

RASONYİ, Laszlo (1971). **Tarihte Türklük**, Ankara.

REİCHL, Karl. (1958). **Karakalpakische Märchen**, Studienverlay Dr. N. Brockmeyer, Bochum.

SAVRAN, Hülya (2001). **Kırım Tatar Türkçesi**, Balıkesi

SULTANBEKOVA, M. K. (1980). **Tuvgan El Literaturası 7**, Çerkessk.

SULTANBEKOVA, M.K, Ş.A. KURMANGULOVA (1977). **Nogay Literaturası 8**, Çerkessk.

ŞEMİ-ZADA, Eşref (2000). **Edebiy ve Tenkidiy Makaleler**, Simferepol.

TAKVUL, Ufuk (2007). “*Karaçay-Malkar Türkçesi*” **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara.

TAMİR, Ferhat, Halil ARICAN (hızl.) (1997). **Muxtar Äwezov, Seçilmiş Hikâyeler**, Türksoy Yay., Ankara.

TAMİR, Ferhat (2007) “*Karakalpak Türkçesi* ” **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara.

TAVKUL, Ufuk (2000). **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara.

TEKİN, Talat (2003). **Orhon Türkçesi Grameri**, İstanbul.

TEMİR, Ahmet (1992). **Kuzey Türkçesi**, TDEK, C II, Ankara.

TENİŞEV, E. R., X. İ. SÜYÜNÇEV (1989). **Qaraçay-Malqar-Orus Sözlük**, Moskova.

TOGAN, Z.V. (1981). **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, Enderun Kitapevi.

TOKATLI, Suzan S. (1994). “*Başkurt Türkçesi Grameri*” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

TOPALOĞLU, Ahmet (1989). **Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü**, Ötüken Yay., İstanbul.

TOPARLI, Recep, Hanifi VURAL (2007). **Harezmi Türkçesi**, Tokat.

TUMAŞEVA, D. G. (1978). **Xezérgé Tatar Edebi Télé, Morfologiya**, Kazan.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1982). Dergâh Yay., İstanbul.

Türkçe Sözlük (2005). TDK yay. , Ankara.

URAKSİN, Z. F., K. G. İŞBAYEV (1986). **Xezérgé Başqort Tété, Öfö**.

URMANÇIYEV, Fatix (1974). **Xalık Avazı**, Tatarstan Kitap Neşriyatı, Kazan.

UYGUR, Ceyhun Vedat (2007). “*Karakalpak Türkçesi*” **Türk Lehçeleri Grameri**, Akçağ Yay., Ankara.

UYGUR, Ceyhun (2001). **Karakalpak Türkçesi Grameri**, Denizli.

ÜSTÜNOVA, Kerime. **Türkiye Türkçesi Ad İşletimi (Biçim Bilgisi)**, Kesit Yay., İstanbul 2008.

VARDAR, Berke (1988). **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, ABC Yay. İstanbul.

VELİTOVA, N. (hızl.) (1992). **Xuca Nasrédin Mezekleré**, Kazan.

XALİMAT, Bayramuklanı (1990). **Ontört Cıl**, Çerkessk.

XEBİBULLİNA, Z.N., X. G. FERDİYAVA, E. N. Xuciexmetov (1995). **Tatar Edebiyeté 8**, "Megarif", Kazan.

YILMAZ, Hikmet (1998). “*Kuzey (Kıpçak) Grubu Türk Şivelerinde Zarf Fiiller*” (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YUDAHİN, K. K. (1994) **Kırgız Sözlüğü I** (çev. Abdullah Taymas), TDK Yay., Ankara.

YUDAHİN, K. K. (1994). **Kırgız Sözlüğü II** (çev. Abdullah Taymas), TDK Yay., Ankara.

YÜKSEL, Zuhâl (2007). “*Kırım-Tatar Türkçesi*” **Türk Lehçeleri Grameri**. Akçağ Yay., Ankara.

ZEKİYEV, M.Z., F.A. GANIYEV, K.Z. ZİNNETULLİNA (1993). **Tatarskaya Grammatika-II, Morfologiya**, Kazan.

ZEYNALOV, Ferhat (1993). **Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi**, Cem Yay. İstanbul.